

HİTİT KRALLARININ KÜLT GEZİLERİ

**Ayinler, Ziyaret Merkezleri,
Yollar ve Lokalizasyonla İlgili
Yeni Gözlemler**

Özlem SİR GAVAZ

Çorum 2012

Birinci Basım
Temmuz-2012

Kapak Tasarım - Dizgi
İrfan YİĞİT

Basım Yeri
TEKOFSET
Tekmatsan Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Gülabibey Mh. Sancaktar İşmerkezi No: 1/8 ÇORUM
Tel: 0364 224 05 05

ISBN
134676131374641

İsteme Adresi
Yeniyol Mah. Gazi Cad.
Turgut Özal İş Merkezi
No:92 ÇORUM
0364 225 08 10 / 1539

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
TEŞEKKÜR	11
GİRİŞ	17
HİTİT MERASİMLERİ VE DİNİ YAŞAMDAKİ YERİ	32
AYINLERİN GERÇEKLEŞTİRİLDİĞİ YAPILAR	53
KÜLT GEZİLERİNİN AMAÇLARI VE İŞLEVLERİ	62
KÜLT GEZİLERİNE KATILANLAR	67
a) Rahipler	68
b) Mesleki Gurup ve Kurumların Üyeleri.....	69

HİTİT BAYRAM TÖRENLERİNDE

HİTİT KRALLARI'NIN KÜLT GEZİLERİ İLE

İLGİLİ METİNLER VE YORUMLARI	73
a) <i>purulliyaš</i> Bayramı	73
b) KILAM Bayramı	84
c) AN.TAH.ŠUM ^{SAR} Bayramı	91
d) <i>nuntarriyašhaš</i> Bayramı	101
e) EZEN <i>hewaš</i> : Yağmur Bayramı	108
f) EZEN <i>tethešnaš</i> : Gök Gürlemesi Bayramı	111
g) EZEN MU (-ti): Yıl Bayramı	113

HİTİT KÜLT GEZİLERİNDE

ZİYARET EDİLEN KENTLERDE

KUTSANAN TANRI VE TANRIÇALAR	115
a) Ankuwa	116
b) Arinna	118
c) Karahna	119
d) Katapa	120
e) Nerik	121
f) Tahurpa	122
g) Tauriša	122
h) Tawiniya	123
i) Zippalanda	123
Şehirlere Göre Tanrı ve Tanrıçaları Gösteren Tablo	125

KÜLT GEZİLERİ SIRASINDA

ZİYARET EDİLEN YERLER	126
a) Ankuwa	133
b) Arinna	138
c) Haitta	142
d) Hak(k)ura	143
e) Ha/uranašša	144
f) Hišurla	146
g) Hiyašna	147
h) Karahna	148

i) Kaštama	150
j) Katapa	151
k) Matil(l)a	161
l) Nerik	164
m) Nirhanta	174
n) Piškuruwa Dağı	175
o) Šanantiya	177
p) Tahurpa	178
r) Tapala Dağı	188
s) Tatašuna	189
ş) Tatišga	190
t) Tauriša	191
u) Tawiniya	192
v) Tip(p)uwa	196
y) Warkatawi	199
z) Zippalanda	200

KÜLT GEZİLERİNİN GÜZERGAH ÖNERİLERİ VE

BAYRAMLARA GÖRE OLASI KÜLT ROTALARI

a) Kült Gezilerinin Zamanı	213
b) Kült Gezileri Sırasında Kullanılan Ulaşım Araçları	214
c) Hitit Kralı'nın Bayramlara Göre Kült Güzergahı	221

SONUÇ	223
KISALTMALAR	236
KAYNAKÇA	241
ÖZET	278
ABSTRACT	280
TABLolar	283-284
HARİTALAR	285-286

SUNUŞ

Partikularist yapısı nedeniyle Mısır ve Mezopotamya'nın aksine, Anadolu toprakları siyasî ve kültürel bir birliğin kurulmasına büyük çapta engel teşkil eder. Bereketliliği ve sularının bolluğu dışında bir bakıma Yunanistan'a benzer. Burada ne Mezopotamya'nın bütünleştirici Fırat ve Dicle'si, ne de Mısır'ın Nil'i vardır. Devlet, sulama kanalları veya başkaca alt yapı hizmetleri götürerek bir birlik kuramaz. Burada her çiftçinin kendi başına bırakıldığı kuru tarım yapılıdır. Anadolu'nun en uzun nehri Kızılırmak bile asla birleştirici bir rol oynayamamıştır. Bu ırmak boyunca gelişmiş en az üç ayrı kültür bölgesi ve halk grubu vardır. Ortak bir din, dil ve başkaca kültür unsurları da eksiktir. Böylece sadece askeri yöntemler, kılıç ve mızrak ile aşırı derecede baskıcı bürokratik örgütlenme, birlikte tutmanın yegane etken silâhları olmuştur. Hititler de, Osmanlılar da böyle yapmışlardır. Boşuna değil her taht değişikliğinde veya kral Anadolu dışında seferdeyken, kurallaşmışcasına isyanlar başladığı. İskender'in ölümünün hemen ertesinde kurmak istediği Hellenistik birlik hemencecik dağılmamış mıydı? Romalılar ise yerli *cleantal* krallarla işbirliği yaparak yönetimi sağlamıyorlar mıydı? Boşuna değil, şurada burada kurulmuş küçük devletlerin yönetim merkezleri hariç, tarihte Hattuşa ve Ankara benzeri bir başka başkent yoktur. Yani Persler, Grekler, Romalılar, Bizanlılar ve

Osmanlılar Anadolu'yu hep dışarıdaki merkezlerden yönetmişlerdir.

Yaygın kanının aksine, Hititler de Anadolu'da tam anlamıyla bir siyasî birlik kuramamışlardır. Kurdukları söylenen birlik, asla Anadolu'nun tümünü kapsayamadı. Ama haklarını vermek gerekirse, gene de Anadolu'nun ortası ve güneydoğusunda birliği oldukça geniş alanlara yayılanlar onlardır. Pamuk ipliğine bağlı böylesi bir birliği ayakta tutmak meşakketliydi ve sıkı, neredeyse Sparta usulü bir askeri baskı ve katı bir bürokratlaşma gerekiyordu. Bunun yanında “kültürel” açıdan birleşmeyi özendirici yöntemler de uygulamışlardır, şöyle ki: Eski Anadolu toplumları içersinde pek çoğu ta taş devrine, avcılık ve devşirmeciliğe geri giden Şaman ve Totem ayinler vardı. Bir çoklarının kökeni tarih öncesi devirlerin dinî inanç ve örf ve adetlerine, yani folklörlerine geri giderdi. Sanki modern sosyal antropolog veya folklor araştırmacılarıymış gibi Hititler bunları özenle birer birer derlediler, yazıya geçirdiler, takvime bağladılar, kutlama alanını daha da yaydılar. Gerek katılanların rütbesi ve makamı, gerekse cömertçe sarfedilen kurban malzemeleri ve yiyecek içeceklerin miktarı, törenlerin şatafatı, bir zamanların basit halk şenliği bu merasimlere, “krallara lâyük” bir biçim kazandırdı. Bu törenler, senenin belirli ay ve günlerinde dinî bürokratik tüm devlet erkânının katılımıyla kutlanır oldu. Yerli halk aktif olarak katılamasa bile, en azından olup bitenleri “uzaktan” seyretti,

ömründe ilk kez süslü püslü merasim kaftanları içinde, gururundan yanına yaklaşılmayan bir “büyük kral” gördü veya belki de bazı durumlarda bu merasimlere katıldı. KUB 13.4 ii 65vdd.’ında köylülerin ağzından kaydı tutulan “(Eğer bir köylü) gelir ve dizlerine kapanarak ,(aman) önümde hasat işleri var. Başlık parası, gezi veya başkaca uğraşlarım da (var)’, (n’olur beni bayramlara katılmaktan muaf tutun)!‘ derse” kaydı, ta ötelere beri halkın iştiraki lehine anılır durur. Bu ayinler bir bakıma Panhellenik veya Amfiktanyonik şenliklere benziyordu ve kült gezileri bir dereceye kadar devlet erkânının boy göstermesinden başka bir şey değildi. Yani bir bakıma eski zamanların “devlet tiyatroları”, “halk dansları grupları”na benzeyen ortak değerlerin sergilendiği ve vurgulandığı törenlerdir. Eğer dikkat edilirse, zaten bayram veya kült gezileri Anadolu birliğinin bir nebze olsun sağlandığı orta kesimlerini kapsar.

Kabul edelim ki Hitit metinleri arasında insanı okurken bayram tasvirleri kadar sıkı başkaca metin türü yoktur. Sıkıcılığın asıl nedeni, ilk bakışta aynısıymış gibi gelen eylemlerin tekrar edilip durulmasından kaynaklanır. Ancak bıkmadan usanmadan okumaya devam etmek gerekir, çünkü dans, müzik, eğlence, geniş kitlelerin katılımıyla cömertce hazırlanmış ziyafetler, toplantılar, Olympic oyunların öncüleri sayılabilecek spor yarışları, sirk gösterileri, başkaca dillerden alınmış ilâhiler yanında, bize Eski Anadolu coğrafyasının en problematik noktasında, yani kral ve

maiyetindekilerin sırayla gezip dolaştıkları, tören kutladıkları, ibadet ettikleri, yiyip içtikleri, konakladıkları kentlerin konumlarının belirlenmesinde en sağlam bilgileri verirler. İşte bu kitap bayram metinlerinin bu yönüyle ilgili bir araştırmadır.

Kitap, Dr. Özlem Sir Gavaz'ın 2011 yılında Ankara Üniversitesinde verdiği doktora tezinin basım için gözden geçirdiği şeklidir. Genç, çalışkan, zeki ve zinde bir dimağın birinci elden kaynaklara, yani Hitit belgelerine dayanarak ürettiği bir eserdir, Orta Anadolu tarihî coğrafyasının tartışmalı konularından bazılarına çözüm getirmektedir ve Hitit tarihi, coğrafyası, dini ve arkeolojisiyle ilgilenen herkese bir el kitabı olacak niteliktedir. Dr. Gavaz'a diğer çalışmalarında da başarılar diliyorum. Bir başka bakımdan da değeri vardır. Türkiye'de doktora tezlerini yayınlamama hastalığını kıran bir çalışmadır.

Yayınlama olanağını sağlayan Çorum Belediyesi yetkililerine teşekkür ederim.

Ahmet Ünal
Çorum, 9 Şubat 2012

TEŞEKKÜR

Tarihin her evresinde, insanlar için vazgeçilmez dini gerekliliklerden biri olan bayramlar, toplumdan topluma farklılıklar göstermekle birlikte benzer kültürel değerlerin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle günümüz Anadolu'sunda geçmişten bugüne halen geçerliliğini koruyan gelenek ve görenekler, farklı inanç sistemlerinin kendilerine has ritüellerinin bir devamı niteliğindedir. Adeta bir kültür mozayığı sergileyen Anadolu'da dini inançlar ne olursa olsun, ortak bazı eylemler ve toplumsal yaptırımlar bulunmaktadır. İşte M.Ö. 2. bin yıl Anadolu'nun tam kalbinde büyük bir devlet kuran Hititler ile bu kültür bileşeninin temelleri atılmıştır. Hititler, kendilerinden önce Orta Anadolu'da Kızılırmak ve çevresinde yaşayan Hattiler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Yukarı Mezopotamya'da yayılım gösteren Hurriler, güney ve güneybatı Anadolu'da bulunan Luwiler ve daha birçok kavimin kültürel özelliklerini bünyesinde toplayarak "Hititlilik" adı altında birleştirmiş ve bu sayede Anadolu'da uzun süre varlığını sürdürebilmiştir. Kültürel değerlerin oluşmasındaki en önemli faktörlerden biri olan din ile toplumsal kurallar şekillenmiş ve din yaşamın her alanında etkin hale gelmiştir.

Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen "*Hatti'nin Bin Tanrısı*" ifadesinden de anlaşıldığı gibi, Hitit dini bir synkretizmin

sonucudur. Hititler, fethettikleri yerlerde kutsanan tanrı ve tanrıçaları da kendi panteonlarına dahil ederek dinsel bir bütünlük oluşturmuşlardır. Panteon, yıllar boyunca gelişim göstermiştir. Buna ister akılcı bir hoşgörü politikası isterse dini bir sömürü diyelim, bizim asıl burada işaret ettiğimiz nokta, Hitit panteonunda bulunan farklı kökende birçok tanrı ve tanrıça için, devletin koyduğu kurallar çerçevesinde ortak bir takım ayinlerin düzenlenmesidir.

Bu kitapta ele aldığımız Hitit bayram merasimlerinin bir parçası olan kült gezileri, Hitit kralının bizzat katılımında gerçekleşen önemli dini merkezlerin ziyaretlerini içermektedir. Kral ve erkanı bazı bayramlar sırasında oluşturdukları kült güzergahını takip ederek, tanrılara karşı sorumluluklarını yerine getiriyorlar, böylece ülkenin refahını ve hanedanın devamlılığını sağlıyorlardı. Kralın yaptığı dini yolculukta izlenen rota ve uğranılan şehirler, bu şehirlerde yapılan kült işlemleri, ayrıca gidilen şehirlerin günümüzdeki yerlerinin tespiti konusunda yapılan araştırmalara da katkı sağlamaktadır. Henüz yerleri tespit edilmemiş şehirler için lokalizasyon tekliflerinde bulunmak zor ve bir o kadar da riskli bir iştir. Bu konuyu çalışmaya başlamadan önce itiraf etmeliyim ki bazı tereddütlerim vardı ve nereden başlayacağım konusunda çok kararsızdım. Fakat çalışmanın içine girdikçe çok zevk alarak ve heyecan duyarak konuyu araştırmaya başladım. Aslında tarihi coğrafya çalışmaları, sürükleyici bir

romanı aralıksız okumak ya da çok zor ve ayrıntılı bir yapbozu yapmaya çalışmak kadar heyecan verici. Herhalde bu yüzden olsa gerek tarihi coğrafya çalışmaya başlayan kişiler kolay kolay bırakamıyorlar ve bu konuda araştırmalar yapmak bir bağımlılığa dönüşüyor.

Bu çalışmanın kitap olarak yayınlamasını sağlayan ve bu vesileyle Çorum'un eskiçağ tarihine de katkı sağlayan Çorum Belediye Başkanı Sayın **Muzaffer Külcü**'ye, Belediye Başkan yardımcıları Sayın **Zeki Gül**'e ve Sayın **Turhan Candan**'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kitabın hazırlanmasında büyük emeği geçen Çorum Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü Sayın **Mustafa Ercan**'a, Çorum Belediyesi Kent Arşivi çalışanlarına ve özellikle emeklerinden dolayı Sayın **İrfan Yiğit**'e teşekkürlerimi sunarım.

Bu kitabın yayına hazırlanması sırasında desteğini esirgemeyen Rektörümüz Sayın **Prof. Dr. Reha Metin Alkan**'a ve her zaman işlerimizi kolaylaştıran, güleryüzü ile bizi motive eden Rektör Yardımcımız Sayın **Prof. Dr. Osman Eğri**'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bana her konuda destek veren, önümü açan, Sevgili Hocam, **Prof. Dr. Gülen Elmas Arslan**'a da çok teşekkür ederim.

Bu çalışma konusunu bana tavsiye eden, disiplini ve hoşgörüsüyle kendime idol olarak gördüğüm, beni her konuda dinleyip, desteğini esirgemeyen, bana güvenen ve başarıya beni inandıran, bendeki etkisini saymakla bitiremeyeceğim Sevgili Hocam **Yrd. Doç Dr. Sedat Erkut**'a, ilk tanıdığım günden beri beni hayretler içinde bırakan bilgisiyle, kültürüyle, hayata bakışı ile farklı ve sıra dışı yorumlarıyla benim bakış açımı değiştiren Sevgili Hocam **Prof. Dr. Ahmet Ünal**'a, benim bu alanda yetişmemde büyük katkısı olan, çalışmaktan zevk aldığım ve fikirleriyle bana her zaman yol gösteren Sevgili Hocam **Prof. Dr. Turgut Yiğit**'e, öğrenciliğimin ilk yıllarından beri desteğini esirgemeyen ve çalışmam sırasında değerli fikirleriyle bana yardımcı olan Sevgili Hocam **Prof. Dr. Salih Çeçen**'e, Almanca tercümelerimde bana yardım eden ve her başım sıkıştığında moralimi yerine getiren sevgili **Uzman Gül Demirayak**'a, arkeolojik yönden bana yardımcı olan, Hititoloji kökenli olmamın bir ayrıcalık olduğunu bana sürekli hatırlatan Sevgili Hocam **Doç. Dr. Tunç Sipahi**'ye, İngilizce tercümelerde yardımcı olan ve bana her zaman tüm içtenliğiyle destek olan, her yönüyle kendime örnek aldığım sevgili **Yrd. Doç. Dr. Fatma Sevinç**'e, literatür taramamda bana destek veren arkadaşlarım sevgili **Didem İşler**, **Arş. Görv. Ali Özcan** ve mesai arkadaşım **Arş. Görv. Hamza Ekmen**'e, İngilizce tercüme ve düzeltmelerde desteğini esirgemeyen sevgili arkadaşım **Okutman Özge Aksoy**'a, yine İngilizce tercümelerde bana yardımcı olan Sevgili Hocam **Orhan Ünal**'a, haritalar

konusunda yardımcı olan Sevgili **Öğr. Görv. Murat Ozulu**'ya, bana çalışmamda geçen kült güzergâhlarının tayininde yardımcı olacak bilgiler veren A.Ü. Veterinerlik Fakültesi, Zootekni Anabilim Dalı başkanı Sayın **Prof. Dr. Ceyhan Özbeyaz**'a, yine güzergâh belirlemede yardımcı bilgiler veren Hacettepe Üniversitesi Spor Bilimleri ve Teknolojisi Yüksek Okulu Öğretim Üyesi, Sayın **Yrd. Doç. Dr. Ziya Koruç**'a, tez çalışmam sırasında bana her türlü olanağı sağlayan Hitit Üniversitesi Kurucu Rektörü Sayın **Prof. Dr. Serdar Kılıçkaplan**'a ve beni her zaman çalışmaya teşvik eden, Sevgili Hocam, **Seyfi Tek**'e, 2. Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumunda yaptığım bir sunum sonrasında bana tezimi mutlaka kitap olarak basmamı, hatta almancasını da basmamı öneren Sevgili **Doç. Dr. Andreas Schachner**'e, tez çalışmam üzerine olmulu ve yapıcı fikirlerini benden esirgemeyen bana destek veren, çalışmalarını her zaman takdir ettiğim ve etrafımdakilere örnek gösterdiğim, benim de kendilerinden feyz aldığım Sevgili **Yrd. Doç. Dr. Metin Alparslan** ve **Yrd. Doç. Dr. Meltem Doğan Alparslan**'a, tezin kitaba dönüştürülmesi sürecinde bazı konularda farklı bakış açılarıyla ufkumu aydınlatan ve bu sayede kitaba eklediğim yeni bilgiler için Sevgili **Prof. Dr. Stefano De Martino**'ya, yine gönderdiği bir makale ile bana destek olan **Prof. Dr. Massimo Forlanini**'ye, Hitit Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı sevgili **Süha DURMUŞ**'a, **Hitit Üniversitesi merkez kütüphanesinin sevgili çalışanlarına**, çalışmalarımın her aşamasında bana destek veren

Sir ve Gavaz ailelerine, kızım doğmadan önce ve doğduktan sonra hep yanımda olarak bana anneliği öğreten **sevgili anneme**, çalışmada kullandığım haritaların düzenlenmesi, programa aktarılması ve kullanımında verdiği teknik desteğiyle ve verdiği sonsuz manevi destekle elimi hiç bırakmayan, en umutsuz anımda dahi sağlam durmamı sağlayan, yaşamdaki en iyi dostum, hayat arkadaşım **Güner Gavaz**'a ve tabii iyiki dünyaya gelen biricik kızım **Elif Duru Gavaz**'a teşekkürlerimi sunarım.

Özlem SİR GAVAZ

Haziran - 2012

GİRİŞ

Din, insanoğlunun varoluşundan itibaren onun toplumsal yaşamını belirlemede önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Din kisvesine bürünmüş kurallar, özellikle çok tanrılı dinlerin egemen olduğu toplumlarda, daha yoğun olarak kendisini göstermektedir. Çok tanrılı dinlerin yaşamasını ve yayılmasını sağlayan en belirleyici husus, herhangi bir kurala bağlılık değil, belirli hareketleri ve görevleri yerine getirme geleneğidir¹. Bu açıklamadan yola çıkarak yerine getirilmesi gereken ritüeller, dinin toplum içindeki devamlılığını sağlayan en önemli etkenlerdir.

Hitit dini çok tanrılı bir dindir. Hitit panteonunda Sümer, Hatti, Akkad, Asur, Babil, Luwi, Pala, Hurri ve kökenleri belirlenemeyen diğer tanrılar bulunmaktadır². Toplumların kendine özgü kültürel öğeleri, o toplumun dinî unsurlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Hititler, Anadolu'ya gelmeleri ile birlikte birçok Anadolulu unsuru kendi bünyelerinde birleştirerek yeni bir kültür oluşturmuşlardır. Bu sayede toplumsal ve dinsel kurallar şekillenmiş ve özellikle farklı kültür unsurları bir araya gelerek farklı dinsel yapıların oluşmasına zemin hazırlanmıştır.

Diğer taraftan, çok tanrılı toplumlarda, insanların buldukları coğrafik bölgenin fiziki yapısı, jeolojik özellikleri, iklimi, bitki örtüsü, tapındıkları tanrı ve tanrıçaların özelliklerinin

¹ Ardzinba, 2010: 197.

² Karasu, 1997: 185. ; Alparslan, 2009: 119.

belirginleşmesinde önemli etkenler olmuştur. Hititler için de kuruldukları yerin ve yayıldıkları bölgelerin coğrafik özellikleri hem toplumsal hem de dinsel yaşamlarını yakından ilgilendirmiştir.

Hititlerin Baş Tanrısı olan, Fırtına Tanrısı, Hitit tasvirli sanatında elinde şimşek demeti tutarken betimlenmiştir. Bu durum, yaşadıkları bölgenin iklim şartlarını bilimsel olarak çözemeyen insanların, algılayamadıkları ve korktukları doğa olaylarını yüceleştirerek tanrısallaştırdıklarını göstermektedir. Gök gürlediğinde, şiddetli yağmurlar yağdığına ya da kuvvetli rüzgârlar çıktığında Fırtına Tanrısı'nın, varlığını ve kudretini insanlara gösterdiğine inanılıyordu. Bu şekilde yaptıkları her işin, iyi ya da kötü olarak kendilerine döneceğine inanmaktaydılar. İnsanların bu şekilde tüm yaşamlarını, tanrı ve tanrıçaların var olduklarını düşleyerek yarattıkları dinsel yaşam, dini toplumsal yaşamdan ayrılmaz bir unsur haline getirmiştir.

M.Ö. 2. bin yılda Anadolu'da büyük bir devlet kuran Hititler, günümüze kadar ulaşan Hititçe çivi yazılı metinlerden ve arkeolojik verilerden öğrendiğimiz kadarıyla dinsel unsurların ağır bastığı teokratik bir devlet şekli ile yönetilmekteydi. Hitit Devleti'nde Kral, ülkenin hem "*Baş Komutanı*", hem "*Baş Yargıcı*" hem de "*Baş Rahibi*"ydi. Hititçe belgelerden öğrendiğimiz kadarıyla, Fırtına Tanrısı ülke topraklarının tümünü yönetmesi için Hitit kralına vermiştir. Bu durum, IBoT I 30 nolu metnin öy. 3-6 satırları arasında şöyle geçmektedir: "*Gök, yer ve askerler Fırtına Tanrısına aittir. O, kral Labarna'yı idareci yaptı. Ve ona Hatti*

*Ülkesi'nin tümünü verdi. Ve işte Labarna ülke topraklarının tümünü yönetsin.*³ Metnin devamında, “*Her kim ki kralın bedenine ve sınıra yaklaşırsa Fırtına Tanrısı onu mahvetsin*” denilmektedir. Burada Kral'ın bedeni ile Hitit Devleti arasında çok önemli bir ilişki söz konusudur⁴. Anlaşılan Kral'a gelebilecek herhangi bir zarar tüm Hitit topraklarını kapsamaktadır.

Hitit Krallarının, tanrıların yeryüzündeki temsilcileri olarak öldükten sonra tanrı olduklarına inanılmaktaydı. Tahta geçen krallar kendilerinden önce tahtta bulunan ölmüş babalarından ya da kardeşlerinden bahsederken “*Babam / kardeşim tanrı olduğu zaman*” ifadesi kullanılmaktaydı. Böylece Hitit kralları, dini otoriteyi kullanarak, siyasi, askeri, toplumsal ve ekonomik alanlarda merkezi otoriteyi hakim kılıyorlardı.

Hititlerdeki merkezi yönetim belirli bir dinsel sentezin de oluşmasını sağlıyordu. Devletin üst düzey faaliyetlerinin ülkenin tanrı ve tanrıçalarının garantisi altına alınması gerekiyordu. Bu nedenle, Hititli kâtipler, devlet antlaşmalarının ve fermanlarının ilahî onayının sağlanması için yerel tanrıların hepsinin listesini çıkarıyorlardı. Bir uyum sağlamak için de benzer tanrılar gruplandırılıyor veya eşitlendiriliyordu. Böylece düzgün bir panteon oluşturulmaya çalışılıyordu. Ayrıca Hitit devleti ve kraliyet

³ Güterbock, 1954: 16.

⁴ Ardzinba, 2010: 33 vd.

ailesi başkent Hattuša'da kültü olan büyük tanrıların koruması altına alınıyordu⁵.

Hititler, insanların başına gelen felaketlerde, hastalıklarda, hatta ülkeler arasındaki siyasi anlaşmazlıklarda bile tanrıların rolü olduğunu sanıyorlardı. Tanrıları memnun ederek kötülüklerden uzaklaşacaklarına inanıyorlar ve bu yüzden tanrıların her şeyin en iyisine lâyık olduklarını düşünerek, en iyi ve en taze yiyecek ve içecekleri tanrılarına sunuyorlardı. Bununla ilgili olarak II. Murşili, veba duasında şöyle demektedir: “ *Hatti ülkesini salgın ile ağır baskı altında tuttuğundan ve salgından (devamlı ölümler olduğundan) eğer sonradan (salgını) kaldırmazsa ve ölümler devam ederse, zaten az kalmış olan kurban ekmeği ve kurban içkisi sunucuları da ölürlerse, artık hiç kimse size kurban ekmeği ve kurban içkisi (sunamayacak!)*”⁶ Görüldüğü gibi tanrılar, insanların onlara sundukları yiyecek ve içeceklere, yaptıkları kurbanlara, düzenledikleri bayram ve ayinlere muhtaçlardı. Anlaşılan o ki hem insanlar, hem de tanrılar karşılıklı çıkar ilişkisi⁷ ile birbirlerine bağlıydılar.

Boğazkale arşivlerinde bayram merasimlerinin akışını bir protokol halinde tüm ayrıntılarıyla anlatan birçok çivi yazılı metin

⁵ Gurney, 2001:115.

⁶ KUB 14 14 ay. 41 vd. ; Arıkan, 1994:86. ; Alp, 2000: 128.

⁷ Hititlerde tanrılarla karşılıklı çıkar ilişkisi, Roma dininde de karşımıza çıkmaktadır. Ünal, bunu do ut des prensibiyle karşılaştırır. Ünal, 1996: 8 dip. 26; 54 vd. dip. 144.

bulunmuştur. Kral, kraliçe, çocukları ve yüksek rütbeli memurların katılımında gerçekleşen bayram törenleri, Hitit dinsel yaşamı hakkında bize oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Fakat bu belgelerde genelde kral ailesinin katılımıyla gerçekleşen tören tasvirleri ifade edildiği için devletin resmi dinine ait oldukları anlaşılmaktadır. Halkın toplu bir halde gerçekleştirdiği ibadetler hakkında kayıt bulunmamaktadır. Hititlerde bayram merasimleri saray mensupları tarafından kutlandığı için halk zaten giremiyordu. Elbette resmi din törenlerinin arasına bir çok folkloristik yöntemler sızmıştır, ama bunları bulup çıkarmak olanaksızdır. Alacahöyük ortostatlarında bir bayram merasiminin tasvir edilmesi⁸, herhalde insanlara anlatılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır.

Hitit kralları tanrılara karşı sorumluluklarını onların tapınaklarını ziyaret ederek, tanrı ve tanrıçalar için ziyafetler düzenleyerek, merasimler sırasında yiyecek ve içecek sunarak yerine getirmekteydiler. Krallar bu sebeple yılın belirli zamanlarında düzenlenen bayramlar sırasında çeşitli dini merkezlerde bulunan tanrıların tapınaklarını ziyaret etmekteydiler. İşte biz bunlara kült gezileri diyoruz. Bu mecburi geziler sırasında kral dar anlamda Hatti Ülkesi'nin belli başlı kent merkezlerini ziyaret ediyordu. Bu geziler Hitit tarihi coğrafyasının rekonstrüksiyonunda paha biçilmez değere sahiptir ve çalışmamızın bel kemiğini oluşturmaktadır. Çalışmada geçen bazı kavramların okuyucunun aklını karıştırmaması için şunu belirtmeliyiz ki,

⁸ Alacahöyük ortostatları için bak. Bittel, 1976: 187 vd.

asında farklı anlamlar yükleyebileceğimiz “bayram, kült, merasim, ayin, tören” gibi kavramların hepsi Hititlerde, “EZEN”⁹ (Ak. *ISINNU*) kelimesine karşılık gelmektedir.

Hititlerde bayram takvimi, herhalde mevsimlik tarım faaliyetlerinin başlangıcı ve sona ermesiyle de bağlantılıydı. Yıl, çoğu bitkinin çiçek açtığı bahar (*hamešha-/hamešhant-*) mevsiminde başlıyordu. Bahar mevsimi, muhtemelen günümüzde Nevruz gibi, Mart sonu ya da Nisan başında başlıyor ve Haziran ortalarına kadar devam ediyordu¹⁰. Çalışmamızın içinde yer alan *purulliyaš*, AN.TAH.ŠUM^{SAR}, *hewaš* ve *tethešnaš* bayramları baharda kutlanıyordu. Bu mevsimde İç Anadolu’da hayvanlar çoğalır, yazlık ürünler ekilir, sığır ve koyun sürüleri çayrlara çıkarılır, hane halkının birçoğu yaylalara gider yani doğa kendini yeniden yaratır. Anlaşılan bu mevsimde insanlar doğanın onlara sunduğu nimetleri tüketmeye başlamadan önce, alınan ilk ürünler tanrılar için hazırlanıyordu. Böylece tanrılara şükranlarını sunuyorlardı.

Hititlerde yaz mevsimi, (BURU₁₄) muhtemelen Haziran’ın son haftasında başlamaktadır. Hasat mevsimi olarak da adlandırılan bu dönemde, ekinler biçilir, harman ve depolama faaliyetleri ise Ekim ayına kadar devam ederdi. KI.LAM bayramı muhtemelen bu mevsimde ya da güz mevsiminde kutlanmaktaydı. Eylül sonu veya

⁹ Ünal, 2007a: 120.

¹⁰ Hoffner, 1974 16; Yakar, 2007: 241. ; Ayrıca bu konuyla ilgili bak. Goetze, 1951: 467-476.

Ekim başında başlayan güz mevsimi (*zena-*, *zenant-*) ile, kışlık ürünler ekiliyor ve hane halkı besin işleme faaliyetlerine başlıyordu¹¹. Çalışmamızın içinde yer alan önemli bayramlardan biri olan *nuntarriyašhaš* bayramı, güz mevsiminde kutlanmaktaydı. Ocak ve Mart ayları arasında geçen kış mevsimi (*gimmant-*) yılın son mevsimiydi. Bu dönemde Hititler muhtemelen evlerine kapanıyorlar ve herhangi bir tarımsal faaliyette bulunmuyorlardı. EZEN MU-*ti*¹² yani yıl bayramı büyük olasılıkla bu mevsimde kutlanmaktaydı. Sonuç olarak; her ne sebeple olursa olsun bayramlar, tanrıları memnun etmek ve onların verdiği nimetlere, zaferlere ve başarılarla şükretmek için yapılmaktaydı.

Hitit Devleti'nin kuruluşundan önce M.Ö. 2000-1750 yıllarında Anadolu'nun ilk yazılı belgeleri olarak bilinen Eski Asurca yazılmış tabletlerde de yerli kralların çeşitli tanrılara ait tapınakları ziyaretleri ile ilgili kayıtlara rastlanmıştır. Bu belgelerden yerel kralların, mabet yapısı içinde “*kaššum*” adı verilen bir yere tapınım amaçlı olarak girdiği de belirtilmektedir¹³.

¹¹ Hoffner, 1974. ; Yakar, 2007: 243.

¹² Ayrıntılı bilgi için bak. Balcıoğlu,1985: 41-52.

¹³ Çeçen, 1998: 119-124. ; Çeçen-Gökçek, 2006: 218-221. ; Bir tarihleme usulü olarak, tanrılar adına düzenlenen bayram günleri de kullanılmıştır. Bu tarihleme işlemi, ANA/ INA ŠA + tanrı adı formülü ile “adı geçen tanrı adına yapılan tören zamanında” şeklinde ifade edilmiştir. Çeçen, 2011: 100. ; Tanrılara ait tapınaklarda kutsal bir kısım olduğu anlaşılan Akadça “*kaššum*” ile Hitit tapınaklarında bulunan ve kutsal iç oda olarak tanımlanan ÉŠÀ/*tunnakešsar*'ın

Diğer taraftan, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda tanrılara tapınım amaçlı olarak *sikkatum* denilen dinsel festivallerin varlığı bilinmektedir. Bir panayır niteliğinde olan kült organizasyonları, tanrılara tapınmak amacı ile her yıl düzenli olarak belirli bir yerde toplanılması ile gerçekleşmekteydi. Bir Kültepe metninde şöyle geçmektedir: “*kral sikkatum'dan döndükten sonra şehrin içinde ayaklanma çıkmıştır*”¹⁴ herhalde kralın yokluğunu fırsat bilen düşmanlar isyan etmiştir. Yerel kralların, yüksek rütbeli memurların ve Asurlu Tüccarların katılımında gerçekleşen *sikkatum* sırasında bir toplantıdan bahsedilmektedir¹⁵. Anlaşılan festivaller sırasında yapılan toplantı, Hititlerde önemli bayramlar sırasında gerçekleşen “*šalli ašeššar*”: “büyük toplantı, oturum, meclis”, tanrılara tapınmanın bir parçası olarak gerçekleşmekteydi.

Asur Ticaret Kolonileri dönemine ait kayıtlar sayesinde; Hitit Devleti'nin kuruluşundan önce tanrılar için düzenlenen ayinlerin varlığı anlaşılmaktadır. Tanrılara tapınım amaçlı olarak yerel kralların önderliğinde gerçekleşen ayinler sırasında çeşitli kutsal mekânlar da ziyaret edilmekteydi. Görülüyor ki Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da bir gelenek halini almış olan kült gezileri, Hititler zamanında da devamlılığını korumuş ve bu dinsel aktivite özellikle Hitit İmparatorluk Çağı'nda vazgeçilmez bir

aynı görevi gören kutsal mekanlar olması muhtemeldir. Kaşşum ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Şahin, 2002: 203-212.

¹⁴ Kt 92/k 526 ; Çeçen, 2002, 68.

¹⁵ Kryszat, 2004: 15 vd.

unsur haline gelmiştir. Bu durum bize aynı zamanda bu bayram törenlerinin ne derece “Hitit” kökenli olduklarını göstermektedir. Ne yazık ki, Asurca belgeler daha fazla bilgi vermemektedirler. Dolayısıyla Hititlerin, Eski Asur devri yerli halk geleneklerinden hangilerini ve hangi boyutta aldıkları bilinmemektedir.

Hititçe çivi yazılı tabletlerde kralın önderliğinde yürütülen bayram merasimlerinde, tanrılara karşı gerçekleştirilen seromoniler ayrıntıları ile ifade edilmiştir. Bu belgeler, şimdiye kadar birçok bilim insanı tarafından araştırılmıştır. Özellikle *nuntarriyašhaš* ve AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramlarında kralın merasim gezilerini, birçok araştırmacı ayrı ayrı ele almıştır. *nuntarriyašhaš* bayramı ile ilgili Nakamura¹⁶ doktora tezinde kült gezisi içeren metin yerlerinin transkripsiyon ve tercümelerini vermiştir. AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında ise kralın kült gezilerinin bilhassa “özet” kısmı Güterbock¹⁷, tarafından titizlikle ele alınmıştır. Fakat her iki bayramın da kült gezilerini içeren kısımları birlikte tek bir çalışma içinde ele alınmamıştır. AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı ile ilgili Graz Üniversitesinde bir projeye başlandı ama maalesef sonu getirilemedi. (Zinko, C., Computergestutzte Erforschung hethitischer Texte “AN.TAH.SUM project” Graz und Keilschriftproject (1987) 62-66. ; Zinko, C., Betrachtungen zum

¹⁶ Nakamura, 2002.

¹⁷ Güterbock, 1960: 80-89. Ayrıca Bak. Zinko: 1987. ; Badali-Zinko, 1989 ; Alp, 1983: 136 vd.

AN.TAH.SUM-Fest “Aspekte eines hethitischen Festrituals”
Scientia 8 (1987)

Öte yandan, bu çalışmaya başlamadan önce yaptığımız ön araştırma sonucunda Hititçe çivi yazılı metinlerden; *purulliyaš*, KILAM, *hewaš*, *tethešnaš* ve MU(-ti) bayramlarında Hitit krallarının farklı şehirlerde bu bayramları kutlamış olduklarını gördük. Bu bayramlar sırasında kralların da kült amaçlı geziler düzenlediklerini varsayarak, ilgili metin yerlerinin transkripsiyon ve tercümelerinin incelenmesi ile önemli sonuçlar elde edebileceğimizi düşündük. Bu bağlamda; bu çalışmayı yapmamızın önemli nedenlerinden biri, adı geçen bayramlar sırasında kralın ziyaret ettiği ve şimdiki kadar bir araya getirilip karşılaştırmalı olarak incelenmemiş olan kentleri bir bütün olarak değerlendirmektir.

Şimdiki kadar yayınlanan Hititçe çivi yazılı metinlerde yaklaşık 4000’den fazla yer ismi geçmektedir¹⁸. Fakat bazı yerlerin tespiti yaklaşık olarak tahmin edilebilse dahi çoğu yer isminin günümüzde nereye tekabül ettiği konusunda bilgi sahibi değiliz. Metinlerde geçen tüm yer adlarının lokalizasyonlarını yapmak şimdilik mümkün değildir. Nitekim bazı yerleşmeler Hitit tarihine etkisi bakımından oldukça önemsizdir. Fakat bazıları vardır ki, onların yerlerinin tespit edilmesi, Hitit coğrafyası açısından kilit rolü taşımaktadır.

¹⁸ del Monte- Tischler, 1978. ; del Monte,1992. ; Alparslan, 2010: 90.

Tarihi coğrafya çalışmalarında; eski uygarlık katlarının üst üste gelmesiyle oluşan höyükler sayesinde eski çağlara ait yerleşim yerlerinin saptanması mümkün olmaktadır. Bazı höyükler, terk edilmiş olmalarına rağmen bazıları eskiçağlardan günümüze kadar iskân edilmiştir. Ama Mezopotamya coğrafyasında gözlenen yerleşim sürekliliği ve etnik birlik sonucu yer isimlerindeki devamlılık, maalesef Anadolu’da çok daha azdır. Bir bakıma her yeni gelen kavim, yer adlarını değiştirmiştir.

Höyükler daha çok ormanın az olduğu, kerpiç yapılarının ağırlıklı olduğu ve su kaynaklarının bol miktarda bulunduğu bölgelerde görülmektedir¹⁹. Höyüklerin tespiti sonucunda yapılan arkeolojik kazı ve yüzey araştırmaları çok mühim sonuçların elde edilmesine katkı sağlamaktadır. Kazılar sırasında bulunan sadece yazılı belgeler değil mimari buluntular ve çeşitli arkeolojik malzemeler de yerlerin tespiti konusunda kayda değer ipuçları vermektedir.

Çalışmamızın konusu itibari ile költ gezilerinin gerçekleştirildiği İç Anadolu coğrafyası hakkında genel bir bilgi vermek zaruridir. Hitit Ülkesi’nin hemen hemen tamamını kapsayan İç Anadolu Bölgesi’ni üç coğrafi bölüme ayırmak mümkündür. İlk bölüm, Yukarı Kızılırmak vadisi olarak adlandırdığımız, Zara ve Sivas arasındaki bölgeyi de içine alan kısımdır. Bu bölüm, tarım için uygun, nem tutan kırmızı ve kahverengi killi toprakları ve dağ eteklerindeki verimli toprak

¹⁹ Alp, 2000: 45. ; Osten, 1955: 1-17.

şeritleri ile iyi tahıl ürünü vermektedir. Bu bereketli bölümün güneyinde yer alan bir ara bölge vardır. Burası oldukça verimli volkanik topraklara da sahip olan Kapadokya bölgesidir. Üçüncü bölüm ise, gerçek bozkır özelliği gösteren ve çoğu yerde de toprağın tuzlu ve çorak olduğu merkezi platonun ortasında yer alan kısımdır. Konya ovasını da içine alan bu bölge, fazla ekilerek verimin azaltılmaması kaydıyla arpa ve buğday tarımı için uygundur. Hitit Ülkesi'nin çekirdeğini oluşturan Çorum, Amasya, Yozgat illeri ile Tokat ve Sivas illerinin büyük bir kısmı yukarıda bahsettiğimiz ve Yukarı Kızılırmak vadisi olarak adlandırdığımız coğrafi kesimin içinde yer alır²⁰.

Çekirdek Hitit bölgesinde yer alan Çorum ve Yozgat illeri, çalışmamızın konusu nedeniyle özellikle ele alınması gereken merkezlerdir. Bozok Platosu'nun oluşturduğu Yozgat ili, alçak tepeler ve kaynakların suladığı küçük verimli vadilere sahiptir. Vadiler arasında büyük ovalar yoktur ve düz arazi parçaları oldukça çoraktır. İyi sulanan vadilerde birçok höyüğe rastlamak mümkündür. Höyükler, bu yörenin M.Ö. 5. binyıldan beri yerleşim gördüğünü ortaya koymaktadır. Klasik çağ öncesi höyükler, özellikle Çiçekdağ-Yenipazar-Yozgat üçgeninde yoğunluk göstermektedir. Yozgat-Boğazlıyan yolunun doğusunda yoğunlukları daha da artmaktadır. Yükselteleri 1000m ile 1500m arasında değişen bu yarı kurak bölgede bozkır iklimi hüküm

²⁰ Hüttheroth, 2002: 29-39. ; Yakar, 2007: 196-197.

sürmektedir²¹. Yozgat'ta Sorgun'un batısında kalan höyükler, Eğri Öz Suyu'nun güney kıyısında yer alır ve Kapadokya Ovası'nın kuzey ucunda yer alan Kerkenes Dağı'ndan gelen ve kuzeye doğru akan serin sular da buradan geçer. Buradaki höyüklerin oldukça büyük olmaları kesintisiz olarak iskân edilmiş olduklarına işaret etmektedir²². Yozgat ili, eski çağ yerleşimleri açısından araştırılması ve incelenmesi gereken bakir bir yerdir. Burada yapılacak arkeolojik araştırmalar ile Hitit tarihi coğrafyasına katkısı açısından oldukça önemli merkezlerin açığa çıkarılacağı kanısındayız.

Hitit Devleti'nin başkenti Boğazköy-Hattuşa'nın da içinde bulunduğu Çorum ili²³, coğrafi olarak kıyı ve iç kesim olmak üzere ikiye ayrılan Orta Karadeniz bölgesinde yer almaktadır. İç kesimde dağların oluşturduğu doğal geçitler, İç Anadolu ile olan bağlantıyı kolaylaştırmıştır. Bu nedenle Çorum, hem Eski Tunç Çağı'nda, hem de M.Ö. 2. binde Orta Anadolu ile kültürel bir bütünleşme içine girmiştir²⁴. Çorum, küçük verimli dağ içi ovalara ve nehir

²¹ Yakar, 2007: 199.

²² Yakar, 2007: 208.

²³ Boğazkale İlçe merkezinin doğu ve güneydoğu kesiminde yüksek tepelerle çevrili geniş bir düzlüğün güney bitiminde yer alan, iki vadi arasındaki eğimli bir arazide yer alan Hattuşa Şehri, akarsularında bulunduğu verimli topraklara sahip, geniş bir bölgeyi kontrol edebilecek stratejik olarak elverişli bir konumda yer almaktadır. Somuncu-Yiğit, 2010: 773. ; ayrıntılı bilgi için bak. Bittel, 1970. ; Bittel, 1983.

²⁴ Tanju-İpek, 2004: 2

vadilerine sahiptir. Yakar'a göre, Çorum yöresindeki Hitit yerleşimi gösteren höyüklerden küçük olanlar çiftlik köyleri, orta ve büyük boyutlu höyükler ise, kült merkezleri olarak hizmet eden kasabalardır²⁵. Çorum'da halen kazısı yürütülen beş büyük ören yeri bulunmaktadır. Özellikle Boğazköy, Eski yapar, Alacahöyük ve Ortaköy'de yürütülen kazılar sayesinde Hitit tarihi her geçen gün biraz daha aydınlatılmaktadır. Ayrıca bu merkezlerde açığa çıkarılacak yeni çivi yazılı tabletler ile Hitit tarihi coğrafyası hakkında daha net bilgilere sahip olmak da mümkün olacaktır.

Merasimlerin gerçekleştiği şehirlerin lokalizasyonlarıyla ilgili metin yerlerinin çoğu daha önce yapılmış çalışmalarda işlenmiştir. Ve biz de çalışmamızda bunlardan yararlandık. Bu nedenle, yapacağımız tekliflerde tekrardan kaçınmak amacı ile önce gezileri içeren kült merasimlerini ele aldık. Daha sonra şehirlerin lokalizasyonları ile ilgili tekliflerimizi sunduk.

Diğer taraftan bu çalışmada; kült gezilerinin yer aldığı bayramlar hangileridir; kült gezileri hangi bölgeleri kapsıyor; mesela neden Hitit hâkimiyeti altında olduğu bilinen Kuzey

²⁵ Yakar, 2007: 200.; Çorum il sınırları içerisinde 70 adet Hitit yerleşmesi tespit edilmiştir. Bu yerleşmelerin dağılımı incelendiğinde Çorum'un Kızılırmak kavsi içinde yer alan ilçelerinde Hitit kalıntılarının daha fazla olduğu görülmektedir. Alaca İlçesi 26 yerleşme ile ilk sırada gelmektedir. Alaca'yı Merkez, Sungurlu, Boğazkale, Uğurludağ ve Ortaköy ilçeleri izlemektedir. Bu Hitit yerleşmelerinin %24'ünde kazı çalışmaları yapılmış ve yapılmaya devam etmekte, geri kalan %76'sında ise sadece yüzey araştırmaları yapılmıştır. Yılmaz-Serinci, 2010: 991-992.

Suriye'ye, Batı Anadolu'ya, Güney Doğu Anadolu'ya yapılmıyor da hep Orta Anadolu ile sınırlı kalıyor; bu durum kutlanan bayramların Orta Anadolu kökenli olmasıyla mı ilişkili; kral ve erkanının uğradığı, merasimlere ve ziyafetlere katıldığı ve gecelediği yerler nereleridir; sorularının cevaplarının bulunması amaçlanmıştır.

HİTİT MERASİMLERİ VE DİNİ YAŞAMDAKİ YERİ

Boğazköy Hitit çivi yazılı arşivinin yaklaşık olarak 1/5'i bayram tasvirlerini anlatan metinlerden oluşmaktadır. Bu bayram tasvirleri, bayramın akışını, bayrama katılan şahısların protokoldeki yerini, kurban sunma, yeme, içme, merasim yürüyüşleri, müzik, eğlence, gibi birçok ayrıntıyı en ince noktalarıyla aktarmaktadır²⁶. Yılın değişik dönemlerinde yapılan bayramların çok değişik kutlanma nedenleri vardır. Bunlar arasında yağmurların yağması, kuraklığın ve kıtlığın yok olması, toprağın bereketinin artması, bol hasat mahsulü, hayvanların çoğalması, kralın gücünün artması, ülkenin refahı ve zenginliği yer alır²⁷.

Hititçe çivi yazılı metinlerde “bayram, tören, merasim” sözcükleri, EZEN / EZEN₄ sümeogamı ile ifade edilmektedir. Hititçede ise; *šiyamana-* kelimesine karşılık gelmektedir²⁸. Ayrıca bayram sözcüğü, Akkadca, *išinnu(m) /eššinu(m)*, Hurrice, *eli-* kelimeleri ile ifade edilmektedir²⁹. Öte yandan bayram sözcüğü, tanrıya karşı bir şükranı dile getirmek için yapılan “*dušgarat-*”³⁰

²⁶ Goetze, 1957: 130.

²⁷ Haas, 1994: 675.

²⁸ Ünal, 2007a: 120. ; Rüster-Neu, 1989: 143.

²⁹ Haas, 1994: 674 dip. 1. ; Alparslan, 2009: 120.

³⁰ *dušgarat-* : *dušk-/duškiya-* “eğlenmek, sevinmek, sevinçli olmak” kökünden türemiştir. Ünal, 2007a: 741. *dušk-/duškiya-* fiilinin kullanılışı ile ilgili, çok kırık olarak günümüze ulaşmış olan 542/f öy. 9-10. satırlarında şöyle geçmektedir: (9') ki-iš-š[an SÎR^{RU} URU A-ri-in-na-aš (10') du-uš-ga]-ra-at-ta-aš URU-aš (9')

yani “eğlence, sevinme, neşe, neşelenme” anlamına gelmektedir. Eski Hitit tasvirli vazolarında ya da Alacahöyük ortostatlarında betimlenen sahneler, herhalde eğlencenin arkeolojik eserler üzerindeki yansımalarıdır. EZEN’in ayrıca “davet, ziyafet, parti” anlamı da vardır³¹.

Eski Hitit Dönemi’nden itibaren Hitit İmparatorluk Dönemi’nin sonuna kadar, tanrılar için yapılan merasimlerin Hititli kâtipler tarafından kaleme alınması bir gelenek halini almıştır. Genelde birbirine benzeyen ve bir diğerinin tekrarı niteliğinde olan bayram metinlerinin aralarında bazı önemli ayrıntılar bulunmaktadır. Bu ayrıntılar, şehirden şehire ya da kralların ve resmi memurların seremoniyi uygulayış şekilleri arasındaki farkları göstermesi açısından önemli ipuçları vermektedir.

Tanrılar için yapılan merasimlerin sırası, yeri, zamanlaması, yani bayram takvimi çok önemlidir³². Herhangi bir sebepten dolayı ihmal edilen bayramlar, ülkenin başına gelebilecek her türlü olumsuzluğun nedeni olarak görülür. Önemli bayramların

şöy]le şarkı söylerler: Arinna kentinde (10’) (tanrılarının eğlen]dirildiği kenttir. Erkut, 1992: 163.

³¹ Goetze, 1969: 207 vd. KUB 7 10 nolu metnin I 19-20 satırlarında şöyle geçmektedir: (19) *Büyük Güneş Tanrısı (bir) bayram yaptı ve bin tanrıyı çağırdı. Yediler (20) doymadılar. İçtiler, kanmadılar.* Miller, 2004: 451. ; Ayrıca “Kült yemeği” olarak bak. Archi, 1979: 197-203. ; EZEN-ia “büyük ziyafet” anlamı için bak. Ünal, 1996: 51 vd. ; Görüldüğü gibi, bayram sözcüğü “ziyafet, davet” anlamındadır.

³² Ünal, 2003: 91.

kutlanmasının gecikmesi, savaş sırasındaki yenilgi, açlık ve kıtlık, kuraklık ya da kraliyet ailesi arasında çıkan büyük anlaşmazlıklara neden gösterilir. Hititçe çivi yazılı metinlerde, bu bayramların kutlanmamasının doğurduğu felaketlerin yıllarca sürdüğü anlatılmaktadır. Bir buyruk metni bunu şöyle anlatır: *“Bunun dışında tapınak görevlileri olan sizler eğer bayramları bayram zamanında kutlamazsanız, ilkbahar bayramını sonbaharda kutlarsanız ve sonbahar bayramını ilkbaharda kutlarsanız ve eğer bayramın tam kutlama zamanı gelince ve onu kim kutlayacaksa ve siz rahiplere, merhemli rahiplere, tanrı analarına /rahibelere ve tapınak adamlarına gelirse ve sizin eteklerinize kapanırsa (ve şöyle derse) “önümde hasat ya da düğün ya da yolculuk ya da başka bir mesele (var). Bana destek olunuz. Bahsettiğim mesele (yeter ki) şimdilik bitsin. Bahsettiğim (bu) mesele bittiği zaman bayramı aynı şekilde kutlayacağım” (O) insanın isteğine göre hareket etmeyiniz. (O) insan size kötülük etmesin. Ve siz tanrıların isteği ile alışveriş yapmayın. (Eğer) size (o) insan kötülük eder(se ve) siz alışveriş yaparsanız tanrılar gelecekte sizden öc alırlar.”*³³ Görüldüğü gibi, bayramların sadece ihmal değil, aynı zamanda kutlanacağı mevsimlerin karıştırılması durumunda da tanrıların bu durumdan hoşnut olmayacakları ve intikam alacakları belirtilmiştir.

³³ KUB 13 4 öy. II 52-67 satırları arası transkripsiyon ve tercümesi için bak. Süel, 1985: 48 vd.

Bayramların kutlanacağı zaman gibi yer de çok önemlidir. Hitit Fırtına Tanrısı'nın kutsal kenti Nerik, Kaşkalar tarafından işgal altındayken Hititler, ona en yakın bölgede bulunan Hakmiş kentinde geçici olarak bayramlarını kutlamışlardır³⁴. Büyük ihtimalle Nerik merkezli kutlanan *purulliyaş* bayramı da belirli süreliğine Hakmiş'de kutlanmıştır. Yeri geldiğinde bununla ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

Bayramlar sırasında dikkat edilmesi gereken sıkı kurallar vardır. Bunlardan birisi *BĒL MADGALTI* enstrüksiyon metninde ifade edilir. İlgili metin yerinin tercümesi şöyledir: “*tanrılar kutlandığı zaman tanrıların huzurunda hiç kimse (çok fazla içerek) huzursuzluk çıkarmasın ve bayram evinde hiç kimse huzuru bozmasın*”³⁵ Anlaşılan, tanılar için düzenlenen merasimler sırasında meydana gelebilecek herhangi bir huzursuzluğun, böyle bir talimatname ile önlenmesi amaçlanıyordu.

Merkezi yönetimin panteonda bulunan tanrı ve tanrıçalar için düzenlediği kült seremonileri, yüksek düzeyde bir organizasyon kabiliyeti ile mümkün olabilirdi. Hitit panteonunu ilgilendiren meselelerde en büyük sorumluluk payı kuşkusuz krala aitti. Bu bakımdan yukarıdaki örnekte de olduğu gibi, kült

³⁴ Schuler, 1965: 160-161. ; krş. Ünal, 2003: 91-92.

³⁵ KUB 13 2 nolu metnin ay. III 17-18. satırları arasının transkripsiyon ve tercümesi için bak. Schuler, 1957: 47, 56.; Süel, 1985: 142; Neu, 196 8: 129 dip. 12 ; krş. Goetze, 1969: 209.

envanterlerinde kralın teşvikiyle alınmış önlemlere ilişkin bol miktarda veriye rastlamak mümkündür³⁶.

Hitit kült merasimleri, başkent Hattuša merkezli olarak Hattuša'lı rahiplerin idaresinde gerçekleşiyordu. Özellikle Hitit Orta Krallık Dönemi'nden itibaren Orta Karadeniz Bölgesi'nde bulunan kült merkezleri, zaman zaman Kaška'lı düşman yüzünden Hitit hâkimiyetinden çıkmıştır. Bu nedenle buralarda yer alan kült merkezlerindeki tanrılar ve kültleri başkent Hattuša ve çevresinde emniyetli yerlere taşınmıştır. Böylece bu dönemden itibaren (yak. olarak M.Ö. 1500-1380) büyük bayramların Hattuša ve çevresinde merkezileştirme politikası uygulanmıştır³⁷.

Çalışmamızın giriş kısmında kült gezisi içeren büyük bayram merasimlerinin neden Orta Anadolu odaklı yapıldığı sorusunu sormuştuk. Buradan yola çıkarak başkent ve çevresinde gerçekleştirilen ve Hitit kraliyet ailesinin de katıldığı kült gezilerinin, kolay savunma yapılabilecek, emniyetli bir bölgede düzenlenmiş olması oldukça muhtemeldir. Elbette bayramların Orta Anadolu'da yapılmasının başka nedenleri de vardır. Bunlara yeri gelince değinilecektir.

³⁶ Hazenbos, 2003: 201.

³⁷ Haas, 1994: 680.

Hitit bayram törenlerine ait tasvirleri, arkeolojik belgeler üzerinde de görmekteyiz. Eski Hitit dönemine ait, İnadık³⁸, Bitik³⁹, Eski yapar⁴⁰ ve Hüseyindedede⁴¹ tasvirli vazoları bunun en

³⁸ İnadıktepe, Ankara- Çankırı yolu üzerinde İnadık Köyü'nün yanında bulunmaktadır. Boğazköy'ün 115 km batısında bulunan İnadıktepe, Alacahöyük'ün de batısında Alacahöyük'le aynı hizada yer almaktadır. Eski Hitit Dönemi'ne ait bir mabet yapısının bulunduğu yerleşimin en önemli arkeolojik buluntularından biri İnadıktepe vazosu olarak anılan Eski Hitit tasvirli sanatının eşsiz eserlerinden biridir. İnadıktepe vazosu: dördü kabartma tasvirli, ikisi geometrik nakışlı ve dar olmak üzere altı frizden oluşmaktadır. Vazoda dini bir törenin, kutsal evlilik ritüelinin safhaları, başlangıcından sonuna kadar çeşitli sahneler halinde tasvir edilmiştir. Bütün figürler, tanrı ve tanrıçalar, rahip ve rahibeler, içki sunanlar, çalgı çalanlar, dans edenler ve içki hazırlayanlardan oluşan alay, bir kutsal evlilik ritüelini temsil etmektedir. Figürler hareket halinde, bir yere erişmek için ya da buldukları yerde iş görmek üzere hazırlanmışlardır. İnadıktepe, Eski Hitit dönemine ait mabet, kabartmalı ve resimli vazolar, pişmiş toprak boğa heykelleri ve seramik buluntuları ile Hitit sanatına önemli katkıda bulunmuştur. Ayrıca İnadıktepe, Hitit Çağı'nda Hanhana ile özdeşleştirilmiştir. Bununla ilgi ayrıntılı bilgi için bak. Alp, 1986: 228 vd. ; Özgüç, bu identifikasyon hakkında Hanhana'nın Kaşkalar'a karşı yapılan savaşlarda bir hareket noktası üssü olduğunu ve Kaşka-Hitit sınırının batıda (Çankırı yöresinde) Boğazköy'e bu kadar yaklaşabildiği hakkında tereddütleri olduğunu ifade etmiştir. Özgüç, 1988: 24-46.

³⁹ Ankara'nın 42 km kuzey batısında Kazan İlçesi'ne bağlı Bitik Köyü'nün ortasında bulunan höyükde, Eski Hitit Dönemi'ne ait yerleşme izlerine rastlanmıştır. En önemli buluntusu olan bitik vazosunda görülen baş sahne kutsal evlenme tasvirinin en eski örneklerinden biridir. Bitik ile İnadıktepe arasında kuşbakışı 110 km mesafe bulunmaktadır. İkisi de Eski Hitit çağında aynı kültür bölgesinin iki yakın komşusudur. Maalesef Bitik vazosu eksik olduğu için bütün

sahneleri hakkında bilgi edinemiyoruz. Fakat korunmuş olan frizlerindeki figürlerin üslubu, fonksiyonları, elbiseleri, vazunun tekniği, şekli ve dini törenin teması, İnadıktepe vazosu ile aynıdır. Bitik vazosundaki “kılıç dansı”, diğer tasvirli vazolara göre farklılık göstermektedir. Ayrıca Bitik vazosunda figürler birbirine daha yakın ve sık tasvir edilmiştir. Fakat İnadıktepe ve Boğazköy vazolarında figürlerin araları daha açıktır. Özgüç, 1957: 62 vd. ; Özgüç, 1988: 36.

⁴⁰ Eskiyaşar’da 1981-1982 yıllarında Raci Temizer başkanlığında yürütülen kazılarda; Eski Hitit Çağı yapı katında çok sayıda kabartmalı vazo parçaları bulunmuştur. Kabartmalı seramik parçalarının, altı ayrı vazoya ait olduğu tespit edilmiştir. Kabartmalı vazoların hiçbiri diğerinin tam aynısı değildir. Her vazunun kendisine has değişik motifleri vardır. Bitik-İnadıktepe tipi vazolara benzerlik gösteren vazolarda Fırtına Tanrısı’nın kutsal hayvanı boğanın ayakta ya da yatmış durumdaki tasvirleri dikkat çekicidir. Orta Anadolu’da Alışar, Bitik, Karahöyük, Kabaklı, Boğazköy, İnadıktepe, Alacahöyük, Eskiyaşar ve Hüseyinde’de bulunmuş olan kabartmalı vazoların birbirine benzer ortak bir kültürü yansıttıkları gözlenmektedir. Özgüç, 1988: 49-53.

⁴¹ Çorum İli, Sungurlu İlçesi’ne bağlı Yörüklü Kasabası’nın yaklaşık 2,5 km güney batısında yer alan Hüseyinde Tepesi’nde, 1997 yılında T. Sipahi ve T. Yıldırım tarafından yapılan araştırmalar sonucu burada bir Eski Hitit yerleşimi ortaya çıkarılmıştır. Burada bulunan Eski Hitit dönemine ait tasvirli vazolar, Hitit kült törenlerinde yer alan profesyonel ya da profesyonel olmayan dansçılar ve çalgıcılar hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Ayrıca kült törenleri sırasında tasvir edilen bazı sahnelere bu eserlerde ilk defa rastlamamız Eski Hitit kültürleri hakkında daha kapsamlı bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır. Özellikle “boğa üzerinde durma hareketi”, ilk kez Hitit tasvirli sanatında ortaya çıkmıştır. Bu eylemin çok özel günlerde Fırtına Tanrısı’nın onuruna yapılan bir törenin parçası olduğu anlaşılmaktadır. Maalesef hangi bayram töreni sırasında yapılan bir uygulama, bu konuda bilgi sahibi değiliz. Fakat çoğu Hitit İmparatorluk Dönemi’ne tarihlenen bayram kutlamalarının,

önemli örnekleri arasındadır⁴². Frizlere ayrılmış bölümleri ile kült sahnelerini konu alan vazolar, ayrıntılarını çivi yazılı metinlerden öğrendiğimiz merasim törenlerini daha iyi yorumlamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca tapınım sahnelerinin, kurban ve sunuların işlendiği bu tasvirli vazolar sayesinde Eski Hitit dönemi kült seromonileri hakkında da detaylı bilgi edinmekteyiz. Bu dönemde tanrılar için düzenlenen bayram törenleri, Hitit öncesi dönemden kalma dinsel geleneklerin devamı olarak da görülebilir. Nitekim Hititçe çivi yazılı belgelerde geçen Hatti dönemine ait çok sayıda tanrı ve tanrıça ismi bu görüşü desteklemektedir⁴³.

Hititlerde kral, tanrının temsilcisiydi. Kutlanması zorunlu olan 170 bayram töreni bulunmakta⁴⁴, bu bayramlara kral bizzat başrahip sıfatı ile katılmaktaydı. Kralın yanında, kraliçe, prens ve prensesler, sarayın önde gelen memurları ve kült personeli hazır bulunmaktaydı. Bazı bayramlara zamandan tasarruf edilmesi amacı ile kral, kraliçe ve prensler eş zamanlı olarak ayrı ayrı

Eski Hitit Dönemi'nde de, var olduğu bu eserler sayesinde anlaşılmaktadır. Sipahi-Yıldırım-Ediz, 2000: 349-352. ; Yıldırım, 2001: 1-7.; Yıldırım, 2002: 1-7. ; Sipahi, 2010: 728-731.

⁴² Tasvirli Eski Hitit Kapları hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Sevinç, 1999.

⁴³ Alacahöyük kabartmaları da ayinlerle ilgilidir ve Ünal'a göre Hatti Kır/Bereket Tanrıçası Teteşhapi şerefine yapılan ayinleri betimler. Ünal, 1994: 208 vd. ; Buna karşılık Erkut, Alacahöyük kabartmalarında genellikle bayram olarak kabul edilen sahnenin AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramının anlatımı olduğunu belirtmektedir. Erkut, 1998: 194.

⁴⁴ Ünal, 2003: 92.

katılmaktaydı. Bazen de kralın seferde veya savaşta olması nedeniyle bayramlar, kraliçe, prens ya da bayramın kutlanacağı şehrin en yüksek rütbeli rahibinin önderliğinde gerçekleşirdi.

Metinlerde kralın bayramlar sırasında giydiği merasim kıyafetleri hakkında da bilgiler mevcuttur. Bir bayram sabahında kral, ^É*halentuwa* evinden çıkar ve “yılanma evine” giderdi. Orada banyo yaptıktan sonra, ^{TÚG}*kušiši*⁴⁵ adı verilen bayram elbisini giyerdi. Ayrıca metinlerde, beyaz ya da siyah ayakkabılarını giydiği, altın veya gümüş küpelerini taktığı da belirtilmektedir⁴⁶.

Yukarıda da değindiğim gibi, kült gezileri sırasında icra edilen merasimlerde tanrı ve tanrıçalara karşı yerine getirilen ayinler bütün Hitit bayram törenlerinde benzerlik göstermektedir. Sadece ziyaret edilen şehirlerde tapınım gören tanrı veya tanrıça isimleri ve bunlara karşı yapılan ayinsel farklılıklar gözlenmektedir.

Genel olarak bir bayram törenini ele aldığımızda⁴⁷; kral ve kraliçenin tanrılara sunması için hazırlanan yiyecek ve içecekler, kurban edilecek hayvan etleri kral gelmeden önce hazır bulundurulur. Bu sırada aşçılar, asa taşıyıcılar, muhafız kıtası askerleri hazır beklemektedir. Kral ve kraliçe ikamet ettikleri yerden çıkarken, beyler, saray oğlanları ve muhafız kıtası askerleri

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bak. Alp, 1948: 301-319.; ^{TÚG}*kušiši* : “Krallık giysisi, kaftan”, Ünal, 2007a: 377.

⁴⁶ Alp, 1948: 310 vd. ; Kralın rahip kıyafetiyle ilgili Goetze, 1947: 176-185.

⁴⁷ Genel olarak bir bayram tasviri için bak. KBo 4 9

karşı tarafta hazır durumda dikilirler. Kral kutsal mekâna gitmek üzere hareket ettiği sırada iki saray oğlanı ve bir muhafız kıtası askeri onun önünden koşarlar, diğerleriyse arkasından yürürler. Hokkabazlar, kralın önünde ve arkasında müzik aletlerini çalarlar⁴⁸. Dansçılar dans ederler. Yine hokkabazlar ellerini yukarı kaldırarak dönerler ve el çırparak krala eşlik etmeye devam ederler. Kral tapınağa girmeden önce hokkabazlar, dansçılar ve *kita* rahipleri tapınağa önceden giderek yerlerini alırlar. Kral ve kraliçe tapınağın iç avlusuna girdiklerinde dansöz kralın önünde bir defa döner⁴⁹. İki saray oğlanı kral ve kraliçeye el yıkama suyunu getirirler. Kral ve kraliçe ellerini yıkarlar. Saray oğlanlarının başı havluyu uzatır ve ellerini kurularlar. Kral ve kraliçe tapınağın içine girerler ve

⁴⁸ Müzik, Hititlerin dinsel bayram törenlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kralın, bayramlarda, tören gereği çeşitli mekânlara gidiş-gelişleri müzik eşliğinde olmaktadır. Müzisyenler, kralın önünde ve arkasında çalgı çalarak şarkılar söylerlerdi. Bunlara bazen dansörler ve soytarılar da katılırdı. Ayrıca tanrılara sıvı veya katı kurban sunulması ve kral veya kraliçe tarafından çeşitli tanrıların içilmesi sırasında başta lir olmak üzere çalgılar çalınmakta ve şarkılar söylenmektedir. Dinçol, 1999: 4-6. ; bak. ayrıca Ünal, 2004: 98-118.

⁴⁹ Hititçe çivi yazılı metinlerde özel dans hareketlerini gösteren terimler geçmektedir. Ünal, 1989: 1469-1503. ; Kült vazolarında çömelmiş ya da ayakta kolları havada dans eden figürler tasvir edilmiştir. Hayvan maskeli dansörler tarafından yapılan danslarda leopar, kurt, aslan, köpek ve ayı sesleri ritmik olarak çıkarılmakta ya da avı yahut avcıyı temsil eden sahneler canlandırılmaktaydı. Metinlerde yağmur dilemek için çıplak erkekler tarafından yapılan danslar gibi, bir kraliçenin elinde balta ile tanrıça Şauşga için dans ettiğini belirten ifadelere rastlamak mümkündür. Dinçol, 1999: 6 vd.

tanrının huzurunda bir kez eğilirler. Bu sırada hokkabaz ilahi okur. *kita* rahibi bağıır. Kral tahta geçer, kraliçe ise iç odaya girer. Aşçıların başı eti getirir ve bir kez tahtın önüne bir kez de tanrının önüne koyar. Aşçı başı daha sonra etten ocağın, tahtın, pencerenin ve eşiğın önüne koyar. Ve krala içki dökme kabını verir. Kendisi ise tahtın önüne, tanrının önüne üç defa içki döker. Yine ocağın, tahtın, pencerenin ve eşiğın önüne içki döker. Kral, ayakta taht tanrısı ve tapınakta kutsanan tanrının şerefine içer. Müzisyenler çalar, hokkabaz ilahiler söyler, şakşakçılar alkışlar ve *kita* rahipleri bağıır. Daha sonra hokkabaz, müzisyenleri, şakşakçılarını ve *kita* adamlarını dışarı çıkartır. Kral ve kraliçe otururlar. Saray oğlanlarının başı, altın mızrağın kumaştan kılıfını ve eğri asayı (lituus) içeri getirir ve kılıfı krala verir. Eğri asayı ise kralın sağ tarafına koyar. Saray oğlanlarının başı daha sonra altın mızrağı tutarak “*kaşmişa!*”⁵⁰ diye bağıır. Saray oğlanlarının başı kutsal el yıkama suyunu kral ve kraliçeye verir, onlar ellerini yıkarlar ve kurularlar. Baş garson kutsal masayı içeri taşır. Bu sırada muhafız kıtası askerleri ve saray oğlanları ile saray oğlanlarının başı masanın etrafında koşarlar. Baş garson krala masayı verir. Bu sırada tüm saray oğlanlarının taşımakta oldukları mızrak ve asaları bıraktıkları gözlenir. Diğer taraftan; berber fırından tatlı ekmeği getirir ve prensin önüne koyar. Saray oğlanlarının başı onu parçalar ve prene verir. Prens ekmeği berbere iade eder. Bu sırada aşçılar ve asa taşıyıcılar yerlerini alır. Muhafız kıtası komutanı kralın

⁵⁰ Soysal, 2004: 286.

izniyle müzisyenlerden harplerin yukarı kaldırılmasını söyler. Müzisyenler harpleri ile birlikte kralın huzurunda yerlerini alırlar. *haliyari* adamları, hokkabazlar, *kita-* adamları ve şakşakçılar müzisyenlerin yanında yerlerini alırlar. Aşçılar haşlanmış et getirir ve soğuk eti bölerek dağıtırlar. Asa taşıyıcısı, misafirlerin ve iç odanın önde gelenlerinin önünde yürür ve onlara oturacakları yerleri gösterir. Yemekler dağıtılır ve büyük oturumdakilere (*şalli ašeşsar*) marnuwan içkisi verilir. Kral bu sırada havluyu fırlatır. Saray oğlanları çömelik ise onlara fırlatır onlar kapar, eğer muhafız kıtası askerleri çömelik ise onlara fırlatır, onlar kaparlar ve havluyu garsonlara verirler. Kral bu sırada gözüyle işaret eder ve berberler yerleri süpürürler. Muhafız kıtası askerleri, saray oğlanlarına “*mišša!*”⁵¹ diye haykırır ve iki saray oğlanı altından bir kap içinde el yıkama suyunu taşırlar. Saray oğlanlarının başı ise havluyu tutar. Kral ve kraliçe ellerini yıkar ve kurular. Baş saki ve saray oğlanlarının başı kral ve kraliçeye marnuwan içkisi verirler. Kral ve kraliçe oturarak tanrı için içerler. Harpler çalınır ve fakat şarkı söylenmez⁵².

⁵¹ Soysal, 2004: 295.

⁵² Hitit müziğinde önemli bir yeri olan ve koro halinde ya da solo olarak söylenen şarkılar Hititçe dışında Luwive, Palaca, Hurrice, Hattice gibi değişik dillerde olabiliyordu. Eğer çalgı aletlerine şarkı eşlik etmesi gerekmiyorsa bu, metinde “şarkı söylenmez” ifadesiyle belirtilmekteydi. Dinçol, 1999: 5-6. ; Müziğin ayinlerin akışı sırasında özel bir yeri vardır. Müzik yeri geldiği zaman susar, yerine göre enstrümantal veya vokal olabilir. Kümmel, 1973: 169-178.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının tasvir edildiği anlatımda⁵³ görüldüğü gibi, kral ve kraliçe henüz kutsal mekana gelmeden herşey tapınak görevlileri ve saray görevlileri tarafından hazır duruma getirilmekteydi. Belirli bir sıra ve düzen içinde gerçekleşen ayinler sırasında, herhangi bir aksaklığın olmaması için bütün düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Özellikle bütün kült merasimleri sırasında, kral ve kraliçenin ellerini el yıkama suyu ile yıkamaları esnasında suyun muhafız kıtası askerlerince getirilmesi ve havlunun ise saray oğlanlarının başı tarafından verilmesi, bütün görevlerin önceden bir talimatname ile belirlendiğini ve herkesin görevini bildiği anlaşılmaktadır. Bir metin yerinde bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: “*Kral henüz gelmeden, bütün bunlar önceden hazırlanmıştır.*”⁵⁴

⁵³ Ünal, 2003: 95. ; Alp, 1983 :154 (KBo 4 9 I / II) ; Dinçol, 1982: 86-87.

⁵⁴ KUB 41 40 I 12-14 satırları arası transkripsiyon ve tercüme için bak. Alp, 1982: 254.

Muhtemel Hitit ekmekleri ve yemeklerinin sunumundan bir görüntü. (Ö. Sir Gavaz)

Kral'ın kült gezileri sırasında gerçekleşen merasimlerde yarışmalar düzenlendiği de bilinmektedir⁵⁵. Çünkü tanrıları eğlendirmek (dušk-), en az insanların eğlenmesi kadar önemlidir ve hakikaten insanlar da bu tür folkloristik eğlencelerden pek mutlu olurlar⁵⁶. Hüseyinde vazosunda boğa sırtında atlamak hem bir spor, hem eğlence, hem dinî ayin, hem de folkloristik bir

⁵⁵ Carter, 1988: 185-187; Olimpik oyunların kaynağı olarak ilk kez Ehelolf, H., *Wetlauf und szenisches Spiel im hethitischen Ritual SPAW (1925)* 267-272 konuya dikkat çekmiştir. Ayrıca derli toplu olarak bak. Ünal, 2004: 98-118. ; Oyunlarla ilgili geniş bibliyografya, Soucek, V. - J. Siegelová, *Systematische Bibliographie der Hethitologie 1915-1995* cilt 3, 20 vd. bulunabilir.

⁵⁶ Ünal, 1989: 1488.

derlemedir. Bu sinematik sahne Hitit metinlerine de aksetmiştir⁵⁷. Öte yandan Kral, AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında Tahirpa'dan Hattuša'ya giderken LÚMEŠEDÍ'ler (Saray muhafızları)⁵⁸ koşu yarışı yaparlardı. Metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında Tahirpa'dan Tippuwa'ya gelir. Saray muhafızları (yarış için) koşarlar. ve sonra Hattuša'ya gelir.”⁵⁹

Aynı zamanda KI.LAM bayramında yarışmaya katılan on iki kişi içinden birinci ve ikinci olan habercilerin “asker elbisesi” ile ödüllendirildiklerini ilgili metin yerinden biliyoruz: “onların arkasında 10 koşucu gelirler ve kim üstün gelir, kim ikinci dereceyi alırsa, ona (ödül olarak) iki asker elbisesini verirler. Ve onu içeriye [alırlar ve...]”⁶⁰

Kült gezilerinin yapıldığı bayramlar sırasında gidilen şehirlerde, “büyük oturum/ toplantı” adı verilen “šalli ašeššar” yapılmaktaydı⁶¹. Büyük toplantı, kral ve kraliçenin tahta oturma töreni olarak da önemli bir yere sahiptir. Kült merasimlerini konu alan hititçe çivi yazılı metinlerden büyük oturumun Éhalentuwa'da yapıldığını öğreniyoruz. Bazı bilim adamları, Éhalentuwa- yapısını

⁵⁷ Bak. Ünal, 2003: 134 vd. ; Boğa sırtında atlamanın yayılış alanı için Decker, 2003: 31-80.

⁵⁸ Ünal, 2007a: 446. Bayramlarda görev alan tapınak görevlilerinin yaptıkları işler için bak. Alp, 1940.

⁵⁹ KUB 10 18 ay. IV 13-16 : Alp, 1983: 59.

⁶⁰ IBoT 1 13 öy. 14-18: Transkripsiyon için bak. Singer, 1984: 50.

⁶¹ Götze, 1957: 165.

saray mabet olarak kabul etmişlerdir⁶². Buna karşılık Alp, ^É*halentuwa*-nın saray mabet olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır ve kült odası (adyton, cella) olduğunu öne sürmektedir⁶³.

⁶² Koşay, 1937-1939: 124. ; Fischer, 1963: 69.; Güterbock, metinlerde geçen É.GAL logogramının hem bir yapıya hem de bir kuruluşa işaret ettiğini belirtmektedir. É.LUGAL'ın ise saray anlamına gelmediğini kralın özel mülkü olduğunu söylemektedir. Saray kelimesine karşılık olarak da *halentuwa*-kelimesini önermektedir. Güterbock, 1956: 314. ; Ayrıca *halentuwa*: "Saray,konak, kraliyet ikametgahı" olarak nitelendirilmiştir. Ünal, 2007a: 147. ; Ardzinba, 2010: 180; Hititçe çivi yazılı belgelerde ^É*halentuwa*'nın bulunduğu yerler arasında, Ankuwa, Arinna, Hattuša, Hišašhapa, Kašdama, Matella, Nerik, Tahurpa, Tašpanda, Tippuwa, Winuwanda, Zippalanda, Zıpalda geçmektedir. Bu geçen şehirlerin çoğu Kral'ın kült gezisi gerçekleştirdiği yerler arasında bulunmaktadır. Alp, 1993: 89-90. ; Ayrıca Hititlerde Saray sözcüğü ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bak. Alp, 1979: 273 vd.

⁶³ ^É*halentuwa*- "Bir kült yapısı, tapınağın en kutsal bölümü olan tanrı statüsünün de bulunduğu kült salonudur. Alp, 1979: 273. ; Alp, 1983: 89 vd. A. Kammenhuber,Hethitische Worterbuch adlı eserinde Alp'in bu tezini doğrulamış ve destek vermiştir. Düandar-Sevinç, 2004: 145. ; Klinger, J., Review of Güterbock and van den Hout, The Hittite Instruction for the Royal Bodyguard, OLZ 88 (1993) 505-509'da ^É*halentuwa*'yı Alp'e karşı *hikalli* ile eşitler ve Alp ve Kammenhuber'in "Hauptkultraum" tezine karşı çıkar, s. 506 ve not 5; aynı görüşü Klinger, J., Untersuchungen zur Rekonstruktion der hattischen Kultschicht, StBoT 37 (1996) 572'de tekrarlar. Görüldüğü gibi ^É*halentuwa*-yapısı bilim adamları tarafından hem 'kült salonu' hem de 'saray' olarak yorumlanmaktadır. Burada sorulması gereken soru, metinlerde ^É*halentuwa*'da toplandığı ifade edilen *šalli ašeššar*'a katılanların kült salonu gibi küçük bir alana nasıl sığırdıklarıdır. Aslında hem yumruk biçimli libasyon vazosunun üzerindeki kült sahneleri, hem de Metropolitan Müzesinde sergilenen geyik

^É*halentuwa*- içinde yapılan dinsel bir törene örnek olarak şu metin yerini verebiliriz: “*Prens halintu- evine gider. Prens tanrılara reverans yapar. Prens bir adet somunu parçalar, Merhemli rahip (somunu) sunağa koyar. Arkasından (prens) gaga ağızlı testi ile üç kez şarap kurban eder. Prens (tekrar) reverans yapar ve o yerini tutar.*”⁶⁴ Metinden de anlaşıldığı üzere burada yapılan işlemler, bir tapınak içinde gerçekleştirilen işlemleri ifade etmektedir⁶⁵.

Diğer taraftan, “*şalli ašeššar*” büyük toplantının ^É*halentuwa*’da yapıldığına dair bir metin yerinden şöyle bilgi ediniyoruz: “*Kral reverans yapar. O koruyucu tanrı stelinden ayrılıp yukarıya gider. Éhalentuwa’da içeri girer. Ve dışarıda ise büyük (toplantı) çağrılır.*”⁶⁶ Öte yandan, “*şalli ašeššar*” şöyle başlamaktaydı: “*Kral ve Kraliçe (tören tahtına) otururlar. Saray oğlanı içeri girer. ve (onun elinde) merasim mızrağının kumaştan*

ritonu üzerindeki sahnelerin, ^É*halentuwa*’da gerçekleştirilen ayini tasvir ettiği düşünülürse, ^É*halentuwa*’da yapılan ayine çok fazla kişinin katılmadığı anlaşılmaktadır. Yumruk biçimli vazunun tasvirinde, krala çömelmiş bir kurban içkisi sunucusu, kurban ekmeği getiren bir ekmekçi, lir çalan iki görevli, çalpara çalan bir görevli, asa adamı ve elini dua jestinde kaldıran maskeli bir şahıs eşlik ediyor. Yine geyik ritonu üzerindeki sahnede de krala, kurban ekmeği sunucusu ve çömelmiş vaziyette kurban içkisi sunan kişi ile saki eşlik etmektedir. Alp, 1999: 28-29, 86-87.

⁶⁴ Bo. 2965 öy. 8-12 : Alp, 1983:20

⁶⁵ Alp, 1983: 20.

⁶⁶ KUB 10 99 öy. II 25-27: Ardzinba, 2010, 242 Not: 36.

kılıfı vardır. O kumaşı krala verir. O kılıfı taht üzerine koyar. Saray oğlanı merasim mızrağını tutar ve o geri geri gider (çekilir) ve taršanzipa- 'nın⁶⁷ önünde durur. ve o “kašmiša” diye haykırır. İki saray oğlanı krala ve kraliçeye törensel el yıkama suyunu altın testide getirirler.”⁶⁸ Metinde, kral ve kraliçenin tören tahtına oturtulması bu çiftin gerçek tahta oturması ile benzerlik taşımaktadır⁶⁹. Böylece kral ve kraliçe tanrılara karşı görevlerini yerine getirirken, aynı zamanda Hitit Devleti ve çevre krallıklar üzerindeki otoritelerini sağlamlaştırıyorlardı.

Merasimlerin önemli bir parçası olan “šalli ašešsar” sırasında takip eden eylemleri şöyle sıralayabiliriz:

Kral'ın ^Ehalentuwa önünde ya da tapınak önünde karşılanması.

Kral'ın bazen dans eşliğinde saraya girmesi

Kral'ın tören tahtına oturtulması

Tanrılar için ziyafet verilmesi ve bu ziyafette tanrıların yedirilip içirilmesi

Kral'a şaraplı ekmek yedirilmesi

Gelen misafirlere yemek ve içki ikramı

Kral'a çeşitli hediyeler sunulması ve kralın da gelen bazı misafirlere hediyeler vermesi.

⁶⁷ taršanzipa- “Tapınak içinde bir yer”, Ünal, 2007a: 701.

⁶⁸ KUB 10 3 öy. I 22-32 : Transkripsiyon için bak. Ardzinba, 2010, 242 Not:37.

⁶⁹ Ardzinba, 2010, 76.

Ardzinba, bu işlemlerin yapılmasından dolayı, “*šalli ašeššar*”ı “Kral’ın misafir ağırlama töreni” olarak yorumlamıştır⁷⁰. Kral kült amaçlı ziyaret ettiği yerlerde de “*šalli ašeššar*”ı toplamış ve bu toplantı sayesinde hem ziyaret ettiği yerin halkı ile tanrılar huzurunda bir araya gelmiş oluyor, hem de tanrılara karşı olan bağlılığını göstermiş oluyordu. Burada değinmemiz gereken ayrıntılardan biri de, merasimlerin vazgeçilmez etkinlikleri olan tanrıların yedirilip içirildiği ziyafetlerdir. Ardzinba’ya göre, kurulan sofraların zenginliği, tanrılar ile insanların arasındaki ilişkilerin kuvvetlenmesini, kızan ya da küsen tanrının yatıştırılmasını ve toplumun refahını sağlıyordu⁷¹. Böylece insanlar ve tanrılar birlikte yemek yiyorlardı. Öte yandan kralın tanrılara karşı içki seromonisi, ekme kırma ritüeli gibi benzer eylemleri kralın tanrılarla buluşması hatta insanların huzurunda tanrılarla eşit olduğunu ispatlaması olarak da değerlendirilebilir.

Singer, “*šalli ašeššar*” ın toplandığı yer konusunda farklı bir görüş bildirmektedir; KILAM bayramının da bir parçası olan “büyük toplantı”nın ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR “çadır, kulübe”⁷² de toplandığını belirtmektedir⁷³. Bununla ilgili olarak da şu metin yerini referans göstermektedir: “*Kral Éhalentuwa’dan [gelince],*

⁷⁰ Ardzinba, 2010 :100.

⁷¹ Ardzinba, 2010: 98.

⁷² Ünal, 2007a: 808.

⁷³ Singer, 1983: 100.

çadıra gider.”⁷⁴ Görüldüğü gibi kral *halentuwa*-dan çıktıktan sonra ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR’a yani çadıra geçer. Metnin devamında kral ve kraliçenin yerlerini aldığı ve saray oğlanlarının başının altın mızrağı, kumaştan kılıfını ve litusu getirdiği ifade edilmektedir. Bu metindeki ifadeler yukarıda verdiğimiz KUB 10 3 öy. I nolu metindeki ifadelere benzerlik göstermektedir. Yani muhtemelen kral ve kraliçe, çadırın içinde “*šalli ašeššar*” toplanmadan önceki kült işlemlerini yerine getiriyorlardı. Ayrıca başka bir metin yerinde şu ifadelere yer verilmiştir: “*Kral, çadıra gelir Kral, asayı (litus) tutar. Saray oğlanları kralın önünde giderler.*”⁷⁵ Metinden ^{GIŠ}ZA.LAM.GAR olarak geçen yerin, törensel bir çadır alanı olduğu, kralın burada, ^É*halentuwa*- ve tapınakta olduğu gibi benzer kült işlemlerini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Metnin ilerleyen satırlarında kralın Fırtına Tanrısı’nın ^{NA4}*huwaši*-⁷⁶’sine girdikten sonra banyo töreninin gerçekleştiği belirtilmektedir⁷⁷. Singer buradan yola çıkarak, tören çadırının, ^{NA4}*huwaši*-’ye yakın bir yerde bulunduğunu ve çadırın Hattuša’nın dışında kurulmuş olduğunu, Fırtına Tanrısı’nın ^{NA4}*huwaši*-’sinin ise Yazılıkaya⁷⁸ olabileceğini söylemektedir⁷⁹.

⁷⁴ KBo 27 42 öy. I 1-2: Transkripsiyon için bak. Singer, 1984: 54.

⁷⁵ KUB 2 3 öy. II 1-4 : Transkripsiyon için bak. Singer, 1984: 63.

⁷⁶ ^{NA4}*huwaši*- / ^{NA4}ZI.KIN: “Stel, dikili taş, kült taşı” Ünal, 2007a: 248. ; Ayrıca bak. Hutter,1993: 87-108.

⁷⁷ KUB 2 3 öy. II 32-36; Singer, 1984: 64.

⁷⁸ Yazılıkaya, Boğazköy’ün 1.6 km kuzeydoğusunda bulunan bir açık hava tapınağıdır. Yazılıkaya ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Loon, 1985: 18 vd.

^{NA4}*huwaši-* / ^{NA4}ZI.KIN taşları Hitit tanrılarının kültlerinde önemli rol oynamaktadır. Bir kült objesi olarak ^{NA4}ZI.KIN, taştan veya çeşitli malzemelerden yapılmış olarak ritüel metinlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır⁸⁰. Öte yandan, aşağıda Karahna kült envanterini konu alan metnin ilgili satırında şu ifadeye yer verilmiştir: “ *içinde dokuzu (9 tanrı) tapınak ile (ve) ondördü (on dört tanrı) ^{NA4}ZI.KIN taşı ile (dir).*”⁸¹ Bu metin yerinden de anlaşıldığı gibi, tanrılarının bir kısmının tapınağı, bir kısmının ise, ^{NA4}ZI.KIN taşları vardır. Bu metin yerine göre, ^{NA4}ZI.KIN ile É.DINGIR^{LIM} aynı olmalıdır⁸². Bu durum yukarıda Singer’in fikrini de desteklemektedir. Yani ^{NA4}ZI.KIN çeşitli yerlerde açık havada kurulan ve tanrılarının evi işlevini gören tesislerdir. Bir başka deyişle bu tesisler, tapınakların olmadığı yerlerde onların yerini tutuyor ve aynı zamanda da sunak fonksiyonu görüyordu. Darga’ya göre; günümüzde bu tesisler, İslamiyette “namazgâh”, Hristiyanlıkta da “şapel” ile kıyaslanabilir⁸³.

⁷⁹ Singer, 1983: 101.

⁸⁰ Darga, 1969: 496.

⁸¹ KUB 38 12 ay. III 23: Transkripsiyon ve tercüme için bak. Darga, 1969: 494-495.

⁸² Darga, 1969: 497. ; IV. Tuthaliya kült reformları çerçevesinde ülkenin her tarafında dağılmış olan *huwaši-*’leri Hattuša’da bir merkezde toplamıştır. Bunun sonucunda *huwaši-*’lerden bir çokları Yukarı Şehir’deki tapınaklara entegre edilmiştir. Gonnet, 1987: 69-71.

⁸³ Krş. Darga, 1969: 502.

AYINLERİN GERÇEKLEŞTİRİLDİĞİ YAPILAR

Korunma ve bulunduğu ortamda üretme ihtiyacı duyan eskiçağ insanları, toplumsal hayat içersinde yüceleŐtirdikleri varlıkların konforu ve rahatlığı için özel mekanlar inşa etme girişiminde bulunmuşlardır. Öncelikli olarak çok tanrılı inançlara özgü olarak tapındıkları tanrı ve tanrıçalar için tapınaklar yapmışlardır. Bu yapıların inşasında özel malzemeler kullanmışlar ve diğer yapılardan farklı bir mimari tarz oluşturmuşlardır. Yapının inşasından sonra ise, çok çeşitli tapınak görevlilerinin, tanrılara hizmet etmeleri için direktifnameler hazırlamışlardır. Ayrıca tapınağın korunması için de özel tedbirler almışlardır. Bütün bunlar geçmişten günümüze insanların özellikle kutsal saydıkları mekanları özel malzemeler kullanarak, daha işlevli ve konforlu hale getirmeyi amaçladıklarını göstermektedir.

Başlangıçta, hiçbir yapısal özelliği bulunmayan kutsal alanlar, kült yeri görevini görmekteydi. Öte yandan bazı kült tapınımları mutlaka insanların yaşadıkları evlerin odalarında gerçekleşiyordu. Daha sonra bu odalardan yaşama yeri olarak kullanılmayan kült odaları ve “Küçük Tapınaklar” ortaya çıkmıştır. Zamanla bu eski kutsal alanların yerini yapısal kuruluşlar almıştır. Mesela Yazılıkaya, önceleri doğal bir kutsal alanken, Hattuşa'nın

giderek çoğalan önemine uygun olarak önemli bir açık hava tapınağı haline gelmiştir⁸⁴.

Boğazköy Hitit çivi yazılı arşivinde bulunan çok sayıda dini metinden, Hitit kral ve erkânının da katıldığı kült merasimlerinin çoğunun tapınaklarda gerçekleştiği bilinmektedir. Metinlerde tapınak É.DINGIR^{LIM} = *šiunaš parna-*⁸⁵, É*karimmi-* / *karimni-*⁸⁶ “tanrı’nın evi” şeklinde ifade edilmektedir. Tapınaklar, tanrı ve tanrıçaların günlük ihtiyaçlarının karşılandığı mekânlar olmakla birlikte, devletin resmi dininin temsil edildiği, bayram ve ritüellerin gerçekleştirildiği yerler olarak da önem taşımaktaydı.

Tapınaklar, doğrudan Hitit Kralı’na bağlıydılar, yerel yönetimlere karşı ise yarı bağımsız konumda idiler. Öyle ki saray ekonomisi yanında ta eskilerden beri bir tapınak ekonomisinden söz edilir. Tapınakların ormanları, tarlaları, bağları, bahçeleri, otlakları vardı. Bu tarlaları ekenlere “tanrıların çiftçileri” tapınağa ait hayvanları besleyenlere ise “tanrıların çobanları” denilirdi. Tapınak arazilerinden elde edilen ürünler, tapınaklarda tanrılara ve tanrıçalara sunulurdu. Tapınağa gelen fazla malzemeler tapınağın depolarında küpler içinde muhafaza edilmekteydi. Hitit yasalarına göre tapınaklar vergiden muaf tutulmuştu. Gelirleri, tapınak ihtiyaçlarının karşılanması, tapınak görevlilerinin ihtiyaçlarının

⁸⁴ Nauman, 1998: 444, 456.

⁸⁵ Ünal, 2007a: 98.

⁸⁶ Ünal, 2007a: 315.

giderilmesi için kullanılmakta, aynı zamanda yoksul halka dağıtılmaktaydı⁸⁷.

Tapınakların inşasında özel malzemeler kullanılmakta, aynı zamanda temelleri atılırken temellerin altına, yapıyı dayanıklı ve uzun ömürlü kılmak için⁸⁸ temel adakları konulmaktaydı. Böylece yapımına başlanmış tapınak yapısı sağlam temeller üzerine kurulmuş oluyordu. Buna örnek oluşturan bir metin yerinde şöyle denilmektedir: *“Yeni bir tapınak veya yeni evler el değmemiş bir yerde inşa edildiğinde, temeller atıldığı zaman temel taşlarının altına şunlar yerleştirilir: 1 mina dannanuwant bakırı, 4 bronz çivi/kazık ve demirden küçük bir çekiç. Ortada ağaç direğin yerinde toprağı kazarlar ve içersine bakır koyarlar ve sonra etrafına çiviler/kazıklar çakılır ve sonra demir çekiçle vurulur ve orada içeriye doğru şöyle söylenir: “Bak! Bakır dayanıklı ve de ölümsüz olduğu gibi bu tapınak da öyle dayanıklı olsun ve orada kara topraklar üzerinde ölümsüz olsun” Kurban sahibinin adı çağrılır: Kim ki bu tapınağı inşa etti ve o da tanrıların önünde aynı şekilde ölümsüz olsun! Gelecekte tanrıların önünde bu tapınak yaşam ve zenginlikle doyurulsun.”*⁸⁹

⁸⁷ Reyhan, 1998: 484 vd.

⁸⁸ Yapıyı sağlam, dayanıklı ve uzun ömürlü kılmak için ve iyilik bahşetmek için, temel adakları olarak konulan üçgen objeler için bak. Sir Gavaz-Süel, 2010: 737-756.

⁸⁹ KBo 4 I öy. I 1-13; Darga, 1985: 33-34. ; Kellerman, 1980: 125 vdd. ; Haas, 1994: 250 vd. ; Savaş, 2006: 46-55.

Naumann'a göre, Hitit tapınakları dış görünüş açısından farklı olsa da benzer yapı öğelerinin birleşmesi sonucu kurulmuşlardır. Bu öğeler genel olarak şöyledir: Kapı döşemeleri, merdiven, avlu, avlu geçidi, *hilammar*, en kutsal yerin ön odaları, en kutsal yer, ÉŠÀ, en kutsal yerin dip odaları ve yan odalardır⁹⁰.

Diğer taraftan, Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen en önemli tapınak bölümleri⁹¹ şunlardır: Éarkiu-/arkiwī⁹², Éhilammar-⁹³, ÉŠÀ/tunnakeššar⁹⁴, ÉHI.Ú.SA/É.DU₁₀.Ú.SA⁹⁵, É. LÚ MUHALDIM, LÚ NINDA.DÙ.DÙ, É. LÚ SÌLA.ŠU.DU₈.A⁹⁶.

⁹⁰ Naumann, 1998: 464.

⁹¹ Tapınaklardaki bölümler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Güterbock, 1975: 125-132.; Alp, 1983: 44 vd.

⁹² “Tapınağın bir bölümü, giriş, hol”, Ünal, 2007a: 54. ; Éarkiu-/arkiwī : “Temizlik yapılan ve kurban sunulan yer”, bir avlu içinde olması gerekir. Kral, *arkiu-*’da *tuhheššar* ile kendisini kült açısından temizler. Alp, 1983: 10, 89, 333, 348. ; *tuhheššar* ile temizleme herhalde Hristiyan dininde vaftiz merasimlerinde olduğu gibi bu sınıfın temizlenecek insanların, hayvanların ya da kült aletlerinin üzerine serpilmesi ile oluyordu. *tuhheššar* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Alp, 1982: 257.

⁹³ É hilammar= KILAM: “Kapı, kapı yapısı, pazar yeri”, Ünal, 2007a: 212. ; ayrıca bak. Alp, 1983: 88.; “En kutsal odanın önünde yer alan ve o odaya girişi sağlayan ön geçit” Naumann, 1998: 466.

⁹⁴ İç oda, yatak odası: Ünal, 2007a: 100. ; ayrıca bak. Alp, 1983:86.; “Kült heykelinin yıkanıp, kutsanıp, giydirildiği, dünyevi bakışlardan uzak tutulmuş, kutsal bir bölüm” Naumann, 1998: 468.

⁹⁵ Yıkanma, temizlik evi, hamam: Ünal, 2007a: 98.

⁹⁶ Kiler, mahzen: Alp, 1983: 89.

Hattuša. Tapınak kentten bir görünüm. (Ö.Sir Gavaz)

Tapınaklar, devletin resmi memurları niteliği taşıyan tapınak görevlileri tarafından idare edilmekteydi. Tanrı ve tanrıçaların yıkanması, heykellerin paslanmaması, çürümemesi veya güzel kokması için yağlanması, giydirilmesi, bozulanların tamir edilmesi, yiyecek ve içeceklerinin temin edilmesi, tapınağın silinip süpürülmesi, tapınak görevlilerinin⁹⁷ günlük vazifeleri arasında yer almaktaydı. Bununla ilgili olarak hititçe çivi yazılı metinler bize ayrıntılı bilgi sunmaktadır: “*sabah olduğunda tapınağı süpürürler (ve) su serperler. Tanrıyı yıkarlar, onu sunağa yerleştirirler.*”⁹⁸ Metin yerinden de anlaşıldığı gibi tapınak

⁹⁷ Hitit Tapınak görevlileri hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Süel, 1985.

⁹⁸ KUB 25 24 öy. II 8-9 : Süel, 1985: 97.

görevlilerinin en mühim vazifeleri arasında tapınağın temizliği gelmektedir.

Metinlerde tanrı ve tanrıçalar için temin edilen taze yiyecek ve içecek maddelerinin derhal takdim edilmesi, tapınak görevlilerinin bu yiyecek ve içeceklere el koymaları durumunda, ölüm cezasına çarptırılacakları belirtilmiştir. Bu durum ilgili metin yerinde şu şekilde ifade edilmiştir: “*Onu tanrı için hazırlayınız. Eğer taze (şeyleri) derhal tanrılara getirmezseniz ve onları hemen siz yerseniz ya da onları amirinize gönderirseniz fakat arkadan o meydana çıkarsa, bu sizin için ölüm cezası (gerektiren) bir suçtur.*”⁹⁹

Aynı metnin başka bir yerinde tanrı ve tanrıçalara ait olan yiyecek ve içeceklerin alınması, satılması ve değiştirilmesinin söz konusu olduğu durumlarda bizzat tapınak görevlileri tarafından söylenen ifadelere de yer verilmiştir. Metnin ilgili satırları şöyledir: “*Eğer tanrıların tatlı yiyeceğini ağızlarından kendimize çektiksek ve onu kendi canımıza verdiysek ya da onu kendi canımız için sattıysak ya da onu değiştirdiysek ya da onunla alış-veriş yaptıysak ve onun yerine zayıf (bir hayvanı) bıraktıysak, bizi sen tanrı senin ruhunun yiyeceği yüzünden karılarımızla (ve) çocuklarımızla birlikte kovala*”¹⁰⁰. Tapınakta çalışmak üzere görevlendirilen memurların vazifelerinin dışına çıkmayacakları ve tapınak

⁹⁹ KUB 13 4 ay. IV 43-46 : Süel, 1985: 83.

¹⁰⁰ KUB 13 4 ay. 71-76 : Süel, 1985: 88-89.

kurallarına uyacaklarına dair bir nevi yemin ettiklerini söyleyebiliriz.

Bir tapınakta görev alan memurların sayısı tapınakların büyüklüğüne ve önemine göre değişmekteydi. Bu konuda örnek oluşturan bir metinde; Karahna şehrinde bulunan tapınak görevlilerinin sayısı kayıt altına alınmıştır. İlgili kısmın tercümesi şöyledir: “*Birinci tablet bitmiştir: Karahna şehri Beş yüz otuz sekiz tapınak görevlisi [v]e yüz kırk biri sonradan verilmiştir.*”¹⁰¹ Metinden görüldüğü gibi Karahna Şehri’nde 538 tapınak görevlisi görev yapmaktadır. Bunların 141’nin ise sonradan görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan; “Sınır garnizonlarının komutanları için hazırlanan talimatnamelerde”, komutanlara, tapınakların, tapınak envanterlerinin ve tapınakta görev yapan kimselerin denetlenmesi hususunda bir takım direktifler verilmiş olduğu dikkati çekmektedir. Bu hususta söz konusu görevlilerin açık hava kültleri, ^{NA4}*huwaši*, dağ tanrıları ve su kaynaklarına yapılan sunuların denetlenmesinden sorumlu tutuldukları görülmektedir. Komutanlardan ayrıca gerekli olduğu durumlarda kült yapılarının restorasyonunun gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği veya bu yapıların yeniden inşası hususunda takipçi olmaları da talep edilmiştir¹⁰². Buradan anlaşıldığı üzere; tapınak görevlilerinin takibi garnizon komutanlarına verilmiştir.

¹⁰¹ KUB 38 12 ay. IV 10-12 : Darga, 1973: 12.

¹⁰² Hazenbos, 2003: 201-202. (KUB 13 2+II 26-III 8)

Bayram kutlamalarının anlatıldığı metinlerde, bu bölümde değinmemiz gereken başka bir detay göze çarpmaktadır. Hitit Kralı'nın kült merasimleri sırasında tapınak ya da ^Éhalentuwa'nın çatısına çıkması ya da dağa çıkması ifadelerine sıkça rastlanır. Gerçekten de çatının (Hit. *šuhha*) ayinlerde çok önemli bir rolü vardır¹⁰³. Bu hareket kralın tanrılara daha yakın olmak için göklere çıkması ile de yorumlanır¹⁰⁴. AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı kutlamalarının anlatıldığı bir metin yerinde kralın çatıya çıkmasından bahsedilmektedir: “*Ertesi sabah (kutsal) ^{KUŠ}kurša Tawiniya'dan gelir ve o Hiyašna kentinde geceler. Kral dama çıkar.*”¹⁰⁵

Diğer taraftan kült merasimleri sırasında hem ^Éhalentuwa'nın çatısına, hem de tapınak çatısına çıkıldığına dair, şu metin yerini örnek verebiliriz: “*O ya halentuwa- yapısının çatısına konu ya da tanruların evinde çatıya (4) konu.*”¹⁰⁶

Kült merasimlerinde çatının yanı sıra dağa çıkılması ve burada tanrılara ibadet edilmesi de söz konusudur. Ayrıca bazı şehirlerle özdeşleşmiş kutsal dağlar bulunmaktadır¹⁰⁷. Örnek olarak; Zippalanda=Daha Dağı, Nerik=Haharwa Dağı'nı gösterebiliriz. Bununla ilgili olarak bir metinde Haharwa Dağı üzerinde bir mabet

¹⁰³ Boysan-Dietrich, 1987.

¹⁰⁴ Ardzinba, 2010: 84.

¹⁰⁵ KBo 10 20 öy. I 28-29: Alp, 1983: 138.

¹⁰⁶ KUB 30 34 ay. IV 2-4: Arıkan, 2003: 42.

¹⁰⁷ Gonnet, 1968: 95-170.

yapısından bahsedilmiştir: “*Hahar[wa] Dağının temiz/kutsal [tapı]nakları (hakkındaki) [x.inci tablet] bitmiştir.*”¹⁰⁸ Kült gezileri sırasında ziyaret edilen yerlerden bahsederken bu konuya daha ayrıntılı olarak değineceğimiz gibi, kutsal sayılan bazı dağlar üzerinde tapınak yapılarının bulunduğu görülmektedir.

Ayrıca Hititler hemen her şeyin minyatür modelini yapmışlardır. Önemli ayinlerin yürütüldüğü, kutsal bir dağ düşman işgali altındayken, o dağın sembolik bir modelini yapmışlar ve ayinleri de sembolik bu dağın üzerinde geçici olarak gerçekleştirmişlerdir¹⁰⁹. Soyut varlıkları bile; aylar, yıllar, iyilik¹¹⁰, sağlık gibi modelleştirmişlerdir. Bazı kentlerin de modeli yapılmıştır. Puduhepa'nın adak metinlerinde Ankuwa'nın modelinden sık sık bahsedilmektedir¹¹¹.

¹⁰⁸ KUB 21 9 ay. 1-2 : Ünal, 1974: 10-11.

¹⁰⁹ KUB 25 23 I 8-16.

¹¹⁰“ İyilik” kavramının bir hiyeroglif işareti olarak somutlaştırılması ile ilgili olarak bak. Sir Gavaz-Süel, 2010: 737-756.

¹¹¹ Ünal, 1993: 31. ; Ünal, 1981: 433-455. Tanrılaştırılmış dağlarla ilgili bak. Lombardi, 1997: 85-110.

KÜLT GEZİLERİNİN AMAÇLARI VE İŞLEVLERİ

Hitit Kralları'nın belirli bayramlar sırasında Hattuša ve çevresindeki şehirlere gerçekleştirdikleri kült gezilerinin önemli nedenleri bulunmaktadır. Elbetteki Hitit panteonunda yer alan önemli tanrı ve tanrıçaların tapınaklarına baş rahip rolündeki kralın yapacağı dini ziyaretlerin dinsel yaşamdaki önemi büyüktür ve her ne kadar ihmal edilmesinin, ülke için büyük felaketlere neden olabileceği akla gelmekteyse de, asıl amaç bu değildir. Onun için kralların bizzat katıldığı ya da gelemedikleri durumlarda kraliçe ve kraliyet ailesinden birinin katılımıyla gerçekleşen kült gezilerinin toplumsal ve siyasi yönden de değerlendirilmesi gerekir.

Anadolu'nun partikularist coğrafi yapısı siyasî ve kültürel birliği sağlamada etken olamamıştır. Burada Mısır ve Mezopotamya'da olduğu gibi kamu sektörünün sunduğu, ekonomi yanında siyasal birleştirici rolü de olan sulama kanalları yoktur. Dolayısıyla devlet otoritesi kendisini başkaca yollardan "hissettirmek" zorundaydı ve bayram kutlama bahanesiyle yapılan kült gezileri, bunlardan biriydi¹¹². Kült gezilerini içeren bayramların zamanlarına bakıldığında genelde kralların askeri seferlere gitmeden önce ya da seferden döndükleri sırada gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu durum kralın ülke içindeki belli başlı metropollerde "gövde gösterisi" olarak nitelendirilebilir.

¹¹² Şifahen verilen bu bilgi için Ahmet Ünal'a teşekkür ederim.

Böylece her yıl düzenli olarak yerine getirilen dini etkinlikler, Hitit Ülkesi'nin siyasi gücünü, bölgedeki daimi üstünlüğünü ve bütünlüğünü ülke içinde ve dışında duyurabilmesine de olanak sağlamaktadır. Herhalde kült gezileri ile verilmek istenen mesaj şöyledir: “Hitit Devleti, dini bayramlara zaman ayırabilecek kadar askeri ve siyasi güce hâkim istikrarlı bir devlet otoritesine sahiptir”. Bu sayede varlığını çevresindeki diğer güçlü devletlere karşı da ispatlamış oluyordu.

Ardzinba, kralın kült gezilerinin iki ana boyutta şekillendiğini söylemektedir. Öncelikle kral bu gezileri yaparken dış tehlikelere karşı bir savunma hattı oluşturuyordu. Diğer yandan, bu gezilerle kral, yılın bir mevsiminin diğeriyle değişmesini yani yeni mevsimin doğuşunu temsil ediyor ve böylece ülkede verimlilik sağlıyordu¹¹³. Aslında gezilerin yapıldığı bayram törenlerinin zamanlarına baktığımızda mevsimsel bir döngüye göre yerine getirilen dini sorumluluklar olarak da değerlendirebiliriz. Hitit kanun maddelerinde, askeri talimatnamelerde, arazi bağış belgelerinde ve üst düzey devlet görevlileri arasında yapılan yazışmalarda Hitit devlet yönetiminin tarımsal üretime verdiği önem açıkça görülmektedir¹¹⁴. Bu bağlamda tanrılar için yapılan mevsimsel kutlamalar, toprağın bereketinin devamlılığı ve ürünlerin bolluğu için de önem taşımaktadır.

¹¹³ Ardzinba, 2010: 126.

¹¹⁴ Özcan-Karauğuz, 2010: 581,586.

Aynı zamanda yine başkent Hattuša ve çevresinde düzenlenen geziler, coğrafi bir sınır hattı içinde birbiriyle ilişki içersinde bulunan yerlere yapılmaktadır. Bu açıdan bu gezilerin merkezi otoriteyi, dini uygulamalar yolu ile güçlü kıldığının bir göstergesidir.

Öte yandan kült gezilerinin zamanlarının, askeri seferlere göre düzenlenmesi ya da denk gelmesi tanrılara yapılan dualar ile açıklanabilir. Kral ve erkânı sefere gitmeden önce düşmana karşı başarılı olabilmek için tanrıların lütfunu kazanmayı amaçlarken, sefer dönüşünde şükranlarını bildirmek istemektedirler. Hakikaten bilhassa fal metinlerinden Hitit Kralları'nın sefere çıkmadan önce tanrılara başvurduklarını ve yapacakları askeri seferi tanrıların onayına sunduklarını biliyoruz: “*Ey tanrı kralın bu yıl Nerik sınırına karşı askerî seferini uygun gördünse, talih falı olumlu olsun!*”¹¹⁵

Diğer taraftan, II. Murşili veba dualarında tanrılara dua ederken onlar için Hattuša'ya, Arinna'ya, Zippalanda'ya ve Nerik'e giderek oralarda tanrılara yakardığından bahsetmektedir. Kralın bu kentlere bayramlar vesilesiyle gitmiş olması muhtemeldir. Metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “*Eğer memlekette (insanlar) [devamlı olarak ölüyorlarsa] Ben Majeste gittim (ve) tanrılara dua [ettim: Hattuša'da,] Arinna'da, Zi[ppalanda'da, Nerik'de.] ve bu sözleri bundan dolayı söyledim.*”¹¹⁶ Görüldüğü gibi yapılan gezilere

¹¹⁵ Bo 68/97 öy. I 14-16 : Otten, 1971: 49.

¹¹⁶ KUB 24 4 + KUB 30 12 ay 19-22 : Gurney, 1940: 38 vd. ; Ankan, 1994: 44.

neden olarak, Hitit Ülkesi'nin içinde bulunan veba salgını gösterilmektedir. Veba salgınından kurtulmanın tek yolu, önemli kùlt merkezlerinde bulunan tanrı ve tanrıçaların tapınaklarını ziyaret ederek, salgının yok olması için dua etmek ve yakarmaktır.

Kùlt gezileri sırasında kùlt merasimlerini yöneten krala çeşitli hediyeler sunulmaktaydı. Envanter metinlerinden öğrendiğimiz gibi ziyaretlerin gerçekleştiği yerlerde yaşayan halk, imkânları elverdiği ölçüde yiyecek, içecek ve çeşitli adak eşyalarını hediye olarak sunmaktaydı¹¹⁷.

Kùltel bağış yapmakla sorumlu kentlerin halkından bahseden birçok metin bulunmaktadır. Her ne kadar hediye veya bağış kılığına girse de, bunlar zoraki haraç niteliğindedir. Bir metin yerinde Karahna halkının her yıl kentlerinde tapınım gören 26 tanrıya adak vermek zorunda oldukları belirtilmektedir: “*Yıl içinde onlara 4 sığır, 39 koyun 24 ölçek un, 25 kap bira Karahna kenti halkı verir.*”¹¹⁸

Böylece tanrı ve tanrıçalara sunulan yiyecek ve içeceklerin temini konusunda da fikir sahibi olmaktayız. Bu zoraki bağışlar sarayı ekonomik yönden oldukça rahatlatmaktaydı. Bu açıdan baktığımızda ayrıca Hitit Kralları'nın her yıl çeşitli illere

¹¹⁷ Archi, 1984: 196-204.; *MELQETU* listeleri bayramlarda kullanılacak malzemenin kimler tarafından temin edileceğini, ayrıntılarıyla kurallara bağlar. (CTH 523).

¹¹⁸ KUB 38 12 ay. III 25-27 : Hazenbos, 2003: 207.

düzenledikleri kült gezileri, devletin iktisadi gücüne de bir nevi katkı sağlamaktaydı.

KI.LAM bayramı sırasında Hattuša'ya çeşitli kentlerden gelen ve törenlere katılan bazı görevli ve katılımcıların birlikte getirdikleri “katılım payı” (*tarnat-*) verdiklerine dair bir metin yerinde şöyle geçmektedir: “*Kral KI.LAM'da 3 kez oturduğunda (yerini aldığında) işte (bak!) onların (verilecek adakların) miktarıdır.*”¹¹⁹ Metnin devamında adak olarak tanrılara verilen hayvanların listesi verilmiştir. KI.LAM bayramının anlatıldığı yukarıdaki metnin farklı satırlarında; Tiššaruliya, Annuwa ve Ankuwa kentlerinden gelen görevlilerin getirdikleri adaklardan söz edilmektedir: “*Tiššaruliya¹²⁰ kenti adamları 6 koyun Asa [adamlar]rı 2 koyun Annuwa¹²¹ kenti [adamlar]arı iki koyun Ankuwa kenti görevlileri minalliler 3 koyun*”¹²².

Çeşitli şehirlerde değişik tanrı ve tanrıçaların kutsal mekânlarına gerçekleştirilen gezilerin en önemli fonksiyonu, şüphesiz tanrı ve tanrıçaları memnun etmek ve bu sayede ülkenin refah ve zenginlik içinde gelişimini sağlamaktır. Öte yandan bu geziler sayesinde devletin hiyerarşik yapısı hakkında da önemli bilgiler edinmekteyiz.

¹¹⁹ KBo 10 31 öy. III 14-16 : Transkripsiyon için bak. Singer, 1984: 103.

¹²⁰ Hititçe çivi yazılı metinlerde Tiššaruliya'nın geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978: 429.

¹²¹ Hititçe çivi yazılı metinlerde Annuwa'nın geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978: 24. ; del Monte, 1992: 7.

¹²² KBo 10 31 öy. III 8-12: Transkripsiyon için bak. Singer, 1984:103.

KÜLT GEZİLERİNE KATILANLAR

İlke olarak kült gezilerine sivil, askerî ve dinî devletin tüm erkânı katılmaktaydı¹²³. Bazen yabancı misafirlerden de (UBARU) söz edilir. Bazı yerlere kral ve kraliçe birlikte giderlerken, bazı yerlere ayrı ayrı gitmekte ve aynı anda farklı şehirlerde kutlamaları başlatmaktaydılar. Ziyaret edilen tapınaklarda çok sayıda dini görevli, memur ve köle çalışmaktaydı. Hititçe metinlerden kralın kült gezileri sırasında tapınaklarda hizmet edenlerin sayısının arttığı ve hepsinin merasimler sırasında hazır buldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca kral ile birlikte seyahat eden krali konvoydaki üst düzey yetkililer ve kralın özel hizmetkârları da merasimlere katılmaktaydı.

Diğer taraftan yerel kültürlerden doğrudan sorumlu kimseler arasında kral, rahipler ve görevliler dışında, çeşitli meslek gruplarına üye kimseler ile “x kentin halkı” olarak tanımlanan kent ileri gelenlerinin isimleri de geçmektedir¹²⁴. KILAM bayramının anlatıldığı ve yukarıda bir kısmının tercümesini verdiğimiz KBo 10 31 nolu metinde “LÚ^{MEŞ} URU^{URU}Tišaruliya” “Tišaruliya Şehri Adamları” olarak geçmektedir¹²⁵. Herhalde Tišaruliya Kenti halkını

¹²³ Alm. Hofstaat.

¹²⁴ Hazenbos, 2003: 201.

¹²⁵ Ayrıca KILAM bayramında: LÚ^{MEŞ} URU^{URU}Angulla, LÚ^{MEŞ} URU^{URU}Anunuwa, LÚ^{MEŞ} URU^{URU}Hariyaša, LÚ^{MEŞ} URU^{URU}Kaniš, LÚ^{MEŞ} URU^{URU}Lumanhila, LÚ^{MEŞ} URU^{URU}Zinhuri, LÚ^{MEŞ} URU^{URU}Zizzimara, SAL^{MEŞ} URU^{URU}Kiliššara geçmektedir. Singer, 1984: 243-247.

temsilen bayramlarda hazır bulunuyorlardı. Bu bilgiden yola çıkarak, halkın da dolaylı olarak bayram merasimlerine katıldığı anlaşılmaktadır. Belki de yeni Hititçe metinlerin okunması ile şimdiye kadar devletin resmi dinini yansıtan bayramların farklı bir boyutu karşımıza çıkacaktır.

a) Rahipler:

Hititçe çivi yazılı metinlerde ^{LÜ}SANGA ya da hititçe *šankunni-*, *šakunni-*¹²⁶ olarak anılan rahipler, yerel kültürün çeşitli meseleleriyle ilgilenen kimseler olarak göze çarpmaktadır. Üstlendikleri görevlerden biri kült objelerini gözetip denetleyerek idare etmektir¹²⁷. Rahipler aynı zamanda kültürel içerikli sunulardan da sorumluydular. Bunun yanı sıra kült merasimleri sırasında tapınaklarda yerine getirilmesi gereken işlerin organizasyonu da rahiplerin sorumluluğundaydı. Genel olarak rahiplerin görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:¹²⁸

- Kült törenlerini icra etmek
- Tapınaklardaki günlük işlerin yerine getirilmesi
- Tapınaklara ait geniş arazilerin işletilmesi
- Tapınaklara ait büyük ve küçükbaş hayvanların yetiştirilmesi

¹²⁶ Ünal, 2007a, 567. ; Tagar-Cohen, 2006: 29-30.

¹²⁷ Hazenbos, 2003: 204.

¹²⁸ Tagar-Cohen, 2006: 5 vd. Reyhan, 1994: 100-101.

- Tapınakların güvenliğinin sağlanması

Hitit kült merasimlerinde LÚSANGA ve LÚGUDU₁₂'dan¹²⁹ sonra en yüksek rahibe sıfatıyla MUNUSAMA.DINGIR^{LIM} = *šiwanzanni*-¹³⁰ “Tanrı Anası” gelir¹³¹. Haas, Nerik Şehri’nde Nerik Şehri’nin Fırtına Tanrısı adına kutlanan bayram sırasında bu rahibelerin kült yemeğinde görev yaptıklarını belirtmektedir¹³².

Hitit kanunlarının 50. maddesinde, Arinna, Nerik ve Zippalanda şehirlerinde iktidarda bulunan kişiler ve *luzzi* yükümlüğü olan hissedarlar dışında, ülkenin din adamlarının bütün vergi yükümlülüklerinden muaf tutuldukları belirtilmektedir. Bu adamlar Hattuša’ya bir delege göndererek vergi yükünün hafifletilmesini istemişlerdir. Kanun maddesinde özellikle Arinna, Nerik ve Zippalanda kentlerinin hariç tutulması, bu şehirlerin, Hitit devlet kültüründeki önemlerini ortaya koymaktadır¹³³.

b) Mesleki grup ve kurumların üyeleri:

Çeşitli meslek gurupları ile ilgili kişilere kült seromonileri sırasında verilen adak metinlerinde sık sık rastlamaktayız. Fakat

¹²⁹ “Merhemli Rahip”, Ünal, 2007a: 137. ; Tagar-Cohen, 2006: 31-32.

¹³⁰ Ünal, 2007a: 22.

¹³¹ Tagar-Cohen, 2006: 30-31. ; Reyhan, 1994: 102.

¹³² Haas, 1970: 35.

¹³³ 50. Madde: *Nerik’te, A[rinna]’da, Zippalanda’da hüküm sürenadamı, her ülkedeki din adamları, onların evleri muaf “olsunlar” ve onların ‘hissedarları’ luzzi’yi yerine getirsinler.* Imparati, 1992: 68-69.

çalışma konumuzdan uzaklaşmamak için bu meslek guruplarını teker teker açıklamak yerine, sadece metinlerde geçen isimlerini vermekle yetindik.

Bunların arasında ^{LÚ.MEŠ}*E-PIŠ* MUN “tuz imalatçıları”, ^{LÚ.MEŠ}ZABAR.DAB “bronz kap tutucular”, ^{LÚ}^{MEŠ} ^{GIŠ}TUKUL ^{GÍD}.DA “uzun silahın adamları” veya “rençberler”, ^{LÚ}*hame/ina-* / ^{LÚ}^{É.ŠÀ} “idareci”, ^{LÚ}NI.DUH “kapı muhafızı”, ^{LÚ}ENGAR “çiftçi”, ^{LÚ}*maniyahhata*ll- / ^{LÚ}AGRIG “vekilharç, idareci” gibi meslek guruplarını söyleyebiliriz. Ayrıca merasimler sırasında adı geçen meslek guruplarına üye kişiler arasında ^{LÚ.MEŠ}E.GAL “saray adamları”, ^{LÚ}MEŠEDI “saray muhafızları” ^{LÚ}MUHALDIM “aşçı”, ^{LÚ}MUHALDIM “aşçı başı”, ^{LÚ}DUB.ŠAR “katip”, ^{LÚ}BUR.GUL “mühürücü”, ^{LÚ}*hešta* “*hešta*¹³⁴ evinin görevlisi”, ^{LÚ}*haliyari-/halliri-* “ayinlerde ilahi okuyan kimse, şarkıcı”, ^{LÚ}KAŠ₄.É “koşucu”, DUMU.É.GAL “saray oğanı/nazırı”,

¹³⁴ ^É*hešti-/hišta-/hešta-* “anıt, mezar” Ünal, 2007a: 209-210. ^É*hešta* evi, ölülerin yakılıp, sonrada muhafaza edildiği bir kült yeri olmalıdır. Nitekim Lelvani başta olmak üzere, yeraltı tanrılarına tapınılan ve kendine özgü bir kült personeli olan bu yapıda EZEN *purulliyas-*, EZEN AN.TAH.ŠUM^{SAR}, EZEN KILAM bayramları kutlanmakta ve bu bayramlarda yeraltı tanrıları ve ölü krallara kurbanlar sunulmaktadır. KBo IV 28 nolu metinden öğrendiğimiz üzere, III. Tuthaliya zamanında ülkenin dört bir yanından saldıran düşman Hattuša’ya kadar ulaşmış ve herşeyi yakıp yıkmış, fakat bir tek ^É*hešta-* yapısı sağlam kalmıştır. Buradan ^É*hešta-* yapısının yangından korunaklı bir yerde aranması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda bu yapının yangından korunabilecek bir yerde yani Hattuša’daki Büyükkale’de olması ile açıklanabilir. Goetze, 1933: 265 vd. ;Otten, 1950: 129 vd. ;Mete, 1994: 44-45.

LÚŠÀ.TAM “idareci”, LÚKUŠ₇ “arabacı, arabalı savaşçı”, GAL MUNUSŠU.GI “büyücü kadınların başı”, LÚALAN.ZU₉ “soytarı”, LÚarkammiyala- “müzisyen, çalgıcı”, LÚBALAG.DI “harp çalan adam”, LÚhaliyattalla- “bekçi, gözetleyici” LÚHÚBBI/LÚtarwešgala “dansöz, köçek, akrobat”, LÚišhamatalla “müzisyen”, LÚkinartalla- / LÚNAR “müzisyen”, LÚ^{GIŠ}GIDRU “asa taşıyıcı, LÚ^{GIŠ}ŠUKUR “mızrak adamı”, EN SISKUR “kurban beyi”, LÚNINDA,DÙ.DÙ “ekmekçi, fırıncı”, LÚSAGLA / LÚSAGI.LIŠ.A “saki”, LÚŠU.I / LÚdahiyali- “berber, temizleyici” EN Éabuzzi “depo sorumlusu” bulunmaktadır¹³⁵.

KI.LAM bayramını tasvir eden metinlerde, “tanrıların hayvanları”nın geçit töreni sırasında görev alan; LÚUR.GI₇ / LÚUR “köpek adam”, LÚUR.BAR.RA “kurt adam”, LÚUR.MAH “aslan adam”, “LÚPIRIG.TUR: “leopar adam”, LÚparšana: “kaplan adam”, LÚSİLA.ŠU.DU₈.A “kuzu adam” meslek adları geçmektedir. Bunlar ilgili hayvanın maskesini giymiş kişilerdir. Ayrıca bu bayram sırasında, LÚURUDU.DİM.DİM “bakırcı”, LÚGUŠKIN.DİM.DİM “kuyumcu”, LÚKÙ.BABBAR. DİM.DİM “gümüşçü”, LÚANBAR. DİM.DİM “demirci” meslekleri de geçmektedir¹³⁶.

¹³⁵ Ünal, 2007a.; Rüster-Neu, 1989.

¹³⁶ Singer, 1983.; Singer, 1984.; Kelime anlamları için bak. Ünal, 2007a.

Diğer taraftan savaşlardan tutsak olarak getirilen ve çiftliklerde çalıştırılan insan toplulukları da (^{LÜ}*arnuwala-*/NAM.RA) merasimler sırasında görev yapmaktadırlar¹³⁷.

¹³⁷ NAM.RA'lar orduya asker sağlamak veya gerekli inşaatlara işçi sağlamak gibi nedenlerden ötürü bir nevi zorunlu göç yoluyla farklı yerlere gönderiliyordu. Erkut, 2007: 147. Ayrıca NAM.RA'larla ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Alp, 1949: 245-270. ; Alp, 1950: 113-135.

HİTİT BAYRAM TÖRENLERİNDE HİTİT KRALLARI'NIN KÜLT GEZİLERİ İLE İLGİLİ METİNLER VE YORUMLARI

a) *purulliyaş-* bayramı:

Bir ilkbahar ve bereket bayramı olan *purulliyaş-* Hattice pur/puur=wur¹³⁸ “ülke, yer” kelimesinden türemedir. Ayrıca Hititçe çivi yazılı metinlerinde bu bayram, EZEN *pu-ru-ul-li-aş*, EZEN *pu-ru-ul-li-ia*, EZEN *vu-ru-li-*, EZEN *va-ru-ul-li* olarak ifade edilmektedir¹³⁹.

purulliyaş- bayramı, ilk olarak Friedrich tarafından “*yeni yıl bayramı*” olarak nitelendirilmiştir¹⁴⁰. Gurney’e göre *purulliyaş-* bayramının, Nerik’de kutlanan şekli, Babil’de kutlanan yeni yıl bayramı ile benzerlik göstermektedir¹⁴¹. Aynı zamanda Haas, Nerik şehri kültü ile yakından ilgili olduğunu düşündüğü bu bayramın “*yeni yıl bayramı*” olarak kutlandığı görüşünü kabul etmektedir¹⁴².

¹³⁸ Soysal, 2004: 304, 324 vd. , 916 vd.

¹³⁹ Ünal, 2007a: 555.

¹⁴⁰ Friedrich, 1930: 115.

¹⁴¹ Gurney, özellikle tanrıların bir araya toplanması ve yeni yılın kutsanmasının bu bayramda söz konusu olduğunu kaydetmiştir. Gurney, 1977: 38.

¹⁴² Haas, 1970: 43 vd.

Hoffner ise, bayramın İlluianka ejderi efesanesi ile olan ilişkisinden yola çıkarak, ilkbaharda kutlandığını belirtmiştir¹⁴³.

Öte yandan II. Murşili'nin yıllıklarında, bayramın ilkbaharda kutlandığı açıkça ifade edilmekte, böylece bayramın ne zaman kutlandığına dair tartışmaları da sona erdirmektedir. Yıllıkların anlatıldığı, metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “İlkbahar olduğu zaman büyük [bayram] (olan) purulliyaş-bayramını Hatti şehrinin Fırtına Tanrısı ve Zippalanda şehrinin Fırtına Tanrısı için kutladım. hešti-evinde ise tanrıça Lelvani için büyük bayram (olan) purulliyaş-bayramını kutlamadım. Hattuša şehrine, yukarıya geldim. Tanrıça Lelvani için hešti- evinde büyük bayram (olan) purulliyaş-bayramını kutladım. Ve bundan sonra hešti- evinde büyük bir bayram organize ettim.”¹⁴⁴

İlkbaharda Hitit kralı henüz sefere çıkmadan önce kutlanan bayram, Hatti ve Zippalanda Şehirleri'nin Fırtına Tanrısı için Hattuša dışındaki bir merkezde kutlanmaktadır. Ayrıca yukarıdaki metinden de anlaşıldığı gibi, II. Murşili zamanında *purulliyaş-bayramı* merasimleri Hattuša'da *hešti- evinde* tanrıça Lelvani¹⁴⁵

¹⁴³ Hoffner, 1974: 18.

¹⁴⁴ KBo 2 5 ay. III 38-47 : Transkripsiyon ve tercüme için bak. Götze, 1933: 188 vd.

¹⁴⁵ Lelvani Hatti kökenli bir tanrıçadır. Yer altı Tanrıçası Lelvani'nin Akadçası Allatum, Sümercesi EREŞ.KI.GAL, Hurricesi Allani'dir. Hatti tanrısı Lelvani'nin cinsiyeti ise erkektir. Hititler Hurri etkisinde kaldıkları için bu tanrıyı “Yerin Güneş Tanrıçası” olarak benimsemişler ve dişi cinsine dönüştürmüşlerdir. Arıkan, 1998: 49. ; Hitit Ülkesi'nde tapınım gören bütün tanrı

için de düzenlenmekteydi. Ekinlerin bereketli olması, ülkenin bolluk içinde yaşaması için, yeraltı tanrıçasına kurbanlar sunulmaktaydı¹⁴⁶.

purulliyaş- bayramının, aynı zamanda Nerik, Tawiniya ve Zippalanda şehirlerinde kutlandığını metinlerden biliyoruz¹⁴⁷. Maalesef *purulliyaş*- bayramının nasıl kutlandığını sadece bir kaç fragmandan öğrenmekteyiz. Fragman halindeki bu metinler, *purulliyaş*- bayramı kutlamalarına kralla birlikte kraliçenin de katıldığını göstermektedir¹⁴⁸.

ve tanrıçaların kültü, Hattuša'da bulunmaktadır. Bu durumda *hešti*- evi Tanrıça Lelvani'nin tapınağı olabilir. Nitekim É *hešti*- “*hešti*- evi” kült personeli sık sık tanrıça Lelvani ile anılmaktadır. Otten, 1950: 129 vd.

¹⁴⁶ İlbaharda kutlanan *purulliyaş* bayramı gibi mevsimlik kutlamalar, Hitit çağı toprak-insan arasındaki ilişkilerin sosyal yaşama yansımaları olarak değerlendirilebilir. Nitekim toprağın verimliliği ve bereketin gelmesine ilişkin bu mevsimlik kutlamaların, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de nevrüz ya da hıdırellez adları ile sürdürülmesi ve halen günümüzde bir Anadolu geleneği olarak devam etmesi ortak bir kültürel mirasın varlığını göstermektedir. Özcan-Karağuz, 2010: 584.

¹⁴⁷ Haas, 1994: 729, 736, 740.

¹⁴⁸ Haas, 1970: 45 ; Ayrıca *purulliyaş* bayramı sırasında, prensin idaresinde Hanhana ve Kaşa'ya yapılan ve 6 gün süren bir kült gezisinin varlığı da bilinmektedir. Bu bayram kesitinin organizasyonu bizzat bayrama iştirak eden Hanhana valisine aittir. Kurban edilen hayvanların sayısına bakarak Hanhana ve Kaşa'da yapılan bayramın “çoban bayramı” olabileceği de söylenmiştir. Hanhana'da başlayan bayram, Tanişkuriya'da devam eder. Daha sonra ise merasim alayı Kaşa'ya gider. Bayram aynı anda hem Hanhana'da hem de Kaşa'da eş zamanlı olarak kutlanmaya devam eder. Haas, 1994: 742 vd.

Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniš Kralı Waršama'ya yazdığı mektupta geçen “*purullum rabum ša Ankuwa*” ifadesinin, K. Balkan tarafından Ankuwa Şehri'nin en üst makamında bulunan kişiye ait olduğu söylenmiştir. Buradan yola çıkarak, *purulliyas-* bayramı ile Ankuwa Şehri'nin bağlantısının olması muhtemeldir. Fakat Ankuwa'da bu bayramın kutlanıp kutlanmadığı, ya da kralın bu bayram sırasında Ankuwa'ya kült amaçlı bir ziyaret gerçekleştirip gerçekleştirmediği henüz bilinmemektedir.

Öte yandan *purulliyas-* bayramında Tawiniya'da¹⁴⁹ Tanrıça Tetešhapi için düzenlenen ayini NIN.DINGIR “Tanrının kız kardeşi”¹⁵⁰ idare etmekte ve bu ayinde Tawiniya'nın *hapiya* adamları ve merhemli rahip de hazır bulunmaktadır¹⁵¹. Hattuša'da başlayan ayin anlatılırken bir Hatti ilahisinden bahsedilir. Bu sırada *zintuhi* kızlarının başı şarkı söyleyerek haykırmakta, diğer kızlar ise dua okumaktadırlar. Bu şarkılar bitince “tanrının kız kardeşi”, arabayla Tawiniya'ya gider, onun ardından da merasim alayı yola çıkardı. Bu sırada alaydakiler tanrıça Tetešhapi'nin heykelini

Buradan bayramların kral, kraliçe, prens ya da yüksek rütbeli memurlar tarafından, eş zamanlı olarak bir çok şehirde kutlanmış olabileceği de açıkça ortaya çıkmaktadır. ; Hanhana ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Alp, 1977b.

¹⁴⁹ KBo 21 90 öy. 12' ; Taggar-Cohen, 2006: 429 vd. ; Alp, 1993: 375. KUB 32 83 + KBo 21 103 ay. 19'-20' Laroche, 1967: 175. ; KBo 17 21 öy. 55 vd. ; Singer, 1984: 91. ; KUB 20 17 + KUB 11 32 öy. III 5-28. Haas, 1994: 730-731. ; Taggar-Cohen, 2006: 405, 408, 429.

¹⁵⁰ Götze, 1957: 165.

¹⁵¹ Taggar-Cohen, 2006: 405.

taşıyorlardı. Ardından Tawiniya kenti ormanında “tanrının kız kardeşi” tanrıça Tetešhapi’nin tasvirinin önünde bir kült dansı yapmaktadır. Bu ayinle ilgili olarak aşağıdaki metin yeri bize bilgi vermektedir: “ *Ve rahip tanrı (Tetešhapi’nin heykelini) kaldırır ve onu çadırdan dışarı çıkarır. tanrının kız kardeşi de (çadırdan) çıkar ve arabaya biner (oturur) (arabanın) önünde ise tanrının asa adamı koşar. ve (tanrının kız kardeşi) ormanın içinde ağaçtan bir kulübeye (?) yönelir. ve ardından Zintuhi kızları yürür. ‘talaya, talayata’ şarkı söylerler. (araba) orman içine girince çadırı oraya kurarlar. ve sonra tanrının kızkardeşi arabadan iner. Rahip tanrının heykelini çadırın içine götürür. Tanrının kızkardeşi(çadıra) girerler.*”¹⁵² Görüldüğü gibi; NIN.DINGIR, Tanrıça Tetešhapi ayininde çok önemli bir rol üstlenmektedir. Ayrıca ayinin Tawiniya’da ormanlık bir alanda kurulan çadır içinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Tanrıça Tetešhapi’nin heykeli, çadırın içine taşındıktan sonra ayin başlamaktadır. Metnin devamında NIN.DINGIR’e Warkatawi yöresine yaklaştığında, içme seremonisini başlatması için içecek birşeyler verildiği belirtilmektedir¹⁵³.

Tawiniya’da yapılan festival kesiti günümüze ulaşan merasim fragmanlarında iki grup halinde bulunmaktadır. İlk grupta, 4 kez tekrarlanan bir içki seremonisi mevcuttur. Bu

¹⁵² KUB 11 32 IV 1-23 : Transkripsiyon ve tercüme için bak. Ardzinba, 2010: 286.

¹⁵³ Haas, 1994: 731.

seromoni kraliyet çifti ve NIN.DINGIR/^{SAL}ENTU “tanrının kızkardeşi”nin sorumluluğundadır. İçme seremonilerinin yapıldığı sırada Tanrıça Inar(a) tarafından erkek ve kız çocuklara verilmiş karaciğer kehaneti törenle açıklanmaktadır, ama bu falın ne olduğu açık değildir. Festival başlamadan önce, Inar(a)’ın rahibi, *hapiya* adamları, muhafız kıtası askerleri, hizmetliler, hokkabaz, şarkıcı, çalgıcılar, ilahiler için erkek ve kız koroları, berber, kendilerine ayrılan meydanda hazır bulunmaktadırlar. Festival alanının ön tarafında krallık tahtı bulunmakta, onun önünde ise gözcüler yer almaktadır. Kral, içki törenini başlatınca, saki kadehi getirir, kral ve kraliçe tanrıların (şerefine) içerler. Festival sırasında Fırtına Tanrısı çifti ve W[ašezzil(i)], Zababa, Tanrı Zaiu ve Tetešhapi için içki seromonileri düzenlenmektedir.

İkinci gurup ise, Kiššuwala tarafından Inar(a) için, (Tetešhapi için), Güneş tanrıçası ve Mezzulla için, Fırtına Tanrısı ve Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı için, Tanrıça Katahha için, Inar(a) ve Hapantali(ya) için, Zababa ve Tunturmiša için ve “uygun gün” (UD.SIG₅)¹⁵⁴ için tekrarlanan içme serenomisinden oluşmaktadır¹⁵⁵.

Nerik’de düzenlenen *purilliyaš* bayramı kutlamalarının bir parçası olarak Fırtına Tanrısı’nın ejderle savaş öyküsünü anlatan *illuyanka*¹⁵⁶ efsanesi sahnelenmekteydi¹⁵⁷. *illuyanka* efsanesinde

¹⁵⁴ “Uygun, müsait, uğurlu gün”, Ünal, 2007a: 750.

¹⁵⁵ Haas, 1994: 730-736. ; Taggar-Cohen, 2006: 405, 429.

¹⁵⁶ MUŠ*illuyanka- /elluyanka-* “yılan” anlamına gelmektedir. Ünal, 2007a: 255.

purilliyas bayramının kutlanış nedeni şöyle belirtilmektedir: “ *ülke büyüsün, dinlensin ve ülke korunmuş olsun. Eğer (ülke) büyür, dinlenirse purilliyas- bayramını kutlarlar.*”¹⁵⁸ Demek ki Hitit Ülkesi’nin zenginlik ve refah içinde olması amacı ile *purilliyas* bayramı kutlanmaktadır. Ardzinba’ya göre, kralın *purilliyas* bayramını yaparak ülkeyi koruması, ülkenin yenilenmesi ve kralın yeniden doğuşunu temsil etmekteydi¹⁵⁹. *purilliyas* bayramı ilkbaharı yani bolluk ve bereketi, Fırtına Tanrısı’nın savaştığı ejder ise muhtemelen kış mevsimini temsil ediyordu. Onun tanrı tarafından öldürülmesi ile kış sona ermiş ve doğa yeniden canlanmış yani ilkbahar gelmiş oluyordu¹⁶⁰.

Ayrıca *illuyanka* efsanesinde yer alan Fırtına Tanrısı ile Ejderin mücadelesi sırasında ülkeye gerekli yağışların yağması isteği vurgulanmaktadır. Bununla ilgili olarak metin yerindeki ifade oldukça açıklayıcıdır: “*Zaliyanu dağı*¹⁶¹ *hepsinin arasında*

¹⁵⁷ Macqueen, 2001: 166. ; *illuyanka* efsanesi ile *purilliyas* bayramı ilişkisi için bak. Haas, 1994:702 vd.

¹⁵⁸ KBo 3 7 öy. I 5-8 : Laroche, 1965: 66.

¹⁵⁹ Ardzinba, 2010: 39.

¹⁶⁰ Hoffner, 1974: 18.; Dinçol, 1982: 101.

¹⁶¹ Hititçe çivi yazılı metin yerleri ve literatürde Zaliyanu Dağı’nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978:489 vd. ; Zaliyanu Dağı, KUB LVIII 58 öy. 15-20 satırları arasında Haharwa dağı ile birlikte geçmektedir. del Monte, 1992: 191. Ayrıca KUB 6 45 ve KUB 7 11 nolu metinlerde Kaštama’nın yanında geçmektedir. del Monte- Tischler, 1978: 489. Bu açıdan Zaliyanu Dağı’nın

*birincidir. O Nerik kentine yağmur getirince, asa adamı harşi ekmeğini Nerik'ten getirir.”*¹⁶²

Diğer taraftan, Beckman, *illuyanka* efsanesine ait metinlerin Eski Hitit dönemine tarihlenebileceğini, Hitit İmparatorluk dönemine tarihlenmesini gerektiren yeterli kanıtların var olmadığını ve metinde arkaik döneme ait birçok gramatik özelliğin bu görüşü desteklediğini ifade etmektedir¹⁶³. Bu doğrultuda *purilliyas*- bayramının Hatti geleneklerinin yoğunlukta olduğu Eski Hitit döneminden itibaren kutlanmaya başladığını söyleyebiliriz.

Bir fal metninde *purilliyas* bayramından bahsetmektedir. Metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “*Nerik şehrine gidecek ve şehri inşa edecektir. Geri kalanını, (yani) düşmanı hemen vuracak mıyım, (yoksa) purilliyas bayramını mı hemen kutlayacağım, yoksa tanrıyı alıp götüreceğim miyim, (tüm bunları) Nerik şehrinde (fal aracılığıyla) araştıracağım.*”¹⁶⁴ Burada kralın bir fal aracılığıyla önce sefere mi gitmesi gerektiğine, yoksa *purilliyas*- bayramını mı kutlaması gerektiğine cevap aradığı görülür.

Öte yandan KUB 30 42 nolu metinde *purilliyas* bayramının 32. tabletinin Nerik’de geçtiğine dair kayıt bulunmaktadır. Söz

Kastamonu ve çevresinde aranması uygun olacaktır. Ayrıca Kaštama=Kastamonu eşitliği için bak. Erkut, 1999: 129-132.

¹⁶² KBo 3 7 öy. II 21-24: Transkripsiyon ve tercüme için bak. Laroche, 1965: 8-9.

¹⁶³ Beckman, 1989, 104.

¹⁶⁴ KUB 22 25 öy.19-21 : Transkripsiyon ve tercüme için bak. Haas, 1970: 44-45.

konusu metnin ilgili satırları şu şekilde tercüme edilmiştir: “*purilliyaş bayramının 32. tableti Nerik Şehri’nde bitti. Ancak libasyonla ilgili birinci tablet aslına uygun değildir. (Aslına göre kopya edilmemiştir).*”¹⁶⁵ Bu metin yeri aynı zamanda 32. tableten bahsetmesi açısından önem taşımaktadır. Bu sayede, uzun süren bir bayram olduğunu da tahmin ediyoruz. Nitekim şimdiye kadar ele geçen metinlerde, *purilliyaş* bayramının kaç gün sürdüğüne dair kayıt bulunmamaktadır.

Diğer taraftan Bo 4962 nolu metinde kralın *purilliyaş* bayramını kutlamak üzere Nerik’e gittiğinden bahsedilmektedir: “*Kral Nerik’te purilliyaş bayramını kutlarsa*”¹⁶⁶ Metnin ilerleyen satırlarında tanrılara verilen kurban ekmekleri ve içkilerinden bahsedilmiş ve ^É*halentuwa-*’da büyük toplantının toplandığı belirtilmiştir¹⁶⁷. Eldeki verilerin değerlendirilmesi sonucu, Fırtına Tanrısı kültüne ait olan bu bayramın çoğunlukla Nerik Şehri’nde kutlandığı ortaya çıkmaktadır. Fakat bu bayramın kutlanmış olduğu diğer şehirler de göz önünde tutulursa kralın, bu bayram sırasında farklı şehirleri kült amaçlı ziyaret etmiş olması muhtemeldir.

¹⁶⁵ KUB 30 42 öy. I 5-7 : Laroche, 1971: 161 ; Ünal, 1987: 480. “Kolofon”: Alt yazılardır. Tabletlerin üzerinde serisi içersindeki tablet numarasını, konusunu, tabletin bitip bitmediği ve tableti yazan katip ve denetçisi hakkında bilgiler vermektedir. Kolofonlar hakkında ayrıntılı bilgi için bak. Laroche, 1949: 7-23. ; Mascheroni, 1983: 95-109. ; Karasu, 2001: 248-254.

¹⁶⁶ Bo 4962 öy. 1-2: Transkripsiyon ve tercüme için bak. Alp, 1983: 262-263. ; Haas, 1970: 252.

¹⁶⁷ Bo 4962 öy. 3-14 Haas, 1970: 252.

Öte yandan; *purilliyaš* bayramını konu alan bir metinde Zippalanda şehri geçmektedir. Metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “1. tablet kral sürekli olarak (kutlanan) bayram için Zippalanda Kenti’ne geldiğinde, genç bayanlar bu şarkıyı söylerler. ve kral *purilliyaš* bayramını kutladığı zaman, birinci günde onlar (adı geçen bayanlar) bu şarkıyı söylerler.”¹⁶⁸ Kral *purilliyaš* bayramını kutlamak üzere Zippalanda Kenti’ne gitmektedir. Bu metin bayramın sadece Nerik, Hattuša ve Tawiniya’da değil Zippalanda’da da kutlandığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısı için düzenlenen bir seromoniye konu alan Bo 5045 nolu metinde *purilliyaš* bayramı geçmektedir: “O Zippalanda şehri Fırtına Tanrısı’na ve Daha Dağı’na kurban sunar. Lir ile şarkı söyler *palvatalla* görevlisi alkışlar, kita adamı bağırır, *purilliyaš* bayramını kutlarlar.”¹⁶⁹ Her iki metinde *purilliyaš* bayramının Zippalanda şehrinde kutlandığını doğrulamaktadır.

Haas, *purilliyaš* bayramı sırasında ziyaret edilen yerleri şöyle sıralamaktadır: “Hattuša, Tawiniya, Warkatawi, Zippalanda, Arinna, Kaštama ve Nerik. Kral, bayram sırasında Hattuša’dan Tawiniya’ya geçmekte, daha sonra da Warkatawi üzerinden

¹⁶⁸ KBo 33 103 IV 14-19 : Transkripsiyon ve tercüme için bak. Alp, 1983: 264-265.; Haas, 1970: 44.

¹⁶⁹ Bo 5045 ay. V 5-10 : Popko, 1994: 204-205..

Zippalanda'ya gitmektedir. Zippalanda'dan ise Arinna'ya¹⁷⁰ geçen kral, buradan da Kaštama şehri üzerinden Nerik'e ulaşmaktadır¹⁷¹. Maalesef kralın bu sıraya göre şehirleri ziyaret ettiğine dair herhangi bir kayıt bulunmadığı için bu bilgiyi sadece bir öneri olarak değerlendiriyoruz. Özellikle Zippalanda'dan Arinna'ya giden bir kült güzergahı, diğer bayram metinlerinden alışık olduğumuz bir güzergah değildir. Fakat böyle olsa bile Zippalanda ile Arinna arasında bir gün de ulaşılabilecek bir mesafe bulunmamaktadır. Yani Zippalanda'dan Arinna'ya giderken başka yerlere de uğraması gerekmektedir.

Hem *purilliyaš* bayramı hem de daha sonra ayrıntılı olarak ele alacağımız AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı ilk baharda kutlanmaktaydı. Her iki bayramda ilkbaharın gelişi ile bolluk ve bereketi temsil etmekteydi. Hititçe çivi yazılı metinlerden AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının 38 gün sürdüğünü biliyoruz. *purilliyaš* bayramının da ele geçen tabletler dikkate alındığında oldukça uzun süren bir bayram olduğu tahmin edilmektedir. Burada cevaplanması gereken önemli bir soru bayramların birbirini takiben her yıl yapılıp yapılmadığıdır. Eğer böyle kabul edersek ilkbahar mevsimi boyunca ardı ardına kutlamalar yapılmaktaydı. Diğer taraftan Haas, *purilliyaš* bayramının dokuz yılda bir tekrarlandığını

¹⁷⁰ *purilliyaš*- bayramı sırasında Arinna'ya da uğranıldığına dair Haas, KUB 18 2 öy. II 2 ve KUB 22 31 öy? metinlerini referans göstermiştir. Haas, 1994: 700 dip. 29.

¹⁷¹ Haas, 1994: 699.

belirtmiştir¹⁷²: “9. Yıl.... Nerik Şehri'nin Fırtına Tanrısına ilkbahar olduğunda purilliyaş bayramının”¹⁷³

Metini dikkate alarak, *purilliyaş* bayramının 9 yılda bir kutlandığı kabul edilirse, ilkbaharda yapılan *purilliyaş* ve AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramlarının dönüşümlü olarak olarak kutlanmış olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Fakat oldukça kırık olarak ele geçen bu metiden kesin bir yargıya varamamız mümkün değildir.

b) KI.LAM Bayramı:

KI.LAM kelimesinin Hititçe karşılığı aynı sözcükten bozma olması muhtemel ^É*hilammar*'dır. KI.LAM = ^É*hilammar* “kapı, kapı yapısı, pazar yeri” anlamlarına gelmekle birlikte¹⁷⁴ aynı adı taşıyan bayramla ilişkisi henüz açıklığa kavuşturulamamıştır.

100'ün üzerinde tablet ve fragmandan oluşan KI.LAM bayramı¹⁷⁵, Hitit Kralları'nın kült gezileri gerçekleştirdiğini düşündüğümüz önemli bayramlardan biridir. Hasat zamanında ya da sonbaharda kutlanan bayram, üç gün sürmektedir. Üç günlük festival programı hakkında net bilgilere sahip değiliz. Fakat Hattuša'da başlayan kutlamalarda, kral, festival için hazırlanır,

¹⁷² Haas, 1994: 698-699.

¹⁷³ Bo 3251 ay. III 1-4 : Transkripsiyon için bak. Haas, 1970: 254.

¹⁷⁴ Ünal, 2007a, 212. ; Friedrich, 1952: 69.

¹⁷⁵ Singer, 1983, 21; Soysal, 1998: 59 vd.

“tanrıların hayvanları”nın geçit törenini *katapuzna*¹⁷⁶ da izler ve çeşitli şehirlerin LÚAGRIG’lerinin¹⁷⁷ katılımıyla törenler gerçekleştirilirdi. Daha sonra kral ve heyeti Fırtına Tanrısı’nın NA4*huwaši*’sine ilerlerler ve burada tören sunumları yerine getirilirdi. Son olarak da büyük toplantı yapılırdı¹⁷⁸. KILAM bayramı, kraliyet çifti tarafından Hattuša içinde tanrı ve tanrıçaların tapınaklarına yapılan kültürel ziyaretleri de içeriyordu¹⁷⁹.

Kral’ın KILAM bayramı sırasında; “tanrı hayvanları”nın geçit törenini *katapuzna* adı verilen bir yerde izlediğine dair ilgili metin yerinde şöyle geçmektedir: “*kral katapuzna binasında bulunduğu sürece (ve) bütün hayvanlar ve ev sahipleri (kurban sahibi, ziyafeti veren kimse) kral’ın önünde geçit yaptıkları sürece, (hokkabazlar dans ederler)*”¹⁸⁰ Anlaşılan önemli tanrıları sembolize eden kutsal hayvanlar, ritüel bir etkinlik çerçevesinde hayvan kılığına girmiş insanlar tarafından, bir geçit töreni ile

¹⁷⁶ (GIŠ /É) *katapuzna*- “bir yapı ögesi?, galeri?, balkon?” Ünal, 2007: 331. ; Ayrıca bak. Alp, 1983: 196.

¹⁷⁷ LÚAGRIG = LÚ*maniyahhatalla*- “idareci, vekilharç, levazım memuru” Ünal, 2007a: 7. ; LÚAGRIG’ler bayram törenlerinde gerekli yiyecek ve içecekleri tedarik eden kişiler olarak bilinmektedir. KILAM bayramında da krallığın çeşitli şehirlerinden gelen LÚAGRIG’ler kendi depoları önünde bulunmaktadır. Singer, 1983: 62. ; Ayrıca Hurri bölgesine ait hiçbir bayram töreninde LÚAGRIG bulunmamaktadır. Bu durum, LÚAGRIG şehir sisteminin coğrafi dağılım alanı ile ilgili olmasından kaynaklanmaktadır. Singer, 1984: 126.

¹⁷⁸ Singer, 1983: 128.

¹⁷⁹ Ardzinba, 2010: 40.

¹⁸⁰ KBo 10 23 öy. III 7-11: Transkripsiyon için bak. Singer, 1983: 12.

canlandırılıyordu. Hititçe çivi yazılı metinlerde pars, aslan, kurt, köpek ve diğer bazı hayvanlar “tanrı hayvanları”: “*šiunaš huitar*” /“DINGIR.MEŠ *huitar*” olarak ifade edilmekteydi. Bunlar belirli somut tanrılarla ilişkilendirilirdi. Bayramlarda gerçekleştirilen içki seromonilerinde kral ve kraliçenin hayvan biçimli kaplardan içkilerini içmeleri de bununla doğrudan bağlantılıydı¹⁸¹. Burada A. Ünal’ın bir görüşünü belirtmek istiyorum. Ünal’a göre, ‘törenlerdeki danslar, hayvan maskeli insanların sundukları soytarlıklar, geçit törenleri, savaş gösterileri, ok atma, sürat koşusu gibi etkinlikler günümüz şenlikleri ve sirk oyunlarının öncüsü konumundadır’¹⁸². Gerçekten KILAM bayramında sergilenen gösterilerin vazgeçilmez bir parçası olan hayvan maskeli insanların geçit töreni ve yaptıkları danslar, çivi yazılı metinlerde tasvir edilmiştir. Bu gösteriler geçmişten bugüne gelen kültür aktarımının ve devamlılığının da önemli bir göstergesidir.

KILAM bayramı sırasında üçüncü gün, Kral’ın Hattuša’dan Arinna’ya geçtiği kaydedilmektedir. Kral, Arinna’da Arinna’nın Güneş Tanrıçası’nın tapınağında kült törenine katılırdı. Kült töreni, kral ve kraliçe, saray muhafızlarının başı ve hizmetkârların başının katılımıyla gerçekleşirdi. Tapınaktaki kült işleminin icra edilmesinde ise Fırtına Tanrısı, Koruyucu Tanrı Zababa ve Tanrıça Lelvani’nin rahipleri sorumluydu¹⁸³.

¹⁸¹ Ardzinba, 2010: 47.

¹⁸² Bak. Ünal’ın 19.10.2011 tarihli basın açıklaması.

¹⁸³ Haas, 1994, 767.

KI.LAM bayramının Arinna'da kutlandığına dair bir metinde şöyle kaydedilmiştir: “*Büyük Arinna Bayramı'nın onuncu tableti tamamlanmadı. Majestem üçüncü günde KI.LAM bayramını seyredince tahta tablete uygun olarak düzenlenmiştir.*”¹⁸⁴ Muhtemelen kral, Hattuša'da KI.LAM bayramı kutlamalarını bitirdikten sonra Arinna'da kutlamalara devam etmektedir.

KI.LAM bayramına ait KUB 57 27 nolu metnin öy. I 3. satırında ve öy. II 5. satırlarında Zippalanda'dan bahsedilmektedir. Ayrıca bu metnin farklı bir satırında şu ifade geçmektedir: “*(Sabah olduğu zaman) yukarıda Fırtına Tanrısı'nın tapınağında*”¹⁸⁵ Bu metin yerinden, Zippalanda şehrinde KI.LAM bayramının bir kısmının kutlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Zippalanda şehrinde Fırtına Tanrısı Tapınağı'nın şehrin yukarı kesiminde olduğu da anlaşılmaktadır. Singer, buradan yola çıkarak Hattuša ve Zippalanda arasında bir karşılaştırma yapmış ve Hattuša'daki Fırtına Tanrısı'na ait olan Büyük tapınağın Aşağı Şehir'de yer aldığını fakat buna karşılık Zippalanda'daki Fırtına Tanrısı'na ait tapınağın şehrin yukarısında bulunduğunu ifade etmiştir¹⁸⁶. Diğer taraftan Zippalanda Kenti'nin Fırtına Tanrısı için düzenlenen bir bayramı konu alan metinde şöyle geçmektedir: “*sabah olunca özel bir şekilde giyinmiş rahip, tazelli rahibi, hamena adamı, merhemli*

¹⁸⁴ KUB 20 76 öy. IV 10-13 : Gonnet, 1982: 50-51.

¹⁸⁵ KUB 57 27 VI 7 : Transkripsiyon ve tercüme için bak. Van den Hout, 1990: 425.

¹⁸⁶ Singer, 1983, 25.

rahip ve tüm tapınak adamları yukarıya tapınağa gelirler.”¹⁸⁷ Zippalanda'nın lokalizasyonu ile ilgili yapılacak önerilerde, teklif edilen yerleşimdeki var olan mimari yapıların değerlendirilmesinde bu metin yerlerinin göz önünde tutulması faydalı olacaktır.

KI.LAM bayramının tasvir edildiği metinlerde, Arinna ve Zippalanda Şehirleri'nin rahiplerinin etkin rol oynadıkları görülmektedir: “3 Arinna şehri temiz rahibi ve onların sakileri Zippalanda şehri rahibi Tazelli rahibi ve onların sakileri onların başlarını tuttular (ve) kralın önünde yerlerini alırlar.”¹⁸⁸ Başka bir metinde ise şu ifadelere yer verilmiştir: “Muhafız kıtası askerlerinin başı gümüş mızrağı Zippalanda şehrinin temiz rahibine getirir.”¹⁸⁹

KI.LAM bayramının Zippalanda Şehri'nde kutlandığına dair bayramın konu edildiği KBo 20 3 nolu metindeki “*kral Zippalanda şehriden geldiğinde*”¹⁹⁰ ifadesinden, kralın bayramı kutlamak üzere Zippalanda şehrine gittiği anlaşılmaktadır. Öte yandan kral, Zippalanda şehrine başka bir amaçla giderek dönüşünde Hattuša'da KI.LAM bayramı kutlamalarını başlatmış da olabilir.

Diğer taraftan; KI.LAM bayramı Ünal'a göre Ankuwa Şehri'nde de kutlanmaktaydı¹⁹¹. Çünkü; KI.LAM bayramının

¹⁸⁷ KUB 41 30 öy.II 10-15 : Arıkan, 1998, 71.

¹⁸⁸ KBo 10 26 öy. I 36-42: Transkripsiyon için bak. Singer, 1984: 43.

¹⁸⁹ KBo 27 42 öy. I 15-17: Transkripsiyon için bak. Singer, 1984, 54.

¹⁹⁰ KBo 20 3 ay. III 1 : Transkripsiyon ve tercüme için bak. Alp, 1983: 202-203.

¹⁹¹ Ünal, 1981, 450.

anlatıldığı bir metin yerinde Ankuwa şehri vekil harçlarından bahsedilmektedir¹⁹². Aynı metnin öy. III 11-12. satırlarının tercümesini yukarıda merasimler sırasında sunulan adaklardan bahsederken vermiştik. O satırlarda da Ankuwa’da yaşayan insanların KILAM bayramı sırasında verdikleri adaklardan bahsedilmekteydi.

Diğer taraftan, KILAM bayramını konu alan başka bir metinde de “*Ankuwa şehri kurt adamları*” geçmekteyse de¹⁹³, bu metin yerleri KILAM bayramının Ankuwa’da kutlandığına dair sonuçlar çıkarmamıza yeterli değildir. Çünkü; çeşitli şehirlerin vekilhaçları Hattuša’ya gelerek KILAM bayramı kutlamalarına katılmaktadırlar. Ayrıca “*Ankuwa şehri kurt adamları*” ifadesinden Ankuwa’dan Hattuša’ya ritüel amaçlı gelen ve kutlamalarda bizzat rol alan görevlilerden bahsedilmiş de olabilir. Nitekim KILAM bayramı sırasında kutlamaların bir parçası olarak, “tanrının hayvanları”nın geçit töreni yapılmaktaydı. Metinlerde bununla ilgili olarak çeşitli hayvanlarla anılan kişiler geçmektedir: “LÚPIRIG.TUR: “Leopar adam”, LÚUR.GI7: “Köpek adam”, LÚUR.MAH: “Aslan adam”, LÚUR.BAR.RA: “Kurt adam”, LÚparšana: “Pars adam”

¹⁹² “*Ankuwa şehri vekilharcı*” KBo 10 31 öy. II 8 : Transkripsiyon için bak. Singer, 1984: 102.

¹⁹³ KBo 25 12 ay. III 30: Transkripsiyon için bak. Badali, 1991: 103. Krş. Singer, 1994: 36 (Ay. III 18’).

KI.LAM bayramını konu alan metinlerden birinde de Tawiniya şehri aşçılarından¹⁹⁴ bahsedilmektedir ki bunlar KI.LAM bayramında hizmet etmek üzere Tawiniya'dan getirtilmiş olacaklardır. Metnin birinde geçen Matilla şehri sakisini de aynı şekilde yorumlamak gerekecektir.¹⁹⁵ Yine, KI.LAM bayramını konu alan başka bir metin yerinde Tiššaruliya¹⁹⁶ şehri adamlarının başından bahsedilmesi bu adamların da tapınaklarda hizmet etmek üzere çeşitli şehirlerden gelen insanlar arasında bulduklarını gösterir: “*Tišaruliya şehri adamlarının başı kralın (karşısında başını hareket ettirir)*”¹⁹⁷

KI.LAM bayramı ayrıca bir sunağın üzerine ekmek bırakılarak uygulanan bir yağmur yağdırma törenini içermektedir. İki çıplak insan teknenin içine çömelir ve bir rahip ya da rahibe bu teknenin etrafında üç kez dönerek tekne içindeki insanların omuzlarından bira ve çeşitli içecekleri dökerler. Ve bir boynuza üfleterek gök gürültüsü sesini taklit ederlerdi. Yağmur yağdırma törenleri sırasında çıplak insan yerine bir hayvan ya da bir kukla

¹⁹⁴ “*Tawiniya şehri aşçıları*” ABoT 5+ ay.III 3 : Transkripsiyon için bak. Singer, 1984, 36.

¹⁹⁵ “*Matilla Şehri şarap sunucusu (saki)* KBo 10 31 ay. IV 15 : Transkripsiyon için bak, Singer, 1984: 104.

¹⁹⁶ Hititçe çivi yazılı metin yerleri ve literatürde Tiššaruli(ya)’nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 429; del Monte,1992: 170.

¹⁹⁷ KUB 58 48 ay. IV 7: Transkripsiyon ve tercüme için bak. Van den Hout, 1991: 194.

üzerine pınar suyu dökmüşler ya da onları nehre, pınara veya içinde su bulunan bir tekneye batırmışlardır¹⁹⁸.

c) AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bayramı

İlkbaharda kutlanan ve 38 gün süren bayram, Hititlerin en önemli bayramlarından biridir. Kral ve erkânının başkent Hattuša'nın çevresindeki önemli dini merkezlere kült gezileri gerçekleştirdiği bayramın kült takvimi hemen hemen eksiksiz bir şekilde Boğazköy çivi yazılı arşivinde ele geçmiştir.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı ilk defa I. Šuppiluliuma zamanında karşımıza çıkmaktadır. I. Šuppiluliuma'nın oğlu II. Muršili tarafından kaleme alınan ve babasının kahramanlıklarının anlatıldığı metinlerde geçmektedir¹⁹⁹.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı adını bir bitkiden almaktadır. Bu bitkinin ne olduğuna dair birçok araştırma yapılmış ve farklı öneriler ortaya atılmıştır. Bazı metinlerde bitki SAR postdeterminatifi olmadan da geçmektedir²⁰⁰. İlkbaharda kutlandığını metinlerden öğrendiğimiz AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramına ait bir metin yerinde şöyle denilmektedir: “AN.TAH.ŠUM'un zamanı geçince tanrılara (yine) AN.TAH.ŠUM

¹⁹⁸ Haas, 1994: 760, 765.

¹⁹⁹ Erkut, 1998: 191.

²⁰⁰ Ayrıntılı bilgi ve bu bitki ile ilgili yapılan teklifler için bak. Ertem, 1974: 34 vd. ; SAR: Ünal, 2007a: 567.

koyarlar.”²⁰¹ Anlaşılan ilkbaharda yetişen bu bitki, zamanının geçmesine rağmen, muhtemelen bitkinin meyvesi, bir süre daha kullanılmaktaydı.

Erkut’a göre; Arinna (Alacahöyük) kenti ortostatları üzerindeki tasvirler İlkbahar Bayramı’nı yani Hititlerin en önemli bayramlarından biri olan AN.TAH.ŞUM^{SAR} bitkisi bayramını anlatır. Arinna kenti ortostatlarında geyiklerin önünde görülen ve oturan tanrıçanın elinde tuttuğu bitki ise AN.TAH.ŞUM^{SAR} bitkisidir. Bayramda adı geçen bitki, zambakgillerden soğanlı bir bitkidir. Fakat bu familyada birçok bitki adı geçmektedir. Bayramda geyik kültürünün önemli bir yer tutması ve geyik ile Arinna’nın Güneş Tanrıçası ve Arinna Kenti’nin ilişkisinin metinlerle de kanıtlanması, bu bitkinin “geyik sarımsağı” ya da “geyik körmeni” olarak bilinen bitki olabileceğini göstermektedir²⁰². Öte yandan Ünal, hem AN.TAH.ŞUM^{SAR} bitkisinin “safran, çiğdem, crocus” olduğuna işaret etmekte²⁰³, hem de kabartmalardaki sahneleri Tanrıça Teteşhapi ayinleriyle ilişkilendirmektedir.

²⁰¹ KUB 18 12 öy. I 3-4 : Transkripsiyon ve tercüme için bak. Ertem, 1974: 36.

²⁰² Erkut, 1998: 194-195.

²⁰³ Ünal, 2003: 92. ; Ünal, 2007a: 25.

Boğazkale'den çiğdemler. (A. Ünal arşivinden)

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının²⁰⁴ başlangıcını ve kralın Tahirpa şehrini ziyaretini konu alan metin yerinin tercümesi şöyledir: “*[İlk bahar gelince AN.TAH.ŠUM bayramının]*²⁰⁵ *ayinini yaparlar. Kral Hattuša'da kışı geçirirse, Hattuša'dan yola çıkarak, Kral ve kraliçe Hattuša'dan Tahirpa'ya gider; kral Tahirpa'ya doğru* ^{GIŠ} *GIGIR ile gider. Fakat kral kışı başka yerde geçirirse, başka bir kentte bahar geldiğinde kral bu kentten çıkar ve Tahirpa'ya gider. Ama Katapa'ya hiç gitmez. Katapa'da*

²⁰⁴ CTH 604: A. KBo 10 20 I 17, 23, 25, 36 II 9 III 6 IV 17; B. KUB 30 39 +KBo23 80+ KBo 24 112 ; C. KUB 10 94 D. 438/s.

²⁰⁵ Tamamlama için bak. Alp, 1983: 136.

tanrılar için ayin yoktur. Ama eğer kral isterse Katapa'ya yine de gider. Ancak orada ne bir tanrıyı kutlar ne de büyük toplantıyı çağırır. Ertesi gün kral ve kraliçe Tahurpa'ya giriş yapar. Kral Tahurpa'ya doğru ^{GIŠ}GIGIR ile gider ve ^Éhalentuwa'da büyük toplantı (toplanır) Ertesi gün kral ve kraliçe Hattuša'ya gider. Tippiwa Dağı'nda muhafız kıtası askerleri ve saray oğlanları yarışır. Daha sonra kral ve kraliçe ^Étarnu'da yıkanılır. Kral ^{GIŠ}huluganni ile Hattuša'ya doğru gider. ^Éhalentuwa'da büyük toplantı (toplanır). Ertesi gün ^{KUŠ}kurša Arinna'dan gelir. ^Éhalentuwa'da büyük toplantı (toplanır). Ertesi gün ^{KUŠ}kurša Tawiniya'ya gider. [..(Ay bayramı için yıka)]nır Ertesi gün ^{KUŠ}kurša Tawiniya'dan gelir ve o Hiyašna'da geceler. Kral çatıya çıkar. [(‘Sarayda’ sağ tarafta yer alan ABUBIDU adamı) Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısı'nın harşi kabını²⁰⁶ getirirler. Ertesi gün saraydan ^{KUŠ}kurša'nın geldiğini ilan ederler. ve ^{KUŠ}kurša Nisaba'nın tapınağına gider. Nisaba'nın tapınağında bayram Arinna şehrinin merhemli rahibi kalın ekmeği bölerler (dağıtırlar) Kašaya şehrinde kuzu getirirler. ve ^Éhalentuwa'da büyük toplantı (toplanır).”²⁰⁷ Görüldüğü gibi kral,

²⁰⁶ Hititlerde saray ve tapınaklardaki küpler (harši-) kışlık gıda maddelerini depolamak için kullanılmaktaydı. Bu küpler sonbaharda doldurulur, ilkbaharda ise açılırdı. Bu bir seremoni eşliğinde gerçekleşirdi. Metinlerde bu merasim EZEN ^{DUG}harši hešuwāš/genuwaš: “küpün açılması bayramı” olarak belirtilmektedir. Carter, 1962: 180. ; Friedrich, 1952: 62.

²⁰⁷ KBo 10 20 I 17 1-36; Transkripsiyon ve tercüme için bak. Alp, 1993: 136 vd. ; Güterbock, 1960, 80vd.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı sırasındaki kült gezisini başkent Hattuša'dan başlatmaktadır. Bunun nedeni büyük ihtimalle kışı Hattuša'da geçirmiş olmasındandır²⁰⁸. Kral ve kraliçe iki tekerlekli hafif bir araba ile Tahurpa'ya yola çıkar. Eğer kral, kışı başkent dışında başka bir yerde geçirirse tek başına Tahurpa'ya gider ve orada kraliçe ile buluşurlar.

Metinde ilgi çeken kısım, *nuntariyašhaš* bayramının aksine Kral'ın Katapa'ya kült amaçlı uğramamasıdır. Katapa'ya gitse bile burada tanrılar için herhangi bir ayin organize edilmemektedir. Bu durum metinde net bir şekilde dile getirilmektedir. Herhalde metine böyle bir ifadenin konulmasındaki amaç, kralın kışı Katapa'da geçirdiği zamanlarda kutlamaları burada başlatmayıp, doğrudan Tahurpa'ya geçmesi ve etkinlikleri bu şehirde başlatmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim ilerleyen bölümlerde belirteceğimiz üzere, çivi yazılı metinlerden Hitit Kralları'nın bazen kışı Katapa şehrinde geçirdiklerini biliyoruz. Veya Katapa'nın AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı protokolünde yeri yoktur. (!)

Öte yandan; Tahurpa'ya gelen kral ve kraliçe, ^E*halentuwa* yapısında büyük toplantıyı toplarlar. Ve ertesi gün Hattuša'ya geri dönerler. Tippuwa Dağı'nda kutlamalar devam eder. Kral ve kraliçe ^{GIŠ}*huluganni* ile Hattuša'ya döner ve ^E*halentuwa* yapısında büyük toplantıyı toplarlar. Ertesi gün Arinna'dan ^{KUŠ}*kurša* gelir, bir gün kaldıktan sonra ise ^{KUŠ}*kurša* Tawiniya'ya gider. Burada da bir gün kalan ^{KUŠ}*kurša*, Hiyašna'da geceledikten sonra yani iki gün

²⁰⁸ Ardzinba, 2010: 15.

sonra Hattuša'ya geri getirilir. ^{KUŠ}kurša, Hattuša'daki tapınaklarda dolaştırılır ve bu merasim üç gün sürer.

Diğer taraftan kral ve kraliçenin aynı anda farklı şehirlerde bayramı kutlamalarına dair ilgili metin yerinin tercümesi şöyledir: “Arinna şehrine gider. Matilla şehrinde büyük toplantı (toplanır). Kral geceyi geçirmek için Arinna'ya gider. Kraliçe ise Hattu[ša'ya] kraliçenin saray[ına] gider. Ertesi gün kral Arinna şehrinde AN.TAH.ŠUM^{SAR} bitkisini alır. Kraliçe ise Hattuša'da kraliçenin sarayında AN.TAH.ŠUM^{SAR} bitkisini alır. Ve (Hattuša'da) Kraliçe'nin sarayında büyük toplantı (toplanır). Ertesi gün kral, Arinna'dan Hattuša'ya gelir. Ve ^Éhalentuwa-'da büyük toplantı (toplanır). Onuncu gün. Ertesi gün Saray oğlanlarının başı hešti evinde [yılı] getirir. Kral onun arkasından gider. Ve o gider, onu arabalı savaşçıların yoluna koyar. Ertesi gün kral, tanrı Ziparwa'nın tapınağına gider.”²⁰⁹ Metinde

²⁰⁹ KBo 10 20 II 9 1-14; Bununla ilgili olarak aynı bilgiyi veren başka bir metin yerinde de şöyle geçmektedir: “(3)[Kral] Matilla şehrine gider. Ve büyük [toplantı (toplanır)]. (4) İyi besili bir [sığır]ı görür ve [Kral] (5) Arinna'ya gider. Kraliçe ise Hattuša'ya (6) Kraliçe sarayına gider. (7) Huršanna'nın Fırtına Tanrısı'na dua eder. (8) Ertesi gün kral, Arinna'da AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramını (9) yapar. Kraliçe ise (Hattuša'da) Kraliçe'nin sarayında AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramını yapar. (10) Kraliçe sarayında büyük toplantı (toplanır). (11) Huršanna'nın Fırtına Tanrısı'na dua eder. (12) Ertesi gün kral, Hattuša'da (13) tarnu evinde yıkanır.(14) ^Éhalentuwa'da büyük toplantı (toplanır). (15) iç odaya gider.” 438/s. öy. II 14 ; Transkripsiyon ve tercüme için bak. Alp, 1983:146-147. ; öy. II 12'-17' : Schwemer, 2004: 403, dip. 30.

bayramın 8. günü kralın Arinna'ya gittiği ve muhtemelen Arinna'ya çok yakın bir mesafede aranması gereken Matilla şehrinde büyük toplantıyı topladığı kaydedilmiştir. Buradaki ilginç kayıt, kralın geceyi geçirmek için Arinna'ya geri döndüğü, kraliçenin ise Hattuša'ya gittiğidir. Ertesi gün her iki şehirde de eş zamanlı olarak AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı kutlanmaktadır.

Metnin devamında kralın Hattuša'da ki kutlamalardan sonra Tapala Dağı'na bir kült gezisi gerçekleştirdiği belirtilmiştir: “*Ertesi gün kral ve kraliçe Aškašipa Tanrısının tapınağına giderler. Kâhinler, Hattarina Şehrinin Tanrıça Inanna'sı için*²¹⁰ *[dua ederler] Yirmi ikinci gün. Ertesi gün Kral ve kraliçe [kâhinler] Hattarina şehrinin Tanrıça Inanna'sı için [dua ederler]. Ertesi gün kral ve kraliçe [x] tanrının tapınağına giderler. Ve kutsal yıkanma olur. Kâhinler Hattarina Şehrinin Tanrıça Inanna'sı için tekrar dua ederler. Onlar tanrının ellerini temizlerler. Akşam onlar kulumurşiya adaklarını yaparlar. Ertesi gün Hattarina Şehrinin Tanrıça Inanna'sına dua ederler. Ertesi gün Hattarina Şehrinin Tanrıça Inanna'sı için [dua ederler]. Kutsal et sunma günüdür. Ertesi gün kâhinler tanrıça Ninatta'ya adaklarını sunarlar. Kral Tanrı Karmahili'yi kutlar. Ertesi gün kral Tapala Dağında kutlar. Ertesi gün kral ve kraliçe Tanrıça EA'nın tapınağına giderler. Ertesi gün kral ve kraliçe Ana Tanrıçanın tapınağına giderler.*

²¹⁰ 24. satır tercümesi için krş Güterbock, 1960: 87. “incantation priest lament for Išhtar of Hattarina.”

*Hurašanna şehri Fırtına tanrısı için dua ederler.*²¹¹ Muhtemelen 28. güne tekabül eden gün, kral kutlamalara Tapala Dağı'nda devam eder. Ve sonra tekrar Hattuša'ya dönerek, çeşitli tanrıların tapınaklarını ziyaret eder.

Bayram sırasında kralın Pişkurunuwa Dağı, Haitta, Huršanašši, Zippalanda ve Ankuwa'ya düzenlediği kült gezileri ile ilgili kısmın tercümesi ise şöyledir: “*Ertesi gün sabah vakti (insanlar) mutfağa yemek için çağrılırlar. Kral ve kraliçe koruyucu tanrının tapınağına giderler. Gezi yolu belirlenir. Pişkurunuwa Dağı'nı dâhil ederler. Ertesi gün kral, Haitta şehrinde geceyi geçirir. Tanrı NISABA'yı yukarıya dağa taşırlar. Ertesi gün kral ve kraliçe dağa yukarıya giderler. Ve onun festivali olur. Uyumak için Huršanašši şehrine gider. Ertesi gün kral ve kraliçe Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası'nı Huršanašši şehrinde kutlar. Saray oğlanlarının başı [adak hayvanını]²¹² Zippalanda şehrine götürür. Orada ilk (olarak) rahipler yerler. Ertesi gün Zippalanda şehrinde Ertesi gün Ankuwa'da halentuwa'da büyük toplantı (toplanır). Ertesi gün kral yağmur bayramını kutlar.*²¹³ Bayramın hangi gününe denk geldiğini tam olarak bilmiyoruz, ama kral ve kraliçe yapacakları dinsel yolculuğa Pişkurunuwa Dağı'nı da dahil ederek yola çıkarlar. Haitta şehrinde geceyi geçiren kral ve kraliçe, ertesi gün Pişkurunuwa Dağı'na tanrı NISABA stelini taşırlar ve onun

²¹¹ KBo 10 20 III 6 23-43.

²¹² Güterbock, 1960: 87.

²¹³ KBo 10 20 IV 3-19.

adına kutlamalar yaparlar. Daha sonra Huršanašši şehrine giden kral ve kraliçe, geceyi burada geçirdikten sonra ertesi gün Huršanašši'de Arinna Şehri'nin Güneş Tanrıçası adına ayinler düzenlerler. Buradan Zippalanda şehrine geçen kral ve kraliçe ertesi gün ise Zippalanda'dan Ankuwa'ya geçerek ^Ehalentuwa yapısında büyük toplantıyı toplarlar. Bir sonraki gün de Ankuwa'da kalarak Ankuwa Şehri'nin yağmur bayramını kutlarlar.

Kral'ın Matilla şehrine giderek *halentuwa*-ya girmesi şu şekilde ifade edilmiştir: “[Kral Matilla şehrin](de) yapar [eğer Kral] Matilla şehrine [ve o] ^{GIŠ}GIGIR ile aşağıya [in]er. [Kral] *halentuwa*'nın [için]e gider. [iç] odaya (gider). [Söy]ler”²¹⁴

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramını anlatan başka bir metinde ise Tahurpa-Hattuša ve Tippuwa'dan bahsedilmektedir: “Kral ilkbaharda Tahurpa'dan AN.TAH.ŠUM bayramı için Hattuša'ya gelirse Tipuwa'ya vardığında stel çadıra çok önceden yerleştirilmiştir. Ve sonra kral, ^{GIŠ}GIGIR'den aşağıya iner. Ve Hattuša kentinin içinde *biat eder*²¹⁵. (Tanrılara şükreder). Sonra çadırın içine gider.”²¹⁶ Metinden anlaşıldığı gibi, kral AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında Tahurpa'dan Hattuša'ya gelmekte

²¹⁴ KUB 20 94 VI (?) 1-9; Transkripsiyon ve tercüme için bak. Alp, 1983: 152-153.

²¹⁵ *aruwai-/arwai-*: eğilmek, *biat* etmek (birisinin önünde eğilmek, birisinin egemenliğini kabul etmek) Ünal, 2007a: 64.

²¹⁶ KUB 10 18 öy. I 1-8: Transkripsiyon ve tercüme için bak. Badali, 1991: 37.; Alp, 1983: 126.

ve muhtemelen Hattuša'ya giriş yolunda çok yakın bir mesafede bulunan Tippuwa'da kültsel bazı işlemler gerçekleştirilmektedir²¹⁷.

Diğer taraftan; şimdiye kadar kral tarafından ziyaret edilen yerler arasında geçmeyen, fakat Tauriša şehri koruyucu tanrısını konu alan KUB 2 8 nolu metinde AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında Tauriša şehri ormanlık alanına düzenlenen bir geziden bahsedilmektedir: “Eğer kral Tauriša kenti ormanında Tauriša kenti koruyucu tanrısı için AN.TAH.ŠUM^{SAR} [bayra]mını kutlarsa. [Tahta tabletine göre] düzenlenmiştir.”²¹⁸ Kültsel işlemler, başkent

²¹⁷ Tippuwa'da bir festivalin konu edilmesi ile ilgili olarak metin yerlerine bak. CTH: 594 (KUB X 17; IBoT 2 2, 4; transkripsiyon ve tercüme için bak. Alp, 1993: 126-128) Ardzinba'ya göre Tippuwa'da gerçekleşen ayın şöyle ifade edilmektedir: “Kral Tippuwa'ya vardığında çadır ve stel aşağıya indirilmiş olur. Kral arabasından inerek yüzünü Hattuša'ya doğru tutar ve dua eder. Sonra o çadıra gider ve ellerini yıkar. Ardından kral çadırdan çıkar ve stelin önünde şarap akıtır. Sonra kral arabasına biner ve yukarıdaki stele doğru tırmanış başlar. Ve o sırada birbirleriyle yarış yapan hizmetçiler oraya doğru koşarlar. Önce varıp kazananlar atın başını tutarlar. Ve kral arabadan iner. Kral stel önünde iri ekmeği kırar ve sunuda bulunur. Ardından ikinci stele yönelir. Orada da iri ekmeği kırar ve sunar. Daha sonra kral arabasına biner ve stelden uzaklaşır. Kral ana yola çıktığında diğer bir at arabası hazırlanmış olur ve kral arabaya binerek halentuwaya yönelir. Kral tarnu- evine yaklaştığında tunnakešna- diye bağıırır. Sonra yıkanır ve hükümdarlık simgelerini ve altın kúpeleri eline alır. Kral tarnu-dan çıkar ve arabayla Hattuša'nın yukarı kısmına gider.” (KUB 10 18; KUB 10 17) Ardzinba, 2010: 16. Ayrıca metnin transkripsiyonu için bak. Ardzinba, 2010: 204.

²¹⁸ KUB 2 8 ay. VI 4-7: Transkripsiyon ve tercüme için bak. Badali, 1991: 64 vd. ; Haas, 1994: 816.

Hattuša'da Tauriša şehri koruyucu tanrısı için düzenlenmiş kutsal, ağaçlık bir alanda gerçekleştirilmiş olabilir. Nitekim Hattuša'da Hitit panteonunda yer alan birçok tanrı ve tanrıçanın kutsandığı özel alanlar bulunmaktadır.

Boğazkale Tapınak I. (A. Ünal arşivinden)

d) *nuntarriyašhaš* Bayramı

Sonbaharda, Hitit Kralı'nın seferden döndükten sonra başkent Hattuša ve çevresindeki şehirlere merasim gezileri düzenlediği bu bayramın kelime anlamı henüz bir netlik kazanmış

değildir. *nuntarriyašhaš* kelimesi, Hititçe *nuntar-* “acele, hız, sürat” kelimesinden türemiştir. *nuntarriyašhaš* ise “hız, acelecilik, sürat” anlamlarına gelmektedir²¹⁹. Bu bakımdan “*Hız bayramı*” ya da “*acele bayramı*” olarak tercüme edilmesi bizce de uygundur.

II. Muršili'nin hükümdarlığının 16. yılında *nuntarriyašhaš* bayramını kutladıktan sonra aynı yıl ülkede veba salgını baş göstermiştir. İlgili metin yerinden bayramın sonbaharda yapıldığı tartışmasız kabul edilmektedir: “[*ve sonbaharda nuntarriyašhaš bayramını*] yaptım. [*Ve Hatti şehri (ülkesi) içinde veba (salgını) vardı. ve pek çok insan öldü. (O zaman ben) veba[dan kaçtım ve] (ben) (kr)al Harziuana kentine [gittim. Bu nedenle düşman ülkelere] (gitmedim).*”²²⁰

nuntarriyašhaš bayramını konu alan Hititçe çivi yazı metinlerin transkripsiyonu ve tercümesini Nakamura bir araya getirmiştir²²¹. Bu nedenle bayramı anlatan metinlerin tekrar transkripsiyon ve tercümesini vermedik. Fakat bayram sırasında kralın kült gezilerini içeren metin yerlerinin tercümelerini vermek konunun anlaşılması açısından önem taşımaktadır. bu bağlamda; Bayramın Katapa şehrinde başladığına dair ilgili metin yerinin tercümesi şöyledir: “*Kral seferden gel[ip] tanrılar için nuntarriyašhaš festivalini kutladığı zaman, Katapa'da 1. gün büyük*

²¹⁹ Ünal, 2007a: 494.

²²⁰ KBo 16 15 + KBo 14.20 öy. I 6-9 ; Transkripsiyon ve tercüme için bak. Ertem, 1980: 68, 70.; Arıkan, 1994: 59-60.

²²¹ Nakamura, 2002.

toplantı toplanır. Ertesi gün Tanrı Zithariya Büyü[k babanın] evine gider. Ve prens (onun) peşinden gider. Ve bayramı (kutlanır). Sarayda ise 'Temiz' yıkanma (ayini) (yapılır) Ertesi gün kral kudretli Fırtına Tanrısı için (kutlama) yapar. Buna ilaveten: Tanrı Zithariya Hakkura kentine gider. Daha sonra o Tataşuna kentine de gider. Fakat ertesi gün kral Tahurpa'ya giriş yapar. O Hişurla kentine vardığı zaman, halk ırmağın önünde toplanır. Ve kral Tahurpa'ya giriş yapar. Ve halentuwa evinde "büyük toplantı" (toplanır). 4. gün. Bir sonraki gün kral Arinna'ya gider ve nuntarriyaşhaş festivalini kutlar. Ve nuntarriyaşhaş festivali onuruna, o şepit ve taze baldan yapılmış dannaş hamur işini yere koyar. Ve o taze şarap libasyon eder. Kraliçe ise Tahurpa'ya geri döner. Ve o Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Mezulla için kutlama düzenler. Ve o taze olanı yere koyar ve taze olan yemek için azat edilir. Ertesi gün kral [Hattu]şa'ya gider. Ve kraliçe [...] Tatişga'da yıkanma (gerçekleştirilir)."²²² Neden diğer bayramalarda olduğu gibi, Hattuşa'da merasimleri başlatmadığını bilmiyoruz. Herhalde Katapa'da bir saray mabet bulunmaktaydı ve burası başkent kadar olmasa da kralın vakit geçirdiği önemli merkezlerden biriydi. Anlaşıldığı üzere; Kral seferden döner dönmez, Katapa şehrinde nuntarriyaşhaş bayramını kutlamaya başlar. Bayramın 1. günü büyük toplantı Katapa'da yapılır ve 2. gün de bazı kültüsel etkinlikler devam eder. Kral 3. gün, Katapa'dan Hakkura'ya sonra da Tataşuna'ya gider. Ertesi gün ise yani 4. gün

²²² A: KUB 9 16 I; B: KBo 3 25 + C: KUB 10 48 I +D: 34/t öy. I 1-25.

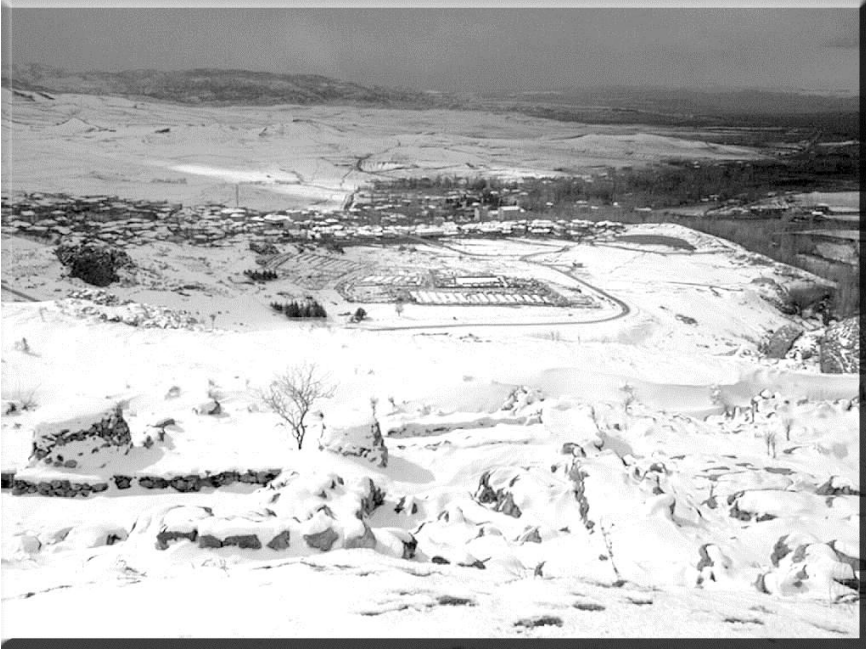
Tataşuna'dan Tahurpa'ya hareket eder. Muhtemelen Tahurpa'nın girişinde bulunan Hişurla ırmağının önünde Tahurpa halkı Kral'ı karşılamak üzere beklemektedir. Kral Tahurpa'da büyük toplantıyı yapar. Bayramın 5. günü ise Arinna'ya gider. Kral burada *nuntarriyaşhaš* bayramı kutlamalarını gerçekleştirir. Kraliçe ise Tahurpa'ya geri döner. Metinde ertesi gün Kral'ın Hattuša'ya geri döndüğünden fakat Kraliçe'nin Tahurpa'dan Tatişga'ya geçerek burada yıkanma evinde bir arınma gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Metnin devamında geçen kayıtlardan daha sonra kral ve kraliçenin Hattuša'da buluşukları ve çeşitli ayinleri gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Bayrama ait başka bir metin yerinin tercümesi şöyledir: “*Fakat ertesi gün kral Hattuša'ya gelir Ve halentuwa evinde büyük toplantı toplanır. Fakat NIN.DINGIR (Tanrının kızkardeşi) rahibesi Katahha tapınağına gider. Ve o örekeyi²²³ ile birlikte sarar. Koruyucu Tan[rı]nın tapınağında [h]atauri festivali kutlanır. Fakat yöneticinin evinde kutlanır. Geri dönüş festivali. 9. gün²²⁴*” Metnin devamı ise şu şekilde tercüme edilmiştir: “*Fakat ertesi gün kral hešta evine gider. Büyük toplantı (toplanır). Fakat koruyucu tanrının tapınağında fakat^{KU}[š]Jurša evinin içinde bir festival ilk gün Zithariya için bir festival kutlanır. Kralın gönder[diği] adam Fakat ertesi gün, koruyucu tanrının tapınağında erkek bir keçi kesilir. Onun festivali. NIN.DINGIR*

²²³ “iplik yapılmasında kullanılan materyal”

²²⁴ KUB 59 2 (+?) IBoT 2 8 öy II 5-11.

(tanrının kızkardeşi) rahibesi de koruyucu tanrının tapınağına gel[ir]. Onlar tahdumar nesnesini getirirler. Zipa[rwa] tapınağında [ise] tuhkanti Büyük Festivali kutlar. Sağ ve sol tarafın ŠUKUR mızrağının halkı da ŠUKUR mızrağının koruyucu tanrısına tapınırlar. Sarayın koyun (ve) sığırları onların evlerinin (yaptığı) [kurban hazırlığı]. 11. gün.”²²⁵

Karla kaplı Boğazkale. (A. Ünal arşivinden)

Diğer taraftan bayramı konu alan IBoT 4 72 nolu metnin ilgili kısımlarının tercümesi ise şöyledir: “*Ertesi gün kral Hattuša’dan iner (ve) Zippala[nda] kapısından [Har]anašši’ye*

²²⁵ KUB 59 2 (+?) IBoT 2 8 ay III 1-12.

(gider). Ve Harranašši'de [festivalini] kutlar. Fakat NIN.DINGIR rahibesi araba savaşçılarının evinde dans etmek için []'den gelir. Ve o bir daire çizer. Yemek ve içmek için üç büyük ev, yani Ninašša'nın Büyük evi, T[uwanuwa'nın] evi ve Hupišna'nın büyük evi onun hizmetindedir. 12. gün. Fakat ertesi gün kral Zippalanda'ya gider ve onun festivali (kutlanır). 13. gün. Ertesi gün ise kral Katapa'ya gider. Ve kral Nerik Fırtına Tanrısı için damızlık bir boğa keser. O šepitt'ten yapılmış bir ekmek kırar. Büyük toplantı (toplanır). 14. gün. Bir sonraki gün kral Tahurpa'ya varır. Büyük toplantı (toplanır). 15. gün. Ertesi gün kral Tippuwa üzerinden Hattuša'ya ulaşır. Nirhanta'da nehrin önünde "Fırtına Tanrısı adamlarının" (odun) yığınları yığılır. Ve Hattuša'da Büyük toplanta [nti] (toplanır). (Bütün) Hattuša oturur. Fakat yöneticinin evinde yöneticinin tanrıları için Nerik yolunun festivali kutlanır. Neri[k] gezisinin 16. günü"²²⁶ Metinden anlaşıldığı gibi; Bayramın 12. günü kral, Hattuša'da bulunan Zippalanda şehir kapısından Huranašši'ye gider ve ertesi gün buradan Zippalanda'ya geçer. Bayramın 14. günü ise tekrar Katapa'ya geçerek burada büyük toplantıyı toplar. Daha sonra Tahurpa'ya giderek bir gece kalır, buradan da Tippuwa yolu ile Hattuša'ya geri döner. Hattuša'ya geldikten sora Nirhanta Nehri'nde bazı kültürel işlemleri yerine getirir ve daha sonra büyük toplantıyı yapar. Bayramın 16. günü ise Nerik Şehri yolunun festivalini kutlar. Anlaşılan kral, Nerik'e

²²⁶ IBoT 4 72 öy II 1-23.

gitmiyor ama Hattuša'dan Nerik'e giden yol üzerinde kutlamalar yapıyordu.

Daha sonra başka bir metin yerinde, kralın Tawiniya'ya gittiğinden bahsedilmektedir. Metnin ilgili kısımlarının tercümesi şöyledir: “*Fakat bir sonraki gün Halap'ın Fırtına Tanrısının tapınağında 'Barbarlar' tahtı kutlarlar. Evlerinden sağlayacakları kurban malzemesi olarak bir sığırı (onlar verirler), ama koyunları kent kapısında(?) yakalarlar(?). 17.gün. Onlar ise koyun için kapıyı tutarlar. Bir sonraki gün ise seyisin evinde(dirler?). Büyük (toplantı) dışarıda (toplanır). Ama kraliçe haznedarların evindeki holde orman bayramını kutlar. Haznedar ve büyücü kadınların başı ise ganzu(wa)'yı yakmak için Arinna'ya doğru yola çıkarlar. Kraliçenin baş haznedarı ise kraliçeyi mühür evinde kendi evinde(n verdiği malzemeyle) kutlar. 18. gün. Fakat bir sonraki gün mutfakta. Dışarıda büyük (bir toplantı) Fakat kral ve walhiyala halkı deponun [kra]içesini kutlarlar. Onlar [so]l tarafın yöneticisinin sarayındaki kurban objelerini verirler. 19. gün. [Fa]kat [ertesi gün] o Tawiniya'ya gider. [Ve] meşale festivaline kadar sonlandırılır. kutlar [] Tawiniya festivali [Daha ön]ce ayrılır. 20. gün”²²⁷ Muhtemelen üç gün boyunca Hattuša'da devam eden kutlamalara, bayramın 20. gününde Tawiniya şehrinde devam edilir. Şimdiye kadar ele geçen bayram metinlerinden maalesef kralın başka nerelere kült amaçlı ziyarette bulunduğu bilinmemektedir.*

²²⁷ KUB 55 5 + IBoT 4 70 IV 8-24.

Diğer taraftan, *nuntarriyašhaš* bayramı kutlamalarının anlatıldığı KUB 25 12 nolu metinde kralın Arinna'dan Hattuša'ya gidişinden bahsedilmektedir: “*Beşinci tablet: Eğer kral sonbaharda [s]eferden (sonra) Arinna [š]ehrinden nuntarriyašhaš bayramı için Hattuša [š]ehrine gelirse, Fırtına tanrısının tapınağında [bo]ğalar kesildiği zaman bütün tapınakları dolaşır. [So]nra halentuwa'da [büy]ük toplantı yapılır. [So]nra tekrar Fırtına Tanrısı'nın tapınağına [gel]ir. Bitmedi.*”²²⁸ Bu metin de yukarıda yer verdiğimiz kralın Arinna dönüşü Hattuša'da yaptığı etkinliklerin devamı niteliğindedir.

e) EZEN hewaš: Yağmur Bayramı

Günümüzde Anadolu'da kuraklık zamanlarında gerçekleştirilen yağmur dualarının, binlerce yıl öncesine uzanan yerli adetler ile ilişkili bir geleneğe dayandığı, Hititçe çivi yazılı metinler ile doğrulanmaktadır.

Anadolu'da halen uzun kuraklık dönemlerinin yaşandığı zamanlarda bilge kişilerden seçilen topluluklar, dua etmek ve toplu bir ziyafet gerçekleştirmek amacı ile yağmur duasına çıkmaktadırlar. Bu yağmur seromonisinin hemen ardından civarda bir kır yürüyüşü gerçekleştirilmektedir²²⁹.

²²⁸ KUB 25 12 ay. IV 9-21: Tercüme için bak. Alp, 1983: 61.

²²⁹ Neve, 1971: 37.

Hititçe çivi yazılı bir metinde geçen ifadeler, günümüzdeki yağmur dualarının eski bir külte ait olan izlerini ortaya çıkarmaktadır. Metnin ilgili yerinin tercümesi şöyledir: “*Sözleri içeriye söylerler: “Fırtına Tanrısı, efendim bol bol yağmur yağdır ve karanlık toprağı tıka basa doyur, öyle ki Fırtına Tanrısı sunu ekmeklerini çoğaltsın!”*”²³⁰

Neve’ye göre; yağmur, Hititler tarafından yaşam verici bir doğa fenomeni olarak algılanmaktadır. Yağmur kültü ile ilgili olarak çeşitli seromoniler düzenlenmektedir. Ve bu seromonileri Hitit kralı başrahip olarak yürütmektedir²³¹.

Günümüze kadar ulaşmış çivi yazılı metinler arasında yağmur bayramı ile ilgili çok az sayıda metin bulunmaktadır. Maalesef ele geçen metinler, bu bayram hakkında ayrıntılı tasvirlerden yoksundur. Yağmur bayramı, Hititçe çivi yazılı metinlerde; Hititçe yazılışı olan, EZEN *hewaš*- ve Akadça yazılışı olan EZEN *ZU-UN-NI*²³² olarak ifade edilmektedir.

Çoğunlukla Ankuwa şehrinde kutlanan bayram, bir etiket metninde şöyle geçmektedir: “*Ankuwa Şehri’nin yağmur bayramının tableti*”²³³ Öte yandan; Yağmur bayramının işleyişini

²³⁰ KUB 25 23 ay. IV 57-59: Transkripsiyon ve tercüme için bak. Carter, 1962: 162-163. ; Haas, 1994: 325.; Ünal, 1988: 63 dip. 68.

²³¹ Neve, 1971: 34 vd.

²³² Ünal, 1981, 450 dip.109.

²³³ KUB 30 73 ay. ; Ünal, 1984: 102-103.

tasvir eden birinci tabletten günümüze sadece kolofon geçmiştir²³⁴:
“Ankuwa şerinin yağmur bayramının birinci tableti bitmedi”²³⁵
Diğer taraftan VAT 7458 nolu metinde kralın yağmur bayramı için ilkbaharda Ankuwa’ya gittiğinden bahsedilmektedir. İlgili satırın tercümesi şöyledir: “Kral, Ankuwa’ya ilkbaharda yağmur bayramı için giderse”²³⁶

Yağmur Bayramı’nın Nerik’te kutlandığına dair; III. Hattuşili döneminde Nerik kentinde yapılan yağmur yağdırma törenleri sırasında içinde bir pınar bulunan mağaralarda, pınara kan, çeşitli içecekler ve çeşitli hayvanlar kurban edilerek, tanrının dünyaya geri dönmesi, dolayısıyla yağmurun yağması amaçlanmıştır²³⁷.

Yağmur bayramının sadece Ankuwa şehrinde değil, aynı zamanda Hattuşa, Nerik, Karahna ve Şanantiya şehirlerinde kutlandığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu yüzden kralın yağmur bayramını kutlamak için adı geçen şehirler arasında kült gezileri gerçekleştirmesi muhtemeldir. Fakat eğer bu bayram sırasında kült gezisi düzenleniyorsa; kralın hangi şehre önce gittiği ve ne kadar zaman geçirdiği bilinmemektedir.

²³⁴ Ünal, 1981, 450. ; Ayrıca Yağmur Bayramı ile ilgili bak. Houwink ten Cate, 1992: 97 vd.

²³⁵ KBo 22 214 ay. VI 1-2; Transkripsiyon ve tercüme için bak. Ünal, 1984: 103. ; Haas, 1994: 822 Dip. 284.

²³⁶ VAT 7458 VI ; Transkripsiyon ve tercüme için bak. Ünal, 1984: 103.

²³⁷ Ökse, 2006: 57.; Haas, 1994: 603-605.

f) EZEN *tethešnaš*:- “Gök Gürlemesi” bayramı

Hititçe çivi yazılı metinlerde EZEN *tethešnaš*²³⁸ “gök gürlemesi” ve ideografik yazılışı olan EZEN KAxIM²³⁹ olarak da geçmektedir.

Gök gürlemesi bayramında Yağmurun Fırtına Tanrısı için yapılan kutlamalar metinlerde ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Bayram genel olarak şöyle kutlanmaktaydı: “*İlkbahar olup gök gürlendiğinde harši- kabını açarlar ve içindekileri ezerek öğütürler. Yağmur’un Fırtına Tanrısı için bir koyun sunarlar. Eti pişmiş ve çiğ olarak yere koyarlar. Kalın ekmeği bölerler, ritonları doldururlar. Yerler, içerler. Kapları gösteri için düzenlerler. I huppar kabı birayı, tümünü yere boşaltırlar.*”²⁴⁰

Bazı çivi yazılı metinlerde EZEN *tethešnaš*-, yıl bayramı ile birlikte anılmaktadır. Bununla ilgili olarak bir metinde şöyle geçmektedir: “[*Majeste*] bu yılda Hatti şehrinde kışı geçirir. Başlıca bayramlar olan yıl bayramını (ve) gök gürlemesi bayramını Hatti şehrinde kutlar.”²⁴¹ Aynı metnin ilerleyen satırlarında kralın Katapa şehrinde kışı geçirdikten sonra gök gürlemesi bayramını kutladığı kaydedilmiştir. Metnin ilgili kısmının tercümesi şöyledir: “[*Majeste* bu yılda Katapa [*şehrinde*] kışı geçirir. ve başlıca

²³⁸ EZEN *tethuwaš*, *tethešnaš*: gök gürlemesi bayramı. Ünal, 2007a, 716.

²³⁹ KAxIM= BÚN: Fırtına, şimşek. Ünal, 2007a, 88.

²⁴⁰ Carter, 1962: 161vd.

²⁴¹ KUB 5 4 II 2-4; Tercüme için bak. Taggar-Cohen, 2006: 35.

*bayramlar olan x bayramını ve (ve) gök güreleme bayramını Katapa şehrinde kutlar. meyanaş (fal) kuşlarını onun için Katapa şehrinde toplalarlar.”*²⁴²

Öte yandan KBo 2 7 nolu metnin ilgili satırının tercümesi şöyledir: “*İlkbahar olunca ve gök güreleyince, küpü açarlar*”²⁴³ Bu metin yerindeki ifade, gök gürelemesi bayramının ilkbaharda kutlandığını doğrulamaktadır.

Ayrıca Hattuša ve Katapa dışında, Yağmurun Fırtına Tanrısı için yapılan Gök Gürelemesi bayramının Hakmiş kentinde de kutlanmış olabileceğine dair kayıtlar bulunmaktadır²⁴⁴.

EZEN *tethešnaš-*, KUB 32 135 nolu metinde EZEN.ITU “ay bayramı” ile birlikte anılmaktadır. Metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “*Ay Tanrısı'nın bayramı için yıkandıkları zaman kral (da) yıkanır. Kral yıkanma evinden geldiği zaman gök gülerse, ve eğer Fırtına Tanrısı'nın rahibini henüz içeriye (tapınağa) bırakmazlarsa, (o zaman) Ay Bayramını bir tarafa bırakırlar (yani kutlamazlar) ve sadece Gök gürelemesi bayramını kutlarlar. Fırtına Tanrısı'nın rahibi eğer önceden içeri bırakılmışsa Ay Tanrısı'nın bayramı (ve) Gök gürelemesi bayramı [karış]tırırlar ve onlar birlikte olur (kutlanır).*”²⁴⁵ Metinden

²⁴² KUB 5 4 ay. III 3-5; Haas, 1994: 828 dip. 14.; Ünal, 1984: 98.; Beal, 2002: 31 dip. 86.

²⁴³ KBo 2 7 ay. 16; Hoffner- Melchert, 2008: 281. dip. 17.

²⁴⁴ Carter, 1962: 161 vd.

²⁴⁵ KUB 32 135 I 1-9; Ünal, 1998: 27, 75. ; Houwink ten Cate, 1992: 137.

görüldüğü gibi; kral, ay bayramını kutlarken, gök gürlemiş bu yüzden ay bayramını kutlamayı yarıda keserek gök gürlemesi bayramını kutlamıştır. Elbette göğün gürlemesi her zaman gerçekleşen bir hava olayı değildir. Bu nedenle bayramın kutlanacağı belirli bir gün yoktur. Bu bayram daha çok tesadüfi olarak kutlanmaktadır.

Bu bayramın konumuz açısından en önemli yanı, Fırtına Tanrısı kültü ile doğrudan bağlantılı olması ve Hattuša, Katapa ve Hakmiş şehirlerinde kutlanmış olmasıdır. Ayrıca bir metin yerinde²⁴⁶ EZEN *tethešnaš*-, EZEN Aškašepa'dan önce anılmaktadır. EZEN Aškašepa'dan sonraki satırlar ise ilkbaharda kralın Piškurunuwa Dağı'na yaptığı kült gezisi ile ilgilidir. Buradan yola çıkarak gök gürlemesi bayramının Piškurunuwa Dağı'nda da kutlandığını söyleyebiliriz.

g) EZEN MU(-ti) : Yıl Bayramı

Hititlerde her yıl kutlanan bir EZEN MU “Yıl bayramı”nın varlığı bilinmektedir. Goetze'ye göre, yıl bayramı kralın seferden dönüşünde yani kış mevsiminin başında yapılmaktadır²⁴⁷.

Yıl Bayramının Hattuša'da kutlandığına dair şu metin bilgi vermektedir: “*Majeste seferden yukarı gelince, tanrıları kutlar. (Eğer) majeste (ve) kraliçe kışı Hattuša'da geçiriyor idiyseler,*

²⁴⁶ KUB 22 27 IV 25

²⁴⁷ Götze, 1957: 165.

Halap şehrinin Fırtına Tanrısı'nın gök gürültüsü bayramını orada kutlarlar. Yıl bayramını (da) orada kutlarlar."²⁴⁸

Sadece Hattuša'da değil, kralın kışı geçirmek için konakladığı yerlerde de yıl bayramının kutlandığına dair kayıtlar bulunmaktadır. II.Murşili'nin yıllıklarına göre kral Aštarpa nehri civarında konakladığı zaman, yıl bayramını orada kutlamaktadır. İlgili metinde bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: "*Aštarpa nehrine geri geldim. Aštarpa nehrinde kurdum. Ve yıl bayramını orada kutladım. bunu bir yılda yaptım.*"²⁴⁹ Genel olarak ifade etmek gerekirse, yıl bayramında, kralın kült amaçlı bir yolculuk yaptığına dair kayıt bulunmamaktadır. Herhalde bayram sadece kış mevsiminde kralın kışladığı şehirlerde kutlanmaktadır. Bu açıdan Ankuwa, Katapa gibi kralın kışı geçirdiği önemli kült merkezlerinde de yıl bayramının kutlanmış olması muhtemeldir.

²⁴⁸ KUB 18 12 I 1-2 ; Ünal, 1973: 44.

²⁴⁹ KBo 3 4 öy. II 47-49; Götze, 1933: 60-61.

HİTİT KÜLT GEZİLERİNDE ZİYARET EDİLEN KENTLERDE KUTSANAN TANRI VE TANRIÇALAR

Hitit panteonunda bulunan tüm tanrı ve tanrıçaların başkent Hattuša'da kutsandığı bilinmektedir. Ayrıca ülkede bulunan her şehir kendi tanrı ya da tanrıçası ile özdeşleştirilerek temsil edilmektedir. Bu nedenle Hitit Kralları'nın kült gezileri sırasında ziyaret ettiği yerlerde kutsanan tanrı ve tanrıçalara değinmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Bo 3136 nolu metinde bazı bayramların hangi tanrı ve tanrıça için yapıldığına dair bilgi verilmektedir: *“Arinna'nın [Güneş] tanrıçası [için] hasat bayramı ve s[onbahar] bayramı (kutlarlar). Göğün Güneş Tanrısı [için] gök gürlemesi (ve) sonbahar bayramı (kutlarlar). Nerik [şehrinin] Koruyucu Tanrısı için hasat ve sonbahar bayramı (kutlarlar). Nerik [şehrinde] Telepinu ve Haşameli için hasat ve sonbahar bayramı (kutlarlar).”*²⁵⁰

Metinden anlaşıldığı üzere; hasat bayramı ve sonbahar bayramı, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Nerik Şehri'nin Koruyucu Tanrısı ve Nerik Şehri Telepinu'su ve Tanrı Haşameli için kutlanmaktadır. Fakat sonbaharda ya da hasat mevsiminde kutlanan bayramın hangi bayram olduğuna dair bir açıklama yapılmamıştır. Sadece Göğün Güneş Tanrısı için kutlanan bayramlar sıralanırken sonbahar bayramının dışında, gök gürlemesi (EZEN KAxIM) bayramı açıkça belirtilmiştir. Fakat biz hasat mevsiminde kutlanan

²⁵⁰ Bo 3136 ay.3-7 ; Haas, 1970: 310

bayramın KILAM bayramı, sonbaharda kutlananın ise, *nuntarriyašhaš* bayramı olabileceği görüşündeyiz. Diğer taraftan metinden Nerik Şehri’nde tapınılan önemli tanrıların ismini öğrenmekteyiz.

Çalışmamızın bu kısmında, bayramlar sırasında ziyaret edilen önemli kült merkezlerinde kutsanan tanrı veya tanrıçalar hakkında kısa bir açıklama yapmanın gerekli olduğunu düşündük. Bu nedenle aşağıda adı geçen önemli kült merkezlerini ayrı ayrı ele aldık.

a) Ankuwa:

Ankuwa Şehri’nde kutsanan Tanrı Zawalli’den bahseden bir metnin ilgili kısmın tercümesi şöyledir: “*Hastalık kralı devamlı olarak bastırmaktadır. Eğer Ankuwa kentinin Zawalli tanrısı kralın bu hastalığı için fal aracılığıyla sorulmuşsa*”²⁵¹ Bu metin yerinden Ankuwa şehrinde Tanrı Zawalli’nin kültürünün olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan III. Hattušili ile karısı kraliçe Puduhepa, Ankuwa ile ilgili olarak kaydettikleri bir metin de Tanrıça Katahha ve Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısına Ankuwa’nın kurtulması için dua etmektedirler: “*Tanrıça Katahha’ya ve Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısı’na nezir (adak) yaptı: eğer Ankuwa şehri kurtulursa tamamen yanıp kül olmazsa, Tanrıça Katahha’ya gümüşten bir şehir (modeli) yapacağım; ağırlığının önemi yoktur. Ayrıca bir*

²⁵¹ KUB 5 6 II 65-67; Ünal, 1983:74. ; Ünal, 2010: 47-108.

sıgır ve sekiz koyun adak olarak sunacağım.”²⁵² Bu metin yerinden Ankuwa’da Tanrıça Katahha kültünün önemi açıkça vurgulanmaktadır. Bu tanrıçanın kültü sonradan Katapa ve Tawiniya’ya da yayılmıştır. AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramına ait KUB 11 27 nolu metnin VI. 3. satırında “*I-NA É Ka-tah-ha*” ifadesinin bulunması; Katahha’nın Ankuwa’da baş tanrıça olarak bir tapınağının olduğunu göstermektedir. Ankuwa’da ayrıca Tanrıça Katahha, Tanrı Zawalli ve Zippalanda Şehri Fırtına Tanrısı dışında; Arinna’nın Güneş Tanrıçası, Şamuha’lı tanrıça Aparra, Halki, evin fırtına tanrısı (^DU É^{TIM}), göğün fırtına tanrısı (^DU AN^E), kırların Şauşga’sı (^DIŞTAR.LÍL), Nikkal ve Zithariya da tapınım görmektedir²⁵³. EZEN *hewaš* (yağmur bayramı) sırasında kral Ankuwa şehrine kült ziyaretinde bulunmaktadır. Bu sırada Yağmurun Fırtına Tanrısı için ayinler düzenlenmektedir. Bu da Yağmur’un Fırtına Tanrısı’nın (^DU *hewaš*) kültünün, Ankuwa’daki önemli tanrılar arasında yer aldığını göstermektedir.

Hatti kökenli ve “kraliçe” anlamına gelen bir tanrıça olan Katahha’nın²⁵⁴ Ankuwa şehrinde tapınım görmesi, Ankuwa’nın bir Hatti şehri olduğunu göstermektedir²⁵⁵. Öte yandan Tanrıça Katahha kültünün daha sonra Tawiniya şehrinde karşımıza çıkması, her iki şehrin de Hatti geleneğini sürdürdüğünü göstermektedir.

²⁵² KUB 15 I ay. III 17-21; Ünal, 1981, 448.

²⁵³ Ünal, 1981: 449.

²⁵⁴ Soysal, 2004: 144-145.

²⁵⁵ Ünal, 1981, 436.

Aynı zamanda Kültepe metinlerinden bu şehirlerin Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önemli ticari merkezler olduğu yani Hitit öncesi dönemde aktif rol oynadığı bilinmektedir.

b) Arinna:

Arinna'da kültü olan en önemli tanrıça hiç kuşkusuz, panteonda önemli rolü olan ve birçok kralın koruyucusu olarak bilinen Arinna'nın Güneş Tanrıçasıdır²⁵⁶. Hititlerin Baş Tanrıçası olan Arinna'nın Güneş Tanrıçası, (^DUTU ^{URU}Arinna / ^DUTU ^{URU}PÚ-na) Hitit metinlerinde, “Hitit Ülkesi'nin Kraliçesi”, “Yerin ve göklerin kraliçesi”, “Hatti Ülkesi'nin kral ve kraliçelerinin hanımefendisi”²⁵⁷ olarak geçmektedir. Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın Hitit Ülkesi'nin pek çok kentinde tapınakları bulunuyordu. Hitit metinlerinde tanrıçanın Hattuša'daki tapınağının kült ve festival kutlamaları nedeniyle nispeten daha fazla telaffuz edildiği görülmektedir²⁵⁸.

Arinna'da kültü olan diğer önemli tanrılar ise Tanrıça Mezulla, Tanrıça Zintuhi, Tanrı Hulla ve Fırtına Tanrısı'dır. Tanrıça Mezulla, baş Tanrı Fırtına Tanrısı ile baş tanrıça Arinna'nın Güneş Tanrıçasının kızıdır. Tanrıça Zintuhi ise, kız

²⁵⁶ Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Sir Gavaz, 2010: 91-105.

²⁵⁷ Taracha, 2009, 41.

²⁵⁸ Popko, 2009, 36.

torunlarıdır²⁵⁹. KUB 55 26 nolu metinde tanrıça Mezulla, tanrı Hulla ve tanrıça Zintuhi'den bahsedilmektedir: “*Kral Tanrıça Mezulla'nın tapınağından gelir. Ve o tanrı Hulla'nın tapınağına gider.*”²⁶⁰ Yine Tanrıça Zintuhi'nin adının geçtiği bir metinde: “*ve kral tanrıça Zintuhi'nin tapınağından gelir.*”²⁶¹ Tercümeleri verilen metin yerlerinde Arinna'da düzenlenen bayram sırasında kralın önemli tanrı ve tanrıçaların tapınaklarına ziyareti konu edilmiştir.

Diğer taraftan, tanrıça Zintuhi'nin Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile olan bağlantısını gösteren bir metin yerinde şöyle geçmektedir: “*Hakimem Tanrıça Zintuhi, Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın sevgili torunu*”²⁶². Metinden anlaşıldığı gibi; Tanrıça Zintuhi, Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın torunudur. Bu da Tanrıça Zintuhi kültürünün Arinna'da önemli bir yer tuttuğunu ayrıca göstermektedir.

c) **Karahna:**

Kült envanteri KUB 38 12 öy. I 1 : “^DLAMA^{URU}Ka-ra-ah-na” ifadesini kullanır²⁶³. LAMMA'nın Hititçe okunuşu Inar(a)'dır ve onun yanında daha birçok “Koruyucu Tanrı(ça)” tipleri

²⁵⁹ Dinçol, 1982: 77.

²⁶⁰ KUB 55 26 2-3 ; Popko, 2009: 62.

²⁶¹ KUB 56 52 öy. 38 ; Popko, 2009: 57.

²⁶² KUB 21 27 ay. III ; 43-44 ; Götze, 1933: 126.

²⁶³ Darga, 1973: 7.

vardır²⁶⁴. Ama diğer metinlerden de ^DLAMA'nın Karahna Şehri'nin Baş Tanrısı olduğu açıkça anlaşılmaktadır²⁶⁵. Aynı zamanda, II.Muwatalli'nin duası KUB 6 45+46'da, Karahna Kenti Fırtına Tanrısı, Tanrıça Ala, Harabe Kentin Fıtına Tanrısı, Karahna'nın erkek ve kadın tanrıları, dağları ve ırmakları anılmaktadır²⁶⁶.

d) Katapa:

Hititçe çivi yazılı metinlerde, Katapa ile anılan tanrı ve tanrıçalardan özellikle ^DMUNUS.LUGAL ^{URU}Ka-ta-pa “*Katapa'nın Kraliçesi*” kültü ve tapınağı vurgulanmaktadır²⁶⁷. Bununla ilgili bir metin yerinde şöyle geçmektedir: “*Katapa şehrinin kraliçesine verirler.*”²⁶⁸

Aynı zamanda Hititlerde devlet antlaşmalarının yemin bölümlerinde sayılan tanrı ve tanrıçalar arasında Katapa Şehri'nin Tanrıça Iştar'ı geçmektedir²⁶⁹. Diğer taraftan *nuntarriyašhaš* festivali sırasında ise Katapa'da Tanrı Zithariya için ayinler düzenlenmektedir²⁷⁰.

²⁶⁴ Ayrıntılar için bak. McMahan, 1991.

²⁶⁵ Darga, 1973: 19.

²⁶⁶ Alp, 2000: 103.

²⁶⁷ Bak. KUB 21 I ay. IV 18.

²⁶⁸ KBo 13 241 öy. 18; Haas, 1973/1974: 25.

²⁶⁹ Karasu, 2007: 374.

²⁷⁰ Nakamura: 2002: 17-19.

Gene II.Muwatalli'nin duası KUB 6'da Katapa'nın tanrı ve tanrıçaları arasında Tanrıça Šartiya, Katapa'nın erkek ve kadın tanrıları, dağları, ırmakları, Gök Gürültüsünün Fırtına Tanrısı ve bütün Fırtına Tanrıları sayılmıştır²⁷¹.

e) Nerik:

Dini metinlerden Nerik'de Nerik Şehri'nin Fırtına Tanrısı, kültürünün önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Özellikle Orta Hitit dönemine tarihlenen Kral Arnuwanda ve kraliçe Ašmunikal çiftinin Kaška sadırlarına karşı yaptıkları dua metni²⁷² Nerik Şehri Fırtına Tanrısı'nın Hitit panteonundaki önemini ortaya koymaktadır. Metinde Nerik Şehri'nin Kaşkalar tarafından işgal edilmesinden ötürü, Nerik Şehri Fırtına Tanrısı'nın kurban ekmeklerinin, kurban içkilerinin, sığırların ve koyunların Hattuša'dan Hakmiš'e gönderildiğine dair kayıt bulunmaktadır²⁷³.

Nerik Şehri'nde kutsanan diğer önemli tanrılar ise; Tanrı Zababa, Tanrı Hašameli²⁷⁴, Zahalukka'nın Fırtına Tanrısı, Tanrı Šulinkatte²⁷⁵ ve Tanrı Tešimi'dir.

²⁷¹ Alp, 2000: 102.

²⁷² KUB 17 2, KUB 23 115 metinlerin transkripsiyon ve tercümesi için bak. Schuler, 1965: 156. ; Alp, 2000: 72 vd.

²⁷³ Alp, 2000: 74.

²⁷⁴ Soysal, 2004: 452, 454.

²⁷⁵ Hititçe çivi yazılı metinlerde, Šulinkatte= ^DU.GUR olarak geçmektedir. Haas, 1970: 73.

Hititçe çivi yazılı metinlerde ^DU (^{URU})Zahalukka olarak geçen “Zahalukka Şehri’nin Fırtına Tanrısı”, Nerik kültü ile yakından ilgilidir²⁷⁶. Herhalde Zahalukka, Nerik yakınlarında küçük bir yer olmalıdır. Nitekim metinlerde “Zahalukka’nın insanları” ifadesi de yer almaktadır²⁷⁷.

f) Tahurpa:

Metinlerde Tahurpa; tanrıça Mamma ile anılmaktadır. (^{URU}Ta-hur-pa-aš ^DMa-am-ma-aš) Öte yandan *nuntarriyašhaš* bayramı sırasında kraliçe, Tahurpa’da Arinna’nın Güneş Tanrıçası ve Mezulla için kutlamalar yapmaktadır²⁷⁸. Ayrıca metinlerde ^DTahurpan-*ištanu*-²⁷⁹ “Tahurpa’nın Güneş Tanrısı”ndan bahsedilmektedir²⁸⁰.

g) Tauriša:

Tauriša metinlerde, Tauriša Şehri Koruyucu Tanrısı ve Zuliya (=Çekerek) Nehri Koruyucu Tanrısı ile birlikte geçmektedir²⁸¹.

²⁷⁶ Haas, 1970: 232.

²⁷⁷ “Leute von Zahalukka” Bo 3084 10’ vd. Haas, 1970: 69 dip. 6.

²⁷⁸ Nakamura, 2002: 17 vd.

²⁷⁹ *ištanu/ aštanu-* = ^DUTU, *ŠAMŠI*: Güneş, Güneş Tanrısı, Ünal, 2007a: 281.

²⁸⁰ Soysal, 2004: 181 vd.

²⁸¹ KUB 2 8: Badali, 1991: 66

h) Tawiniya/Dawiniya:

Tawiniya'da Hatti kökenli Tanrıça Tetešhapi'nin²⁸² kültü önem taşımaktadır. Gene kült merkezi Tawiniya olan Hatti kökenli, Fırtına Tanrısı Taru'nun oğlu Telepinu, metinlerde krallığın koruyucu tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na benzer niteliklere sahip olarak karşımıza çıkmaktadır²⁸³. Tawiniya'da Tanrıça Tetešhapi için düzenlenen içki seromonisi sırasında Tanrıça Inar(a), Hapantali(ya), Tunturmiša, Zababa, Fırtına Tanrısı, Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı, Tanrı Zaiu, Tanrıça Katahha, Güneş Tanrıçası ve Mezulla'nın isimleri geçmektedir²⁸⁴.

i) Zippalanda:

Hitit panteonunda, Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı'nın çocukları olan Zippalanda Şehri'nin Fırtına Tanrısı, bu köklü ve önemli Hatti kentinin en gözde tanrısıdır²⁸⁵. Hititçe çivi yazılı metinlerde ^DU ^{URU}Zip(pa)land/ta – ^DIM ^{URU}Ziplanda olarak ifade edilmektedir²⁸⁶. Zippalanda'da Daha dağı önemli bir dini merkezdir. Metinlerde Daha dağı ile ilgili olarak Daha Dağı'nın Koruyucu Tanrısı (^DLAMMA), Daha Dağı'nın Süreyya Yıldızı

²⁸² Soysal: 2004: 314.

²⁸³ Ayrıca Hititçe çivi yazılı metinlerde, Tanrı Telepinu'nun kült merkezi olarak Durmitta ve Hanhana şehirleri de geçmektedir. Arkan,1998: 48.

²⁸⁴ Haas, 1994: 732 vd.

²⁸⁵ Popko, 1994: 33.

²⁸⁶ Popko, 1994: 32.

(^DIMIN.IMIN.BI)²⁸⁷ ve Kırların Koruyucu Tanrısı (^DLAMMA.LİL) karşımıza çıkmaktadır²⁸⁸.

Bunun yanında Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Tanrıça Mezulla, Haşm(m)ili, uygun gün (^DUD.SIG₅), Halki ^DIştar, ^Dİnar(a), ^D.KUS^škurša, ^DPuškurunuwa²⁸⁹, Tanrıça Katahha, Haratši, ^DMAH²⁹⁰, Zippalanda'da kültü olan önemli tanrı ve tanrıçalar arasında anılmaktadır²⁹¹

Bütün bu açıklamalardan yola çıkarak, bayramlar sırasında kült amaçlı ziyaret edilen yerlerde tapınım gören önemli tanrı ve tanrıçaları aşağıda bir tablo halinde gösterebiliriz.

²⁸⁷ “Süreyya Yıldızı (Yedi yıldızan oluşan tanrı)” :Ünal, 2007a: 257.

²⁸⁸ Popko, 1994: 38.

²⁸⁹ KUB 25 2+6 öy.V 2 ; Gonnet, 1980: 133.

²⁹⁰ “Kader Tanrısı”: Ünal, 2007: 415.

²⁹¹ Gonnet, 1980, 131 vd. ; Popko, 1994: 32 vd.

**HİTİT KRALI'NIN KÜLT GEZİLERİNDEKİ KENTLER VE
O KENTLERDEKİ MERASİMLERDE ADI GEÇEN
TANRI VE TANRIÇALAR**

ŞEHİRLER	TANRI VE TANRIÇALAR				
ANKUWA	Tanrıça Katahha	Tanrı Zawalli	Kırların Tanrıça İştari	Halki	Yağmurun Fırtına Tanrısı
ARINNA	Arinna'nın Güneş Tanrıçası	Tanrıça Zintuhi	Tanrıça Mezulla	Tanrı Hulla	
KARAHNA	Karahna'nın Koruyucu Tanrısı	Karahna'nın Fırtına Tanrısı	Tanrıça Ala		
KATAPA	Katapa'nın Kraliçesi	Tanrı Zithariya	İhtar	Tanrıça Şartiya	
NERİK	Nerik Şehri'nin Fırtına Tanrısı	Zahallukka'nın Fırtına Tanrısı	Zababa	Tanrı Şulinkatte	Tanrı Teşimi
TAHURPA	Tanrıça Mamma	Arinna'nın Güneş Tanrıçası	Tanrıça Mezulla	Tahurpa'nın Güneş Tanrısı	
TAURİŞA	Taurişa Şehri'nin Koruyucu Tanrısı	Zuliyah Nehri'nin Koruyucu Tanrıçası			
TAWİNİYA	Tanrıça Teteşhapi	Tanrı Telepinu	Tanrıça Inar(a)	Hapantaliya	Tanrı Zaiu
ZİPPALANDA	Zippalanda Şehri'nin Fırtına Tanrısı	Daha Dağı'nın Koruyucu Tanrısı	İhtar	Haşam(m) ili	Tanrı MAH

KÜLT GEZİLERİ SIRASINDA ZİYARET EDİLEN YERLER

a) ANKUWA²⁹²:

Ankuwa, bayram merasimlerinin kutlandığı ve kült amaçlı ziyaret edilen şehirlerden biri olmasının yanı sıra, Eski Hitit dönemi kayıtları²⁹³ ve Hitit imparatorluk dönemi krallarından II. Murşili dönemine ait kayıtlardan; Hitit ordusunun kışladığı bir garnizon kenti olarak da önem taşımaktadır. II.Murşili'nin yıllıklarında bu durum şöyle ifade edilmiştir: “*gün ağarınca (ertesesi gün) gittim ve Haişehla'yı ve Kantişşanna'yı tamamen yaktım. Sonra Hakpiş şehrine geri geldim. ve Hattuša şehrine geri geldim. ve Ankuwa şehrinde kışladım.*”²⁹⁴

Belki de Kral Ankuwa istikametinde bir sefere çıkmaya hazırlanmakta veya askerleriyle birlikte olmak zorundaydı ve bu yüzden de kışı Ankuwa'da geçirmektedir. Aynı metnin ay. IV. sütununda kralın Ankuwa'da kışladığı yinelenmiştir: “*ve sonra ben majeste Azzi Ülkesi'ne gitmedim. Ve onları köle yaptım. Onları köleliğe kabul ettim. Ve sonra ben majeste o yıl sefere çıkmadım.*”

²⁹² Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Ankuwa'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 19-23; del Monte, 1992: 6 vd. ; Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda An(m)kuwa'nın geçtiği yerler için bak. Nashef, 1991: 9-10. ; Ayrıca bak. Soysal, 2004: 142, 144, 182.

²⁹³ Ünal, 1981: 444.

²⁹⁴ KBo 4 4 ay. III 52-56 ; Götze, 1933: 130-131.

Ankuwa Şehri'ne geldim. Ve Ankuwa şehrinde kışladım."²⁹⁵ Ünal'a göre, Ankuwa'da Hitit krallarının kışı geçirmek için Hattuşa'ya tercih ettikleri bir saray bulunmaktadır²⁹⁶.

Ankuwa, Asur Ticaret Kolonileri çağında küçük ölçekli bir ticari merkez yani Wabartum olarak da kayıtlarda geçmektedir²⁹⁷. Hititler döneminde ise, Hititçe çivi yazılı belgelerden Ankuwa'dan yün ve tahılın bir kısmının ve bunun yanında çok miktarda kumaşın Hattuşa'ya gönderildiğini öğrenmekteyiz²⁹⁸.

Ankuwa Şehri'nin lokalizasyonu ile ilgili farklı görüşlerin²⁹⁹ olması ile birlikte genelde kabul gören ortak fikir Ankuwa = Alişar eşitliğidir³⁰⁰.

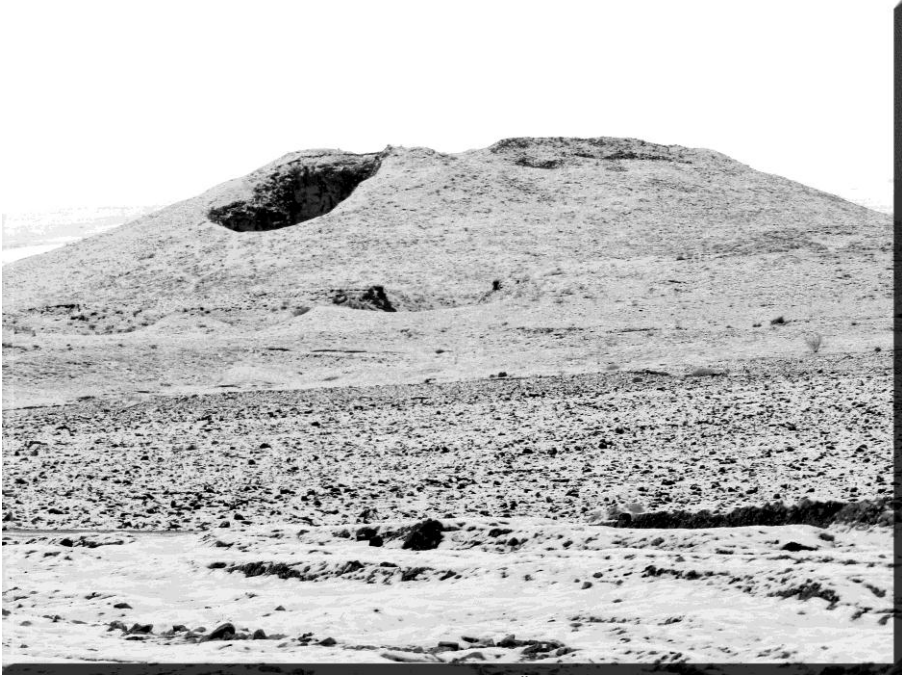
²⁹⁵ KBo 4 4 ay. IV 52-55 ; Götze, 1933: 140-141.

²⁹⁶ Ünal, 1981: 73.

²⁹⁷ Nashef, 1991, 9 vd. ; Kültepe metinlerinde Ankuwa: Ankuwa olarak geçmektedir. Gorny, 1994: 192. ; Barjamovic, 2011: 312.

²⁹⁸ KUB 42 23 I 7; IBoT 1 31 öy. 12; Reyhan, 1994: 145.

²⁹⁹ Popko, Ankuwa'yı Eskiyapar ile özdeşleştirmektedir. Popko, 1994: 31. Fakat AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramından yola çıkarak Hattuşa ile Ankuwa arasında, 2 ya da 3 günlük bir mesafe olması gerekmektedir. Halbuki Eskiyapar, Hattuşa'nın 25 km kuzeydoğusunda çok yakın bir mesafede bulunmaktadır. Gorny, 1997: 553. Bu açıdan ele alındığında Ankuwa'nın Eskiyapar'la özdeşleştirilmesi doğru bir varsayım olmayacaktır. ; Ayrıca Forlanini, Ankuwa'yı Alişar'ın güney doğusuna lokalize etmektedir. Alişar'ı ise Şanahuita ile özdeşleştirmektedir. Forlanini, 1980: 81.; Forlanini, 2008: 69. Ünal, Ankuwa'yı Yerköy ve çevresine veya onun doğusunda Deliceirmak-Boğazlıyan Suyu vadisinde ya da Alişar bölgesindeki Kanak su vadisinde aranabileceğini belirtmektedir. Ünal, 1981: 455. ; Ünal, 1984: 107.

Kar altındaki Alishar Höyük. (A. Ünal'ın arşivinden)

Orta büyüklükte bir yerleşim yeri olan Alishar, Hitit başkenti Hattuša'nın (Boğazkale) 85 km kadar güneydoğusunda olup³⁰⁰, Asur Ticaret Kolonilerinin merkezi Kaneş'in de kuzeybatısında bulunmaktadır. Akdeniz ile Karadeniz arasında bulunan bazı tali yollar da buradan geçmektedir. Kuzeyde Sinop'tan gelen bir yol, Boyabat ve İskilip'ten sonra, Kızılırmak'ı aşarak, Alaca Ovası'na oradan da Sorgun ve Sarıkaya'ya doğru devam eder. Burada ise bu

³⁰⁰ Gelb, 1935: 9 vd. ; Balkan, 1957: 42. Cornelius, 1955, 57. ; Nashef, 1991, 159. ;Gorny, 1999: 164.

³⁰¹ Alishar Höyüğü, Yozgat İli Sarıkaya İlçesi, Bağlıca Köyü sınırları içinde bulunmaktadır. Gorny, 1994: 192.

yol, Samsun'un güneyi, Amasya, Zile ve Kadışehri'nden gelen ana yolla birleşir³⁰². Branting'e göre, M.Ö. 3. bin yılın ikinci yarısı ve M.Ö. 2. bin yılın ilk yarısında bu bölgenin yerleşme düzeni beş kasaba etrafında toplanmıştı. Bunlar, Alışar Höyük, Alışar'ın kuzeybatısında bulunan Çadırhöyük, Alışar'ın kuzeydoğusundaki Salur Höyük, güneydoğusunda bulunan Buz höyük ve güneybatısındaki Akbucak yakınında yer alan başka bir höyüktü. Bu yerleşimlerin ise her birinin küçük yerleşim yerleri kümesiyle çevrelediği ve birbirinden bağımsız yerel yerleşme hiyerarşileri sergiledikleri muhtemeldir³⁰³.

Şefaatli Yerköy yakınlarında bir höyük. (A. Ünal arşivinden)

³⁰² Branting, 1996: 146.; French, 1989: 143.

³⁰³ Branting, 1996: 148.

Anadolu'nun ana doğu-batı yolunda yer alan ve Hattuša ile Kaneš'in tam ortasında bulunan höyükte ilk olarak 1927-1932 yıllarında Osten tarafından kazı yapılmıştır³⁰⁴. Daha sonra ara verilen kazılara 1993-1994³⁰⁵ ve 1998-1999³⁰⁶ yılları arasında Gorny yeniden başlamış ama maalesef devam ettirememiştir. Gorny Alişar'da yaptığı kazı ve Alişar'ın çevresinde yaptığı araştırmalar sonucunda şöyle bir güzergâhın varlığına işaret etmektedir:

Boğazköy→Kuşaklı→Çadırhöyük→**Alişar**→Kültepe
Hattuša→Huranašša→Zippalanda→**Ankuwa**→Kaneš

Gorny, bu yerleşimlerin Asur Ticaret kolonileri Çağı'ndan itibaren Hitit imparatorluk dönemi sonlarına kadar birbiri ile bağlantılı olduğunu ve bu yerleşimlerden oluşan güzergâhın hem ticaret açısından hem de kült açısından önemli bir hat oluşturduğunu ifade etmiştir³⁰⁷.

Hattuša ile Ankuwa arasındaki mesafenin anlaşılması açısından klasik şu metin yeri ipucu vermektedir: “*Hattuša'dan Ankuwa'ya kâhyaların evinin kurban malzemesi giderken, çömlekçi de onunla birlikte gider. Kurban malzemesi yolda iki kez geceler. İlk günü İmralla'da uyur. Ertesi gün ise Hupigašša'da uyur. Üçüncü gün*

³⁰⁴ Osten: 1937.

³⁰⁵ Gorny: 1994.

³⁰⁶ Gorny: 1999.

³⁰⁷ Gorny, 1999: 164.

Ankuwa'ya varırlar. Ankuwahılar orada meşaleyi ya[karlar].” ³⁰⁸
Metinden anlaşıldığı üzere; kurban malzemesi ve çömlekçi Hattuša'dan çıktıktan sonra iki kez gecelemiş, birinde İmralla³⁰⁹, diğerinde Hupigašša'da³¹⁰ konaklamıştır. Ankuwa'ya ise Hattuša'dan ayrıldıktan sonra üçüncü gün ulaşmıştır. Bu metin yerinden yola çıkarak, Ünal, Hattuša ile Ankuwa arasında yaklaşık 90- 100 km mesafe bulunduğunu belirtmektedir³¹¹.

Öte yandan AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı sırasında kral Hattuša'dan Ankuwa'ya şu güzergahı izler: **Hattuša**→ Haitta→ Pişkurunuwa dağı→ Hurranašša→ Zippalanda→ **Ankuwa**

Bu güzergâh, Ünal'ın Hattuša ile Ankuwa arasında yaklaşık 90- 100 km'lik bir uzaklık olduğu önerisini desteklemektedir. Fakat bayramlar sırasında ya da kült malzemelerinin taşınması esnasında gerçekleştirilen gezilerde, konvoyun yavaş hareket ettiği, sıradan zamanlarda uğranmayan bazı merkezlere özellikle, kült amaçlı olarak, uğranmış olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bu durumda iki merkez arasındaki mesafe kısılacaktır. Maalesef çivi yazılı metinlerden bu konuda yeterli bilgi edinemiyoruz.

³⁰⁸ KUB 25 28 öy. I 1-11 ; Ünal, 1981, 454. ; Güterbock, 1961: 88 vd.

³⁰⁹ Hititçe çivi yazılı metin yerleri ve literatürde İmralla'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 141. Del Monte, 1992: 50.

³¹⁰ Hititçe çivi yazılı metin yerleri ve literatürde Hupigašša'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 117.

³¹¹ Ünal, 1981: 454.

purulliyaš bayramının Ankuwa'da kutlanıp kutlanmadığına dair kesin bilgiler elimize ulaşmamıştır. Fakat Hattuša'nın güneyinde aranan Ankuwa ile Hitit Devleti'nin kuzeyinde Kaška sınır bölgesinde aranan Nerik arasındaki mesafe göz önünde bulundurulduğunda Kral'ın Ankuwa'ya kült gezisi gerçekleştirmek yerine burada kral vekili ya da yüksek rütbeli memurlar tarafından yürütülen bir *purulliyaš* bayramının kutlanmış olması mümkündür.

purulliyaš bayramının Ankuwa'da da kutlanmış olduğunu varsaydığımızda çıkacak olası kült güzergâhı şöyledir:

Nerik→Hattuša→Tawiniya→Zippalanda→Ankuwa

Bu güzergâha göre; kral, başkent kuzeyinde bulunan Nerik'te kutlamaları başlattıktan sonra, önce başkente gelmekte, sonra ise başkent güneyinde aranması bizce uygun olan Tawiniya, Zippalanda ve Ankuwa'yı kült amaçlı ziyaret etmekteydi.

(Çadırhöyük. A.Ünal'ın arşivinden)

Hattuša ile Ankuwa arasındaki mesafe, şimdiye kadar yapılmış yüzey araştırmaları ve kazı sonuçları dikkate alındığında; Ankuwa'nın Aliřar'a ya da Aliřar'ın 13 km kuzey batısında Peyniryemez köyündeki Çadırhöyük'e³¹² lokalize edilmesi uygun olacaktır. Fakat  nal'ın dediği gibi, “adırha y k, Ankuwa olamayacak, içinde saray ve kışlalar barındıramayacak kadar küçük bir höyüktür”³¹³ Bu durumda Ankuwa'nın lokalizasyonu için, Kanak su vadisinde bulunan diğer höyükler g z önünde bulundurulmalıdır.

b) ARİNNA³¹⁴:

Arinna'da gene eski geleklere sahip Hatti kentlerinden birisidir. Kral ve erkânının katılımıyla gerçekleşen kült gezilerinin en önemli duraklarından biri olan Arinna ile başkent Hattuša arasında aynı gün içinde gelinip gidilecek bir mesafe olduğu metinlerden bilinmektedir³¹⁵.

³¹² Kanak Su vadisinde bulunan Çadırhöyük'de işlevi henüz anlaşılamayan silo benzeri yapıların, kült törenlerinde kullanılmak üzere yapılmış oldukları ileri sürülmüştür. Gorny, 1999: 165. ; Obsidyen ve Bazalt buluntularından yerleşimin uzak hammadde ticareti yaptığı anlaşılmaktadır. Stratejik durumu ve besinleri saklamaya elverişli durumu nedeniyle bir savunma duvarı ile çevrildiği tahmin edilmektedir. Gorny, 1999: 167.

³¹³ şifahen verilen bu bilgi için A.  nal'a teşekkür ederim.

³¹⁴ Hititçe ivi yazılı metin yerlerinde Arinna'nın geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978: 33-36. ; del Monte, 1992: 10 vd.

³¹⁵ Baltacıoğlu, 2004: 13.

Bu kentin lokalizasyonu ile ilgili birçok öneri ve çalışma mevcuttur, ama bir görüş birliği yoktur. Fakat bunlara değinmeden önce Erkut tarafından 1992 yılında önerilen Alacahöyük³¹⁶=Arinna eşitliğini³¹⁷, çalışmamızın konusu olan kralların kült gezilerini içeren çivi yazılı metinleri de dikkate alarak kabul ettiğimizi söylememiz gerekmektedir³¹⁸.

³¹⁶ Alacahöyük, Çorum'un 45 km güneyinde, Alaca İlçesi'nin 17 km kuzey batısında yer almaktadır. Alacahöyük'de ilk sistemli kazılar Cumhuriyet döneminde 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adına Hamit Zübeyr Koşay, Remzi Oğuz Arık ve Mahmut Akok tarafından gerçekleştirilmiş, 1983 yılına kadar da sürdürülmüştür. Ara verilen kazılara 1997 yılından itibaren Aykut Çınaroğlu tarafından tekrar başlanmıştır. Yapılan araştırma ve kazılar, Alacahöyük'ün Kalkolitik Çağ'dan itibaren kesintisiz olarak iskân gördüğünü ortaya koymuştur.

³¹⁷ Erkut, 1992, 159-165.

³¹⁸ Alacahöyük=Arinna eşitliğini kabul edenler için ayrıca bak. Alp, 2002.38. ; Haas, 1994: 585.; Gorny, 1997: 556. ; Gurney, 1995: 69-71.

Alacahöyük (A. Ünal arşivinden)

Popko, 1994 yılında yaptığı bir çalışmada, Alacahöyük=Zippalanda eşitliğini önermiştir.³¹⁹ Daha sonra yaptığı çalışmalarda³²⁰ ve son olarak 2009 yılındaki yayınında³²¹ da bu önerisini devam ettirmektedir. Fakat Gorny, Popko'nun "Zippalanda" kitabı ile ilgili yaptığı eleştiri makalesinde Erkut'un fikrini desteklemiş ve Zippalanda'nın Alacahöyük olamayacağına dair

³¹⁹ Popko, 1994.

³²⁰ Popko, 1995: 145

³²¹ Popko, 2009: 14 vd.

önemli belgeler sunmuştur³²². Ayrıca bazı araştırmacılar tarafından Arinna Kenti'nin Hattuša'nın güneyine yerleştirilmesine rağmen³²³, Hitit krallarının düzenlemiş olduğu kült gezilerinin güzergâhları dikkate alındığı takdirde Arinna'nın başkent Hattuša'nın kuzeyinde aranması gerekmektedir.

Duran tarafından yapılan doktora çalışmasında; Hattuša'nın yaklaşık olarak 25 km güneyinde bulunan Sağlık ya da onun hemen güney doğusunda bulunan Musabeyli yerleşimlerinin olduğu yere Arinna yerleştirilmiş, Büyük Nefesköy ise Tawiniya ile eşitlenmiştir. Yani Arinna, Tawiniya'nın doğusunda yaklaşık olarak 10 km uzaklıkta bulunmaktadır³²⁴. Oysa ki AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı sırasında kutsal ^{KUŞ}*kurša* Arinna'dan Hattuša'ya gelmekte ve ertesi gün ise Tawiniya'ya gitmektedir. Burada sorulması gereken soru, Neden Arinna ile Tawiniya aynı güzergahta bulunmasına karşın kutsal ^{KUŞ}*kurša* başta Tawiniya'ya değil de Hattuša'ya gitmektedir? ve neden tekrar ertesi gün Tawiniya'ya gönderilmektedir? Ayrıca neden diğer bayram metinlerinde Arinna'dan Tawiniya'ya ya da Tawiniya'dan Arinna'ya gidildiğine dair kayıt bulunmamaktadır?

Hititlerin baş tanrıçası, Arinna Şehri'nin Güneş Tanrıçasının, Hitit panteonunda önemli bir yeri vardır. Bu açıdan Arinna, Hitit

³²²Popko'nun Daha Dağı olarak gördüğü, Alacahöyük yakınlarında bulunan Kalehisar, Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile ilişkili olan Hulla Dağı ile eşitlenebilir. Gorny, 1997: 556.

³²³ Yozgat-Yerköy yakınlarında Karaşehir höyüğü: Forrer, 1938: 194.; Tavium/Büyük Nefesköy: Cornelius, 1973: 82 vd. ; Forlanini, 1980: 81.

³²⁴ Duran, 2010.

bayramlarında özellikle ziyaret edilen önemli merkezler arasında yer almaktadır. Yozgat Çalapverdi’de bulunan bir hiyeroglifli stel³²⁵, Prens Anaziti tarafından Güneş Tanrıçası’na adanmıştır. Ayrıca stelde net olarak bilinmeyen L.402 ile ifade edilen kısmın “*güneş kursu*” olabileceği düşünülmektedir. Güneş kursu ile Arinna’nın Güneş Tanrıçası’nın bağdaştırıldığı zaten ele geçen çivi yazılı metinlerden bilinmektedir. Buradan yola çıkarak; Arinna’nın Çalapverdi’ye yakın bir yerde olabileceği ima edilmiştir³²⁶. Fakat Hitit Devleti’nin baş tanrıçası olan Arinna’nın Güneş Tanrıçası kültü, sadece başkent Hattuša’da ve Arinna’da değil aynı zamanda Hitit Devleti’nin diğer önemli dini merkezlerinde de tapınım görmektedir. Bu açıdan muhtemelen Arinna’nın Güneş Tanrıçası’na ithaf edilen bu stel, bize değerli bilgiler vermekle birlikte maalesef Arinna’nın yeri konusunda ipucundan yoksundur.

³²⁵ Taş-Weeden, 2010: 349-359.

³²⁶ Taş-Weeden, 2010: 356-358.

Gorny'nin Hulla Dağı ile eşitlediği Kalehisar'ın Tahirabat'tan bir görünüşü.

(Ö. Sir Gavaz)

Kült gezisi içeren bayram metinleri Alacahöyük=Arinna eşitliği kabul edilerek yeniden değerlendirildiğinde şimdiye kadar yapılan önerilerden farklı bir kült güzergâhı karşımıza çıkmaktadır.

Kral, AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramında Hattuša ile Arinna arasında şöyle bir yol izlemektedir:

Hattuša→Matilla→**Arinna**

Yukarıda tercümesini verdiğimiz AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramının anlatıldığı metinde; Kral ve kraliçe Matilla şehrinde büyük toplantıyı toplar, ama sonra kral Arinna'ya, kraliçe ise Hattuša'ya geçer. Buradan Matilla şehrinin hem Arinna'ya hem de Hattuša'ya yakın bir mesafede olduğu anlaşılmaktadır. Dikkati çeken noktalardan

biri de aynı anda kralın Arinna'da, kraliçenin ise Hattuša'da AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramını kutlamasıdır.

Kral, *nuntarriyašhaš* bayramında ise Arinna'ya şöyle bir güzergâhtan ulaşmaktadır:

Katapa (1.gün)→ Hakkura→ Tatašuna→ Hišurla (nehir kenarı)→ Tahirpa→ **Arinna** (5.gün)

Görüldüğü gibi, Tahirpa ile Arinna birbirine bir günlük uzaklıkta ya da bir günden daha kısa bir mesafededir. Ayrıca kralın yanında yolculuk yapan kraliçe, kraldan daha önce Arinna'dan ayrılır ve Tahirpa'ya geri döner. Ve orada bazı işleri yaptıktan sonra başkente geçer. Fakat kral 6. gün doğrudan Hattuša'ya geçer ve aynı gün orada kraliçeyle buluşur ve birlikte kutlamalara devam ederler. Buna göre; kral ve kraliçe Arinna dönüşlerinde bazen Tahirpa'ya uğramakta, bazen de doğrudan Hattuša'ya geçmektedirler. Bu durum iki şekilde ifade edilebilir:

* Arinna ile Hattuša arasında farklı yol güzergâhları bulunmaktadır. Ve kral zamanına, iklimsel koşullara ya da yerine getirmesi gereken kültürel sorumluluklara göre hareket etmektedir. Örneğin Tahirpa'da yapılması gereken bir dinsel etkinlikte buraya uğraması gerekirken, böyle bir durum söz konusu olmadığında başka bir güzergâhtan başkente ulaşmaktadır.

* Arinna ile Hattuša arasında en uygun yol Tahirpa yoludur. Kral doğrudan Hattuša'ya gitmesi gerektiğinde Tahirpa'da mola vermeden yoluna devam eder. Ya da metinlerde kral, Tahirpa'da herhangi bir etkinlik gerçekleştirmediği için kayıt altına alınmamıştır.

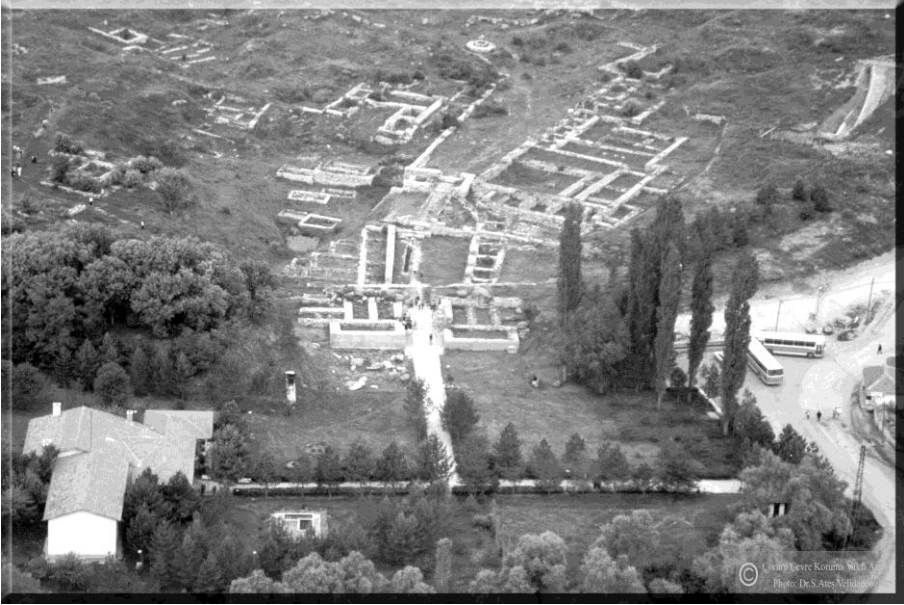
Arinna=Alacahöyük eşitliğini kabul ettiğimizde Alacahöyük ile Boğazkale arasında dört farklı yol güzergâhı bulunmaktadır:

1. **Boğazkale**→ Emirler→ Kalecikkaya→ Kıcılı→ Çelebibağı→ Tahirabat (yakını)→ **Alacahöyük** (~ 30 km) (Tahirabat'a girmeden doğrudan Alacahöyük'e gitme ihtimali de olabilir.)
2. **Boğazkale**→ Emirler→ Kalecikkaya→ Külâh→ Tahirabat→ **Alacahöyük** (~ 30 km)
3. **Boğazkale**→ Emirler→ Mehmetbeyli → Tahirabat(yakını)→ **Alacahöyük** (~ 30 km) (Emirler'den önce Evren'e uğrama ihtimali de olabilir)
4. **Boğazkale**→ Evren→ Ziraat Kayası→ Yanıcak→ Gökçam→ Şekerhacılı→ Ekmekçi→ Tahirabat(içi)→ **Alacahöyük** (~ 33 km)

Eskiyapar'ın önemli bir kült merkezi olduğunu düşündüğümüzde ise; Boğazkale'den Eskiyapar'a uğrayarak Alacahöyük'e gitmek istedikleri takdirde izledikleri güzergâhlar şöyledir:

1. **Boğazkale**→ Emirler→ Kalecikkaya→ Kıcılı→ **Eskiyapar**→ Karamahmut→ **Alacahöyük** (~ 37 km)
2. **Boğazkale**→ Emirler→ Kalecikkaya→ Kıcılı→ **Eskiyapar**→ Çelebibağı→ **Alacahöyük** (~ 39 km)
3. **Boğazkale**→ Yüksek Yayla→ Küçük Hırka→ Suludere→ Perçem→ **Eskiyapar**→ Karamahmut→ Alacahöyük (~ 43 km)
4. **Boğazkale**→ Yüksek Yayla→ Küçük Hırka→ Suludere→ Perçem→ **Eskiyapar**→ Çelebibağı→ **Alacahöyük** (~ 45 km)

Yukarıda verdiğimiz güzergâh önerilerinden anlaşıldığı gibi, Boğazkale-Alacahöyük arasındaki yaklaşık mesafe 30 km dir. Fakat Boğazkale'den Eskiyapar'a uğrayarak Alacahöyük'e gidildiğinde ise mesafe yaklaşık 40 km olmaktadır. Kuşkusuz, Hattuša ile Arinna arasındaki uzaklık, uğranılan yerlere göre değişiklik gösterecektir. Fakat festival metinleri sayesinde iki kent arasındaki mesafenin yaklaşık 30 km olduğunu söyleyebiliriz.

Alacahöyük hava fotoğrafı. (A. Ünal arşivinden)

İncelediğimiz festival metinleri, Arinna'nın konumu hakkında biraz daha ayrıntılı ipuçları vermektedir. Arinna'nın doğrudan iletişimde olduğu şehirler Tahurpa, Hattuša ve Matilla'dır. Katapa'dan da Arinna'ya gidilmektedir, fakat doğrudan bir yol söz konusu değil,

Tahurpa üzerinden geçilmektedir. Bu açıdan bu üç şehre çok yakın bir mesafede olmasının yanı sıra Arinna'nın, geçiş yollarından daha uzak bir yerde aranması uygun olacaktır. Nitekim metinlerde Arinna'ya uğranılarak gidilen bir merkez söz konusu değildir. Bu durumda; Karadeniz'den güneye uzanan yolların üzerinde, dört yol ağzında bulunan Büyük Nefesköy ile geçiş yollarının üzerinde bulunan Eskiypar, Arinna için uygun yer olmayacaktır.

c) **HAİTTA**³²⁷:

Maalesef Haitta şehri ile ilgili elimizde fazla kayıt bulunmamaktadır. Cornelius, Haitta Şehri'ni Yozgat'ta Kaicit Köy'e lokalize etmektedir³²⁸. Forlanini ise Haitta'yı Kerkenes Dağı'nın kuzey batısına, Yozgat'ın güney doğusuna yerleştirmektedir³²⁹. Diğer taraftan; de Martino, Yozgat-Yassı Höyük'ün Haitta için uygun yer olabileceğini belirtmiştir³³⁰. Crasso ise, Pişkurunuwa Dağı'nı= Hattice adıyla Waskuruna'yı ya Boğazköy'ün doğusundaki Eymir'de ya da Yozgat kuzeyindeki Ceşka Kale ile lokalize etmektedir. Haitta ise Pişkurunuwa Dağı eteğinde olmalıdır³³¹.

KBo 10 20 IV 3-18'de Haitta, Pişkurunuwa Dağı ile birlikte geçmektedir. Kral, AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı sırasında,

³²⁷ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Hait(t)a'nın geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978:64.

³²⁸ Cornelius, 1963: 235. ; del Monte, 1992: 22.

³²⁹ Forlanini, 1980: 81.

³³⁰ de Martino-Fales-Ponchia, 2010: 194.

³³¹ Crasso, 2008: 87-115.

Zippalanda'ya gitmek üzere Hattuša'dan ayrıldığında ilk olarak Haitta'ya uğramaktadır. Ve burada geceleyen kral³³², Piškuruwu Dağı üzerinden Hurranašši'ye geçmektedir. Kral Hurranašši'ye bir günde ulaşmaktadır. Demek ki Haitta; Hattuša'ya bir günden daha az mesafede aranmalıdır. Buradan yola çıkarak Haitta'nın Hattuša'nın güneyinde ya da güney doğusunda Hattuša'ya yakın bir mevkide aranması doğru olacaktır.

d) HAK(K)URA³³³:

Hitit Kralı *nuntarriyašhaš* bayramının 3. günü Katapa'dan Hakkura'ya gitmiş aynı gün içinde Hakkura'dan Tatašuna'ya geçmiştir. Daha sonra ise Hišurla ve Tahirpa'ya doğru devam etmiştir. Kralın Katapa'dan başlayarak izediği yol şöyledir:

Katapa→ **Hakkura**→ Tatašuna→ Hišurla (nehir kenarı)→
Tahirpa→ Arinna→ Hattuša

Bu güzergâha göre, Hakkura'nın Katapa'ya en fazla bir gün mesafede, Katapa yakınlarında bir yerde aranması gerekmektedir. Hakkura ile ilgili olarak KUB 22 27 nolu metnin ay. IV 4-11 satırları arasında Hattuša'dan aşağıya Tatašuna'ya, oradan kült gezileri

³³² Bak. Crasso, 2008.

³³³ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Hak(k)ura'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 67-68. Forlanini, Hakkura Şehri'nin Kerkenes Dağı'nın güneyinde Ališar'ın ise kuzeyindeki bölgede aranması gerektiğini belirtmiştir. Forlanini, 1980: 81.

sırasında gidilmeyen İštuhila'ya, oradan da Hakkura'ya geçildiği ifade edilmektedir³³⁴. Metin satırları net okunmadığı için tercümesini veremiyoruz. Fakat anlaşıldığı kadarıyla Hattuša'dan Tatašuna'ya doğrudan giden bir yol bulunmaktadır. Tatašuna'dan Hakkura'ya giderken ise, *nuntarriyašhaš* bayramı sırasında kralın uğramadığı İštuhila adlı bir yerleşim bulunmaktadır.

e) HA/URANAŠŠA/I³³⁵:

nuntarriyašhaš bayramının 12. günü kral, Huranašša Şehri'ne gitmektedir. Buradan da bayramın 13. günü Zippalanda'ya geçmektedir. Böylece Zippalanda ile Huranašša kenti arasında en fazla bir günlük mesafe olduğu anlaşılmaktadır.

Gurney'in teklif ettiği üzere³³⁶ Zippalanda= Kuşaklı/Uşaklı Höyük eşitliği³³⁷ kabul edildiği takdirde, Kuşaklı/Uşaklı Höyüğün kuzeyinde ya da batısında Zippalanda'ya en fazla bir günlük mesafede bir yerleşme aramamız gerekmektedir. Nitekim kral önce Huranašša'ya sonra Zippalanda'ya geçmektedir. Fakat öte yandan Gorny'nin önerdiği gibi Kuşaklı/Uşaklı Höyük= Huranašša eşitliği³³⁸

³³⁴ Haas, 1994: 829. ; Güterbock, 1961: 90-91.

³³⁵ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Ha/uranaša/i'nin geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 85.; del Monte, 1992: 29. Ha/uranaša/i , Alişar'ın kuzeyinde, Kerkenes Dağı'nın ise güneyinde aranmalıdır. Forlanini, 1980: 1981.

³³⁶ Gurney, 1995: 69-71.

³³⁷ Özcan-Summers-Summers, 2000: 213. ; Mazzoni, D'Agostino, Orsi, 2010: Antiquity, Project Gallery.

³³⁸ Gorny, 2006: 11.

kabul edildiğinde ise; Zippalanda'nın daha güneyde aranması gerekecektir.

Kralın *nuntarriyašhaš* bayramında Hattuša ile Katapa arasında izlediği güzergâh şöyledir: Hattuša→ **Huranašša** (12.gün)→ Zippalanda (13.gün)→ Katapa (14.gün)

Kralın AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında Hattuša ile Ankuwa arasında izlediği güzergah ise şöyledir: Hattuša→ Haitta→ Piškurunuwa Dağı→ **Huranašša**→ Zippalanda→ Ankuwa

Huranašša'nın, Hattuša'ya yakın bir mesafede Hattuša'nın güneyinde ya da güney doğusunda aranması bizce daha uygundur. Yozgat kent merkezinde bulunan ve Yozgat Müzesi başkanlığınca 1986-1994 yılları arasında yapılan kurtarma kazıları sonucu, M.Ö. 2. bin yıl yerleşim izlerine rastlanan Mercimektepe Höyüğü, Boğazköy'e yaklaşık 35 km'lik mesefadedir. Huranašša için de uygun yer olabilir³³⁹.

Diğer taraftan; Boğazkale'nin kuş uçuşu yaklaşık 22 km güney doğusunda, Alacahöyük'ün yaklaşık 30 km güneyinde, Eskiypar'ın yaklaşık 20 km güneyinde, Kuşaklı'nın yaklaşık 25 km kuzey batısında yer alan Yassı Höyük, bizce büyük önem taşımaktadır ve kült gezilerinde ziyaret edilen yerlerden biri olma ihtimali de yüksektir. Başkent Hattuša'nın hinterlandında bulunan Yassı-Höyük'ün yüzeyinde 2005 yılında bulunan tablet fragmanında (YH

³³⁹ Ama şimdi tamamen yok edilen Çengeltepe ile birlikte burada da ikinci bin yıl yerleşmesi eksiktir. Ünal, 1968: 119-142.

2005/1)³⁴⁰ dini bir festival konu edilmektedir. Fakat maalesef bu tablet fragmanı Yassı-Höyük'ün lokalizasyonu ile ilgili bilgiden yoksundur.

De Martino'ya göre, Hitit Krallığı'nın kalbinde yer alan bu yerleşim³⁴¹, Tahurpa için uygun yer olabilir. Fakat biz bayramlara göre çıkardığımız kült güzergâhlarından burasının Huranašša olmasının daha muhtemel olduğu görüşündeyiz.

f) HİŞURLA³⁴²:

nuntarriyašhaš bayramının 4. günü kralın Tatašuna'dan gelerek, ilk önce Tahurpa Kenti'nin çok yakınında bulunan Hişurla kentine geldiği ve daha sonra Tahurpa Kenti'ne giriş yaptığı belirtilmektedir. Aynı zamanda kral Hişurla Kenti'ne vardığında, halkın ırmak kenarında toplanarak onu beklediği bayram metninin ilgili satırlarında belirtilmiştir. Bu durumda Tahurpa'ya çok yakın ve ırmak kenarında bir yerleşme aramamız gerekmektedir. Hişurla Kenti'nde nehir olduğuna dair bir metin yerinde şöyle geçmektedir: “*Hišarla Kenti'nden içeri girer. Kral nehrin önüne varır.*”³⁴³

Son yapılan tarihi coğrafya çalışmalarından birinde Hişurla Kenti, Alacahöyük'ün kuzeyine lokalize edilmekte, Tahurpa ise çok

³⁴⁰ De Martino: 2007: 606-607.

³⁴¹ De Martino-Fales-Ponchia, 2010: 194 vd.

³⁴² Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Hişurla'nın geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978: 112. ; del Monte, 1992:40.

³⁴³ KUB 25 13 I 4-5; Karasu, 1988: 423.

farklı bir güzergâhta Hattuša'nın güney doğusuna lokalize edilmektedir³⁴⁴. Fakat *nuntarriyašhaš* bayramı incelendiği takdirde bunu kabul etmemiz mümkün değildir. Nitekim yukarıda da bahsettiğimiz gibi Tahurpa ve Hišurla kentleri aynı güzergâhta olup, kral Hišurla'da nehir kenarında halk ile karşılaştıktan hemen sonra Tahurpa'ya giriş yapmaktadır. Tahminimizce Hišurla, Eskiypar'ın (Eskiypar=Tahurpa eşitliği göz önünde bulundurulduğunda)³⁴⁵ doğusunda yaklaşık olarak 10km lik bir alanı kapsayan bölgede aranmalıdır. Bölgede bulunan Eskiypar deresi bu eşitlik için muhtemel gözükmektedir.

g) HİYAŠNA³⁴⁶:

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı sırasında Arinna'dan Hattuša'ya getirilen kutsal ^{KUŠ}*kurša* ertesi gün Tawiniya şehrine götürülmektedir. Tawiniya'da ve Hiyašna'da birer gün geceledikten sonra ise Hattuša'ya geri götürülmektedir.

Tawiniya=Büyüknefesköy eşitliğini kabul ettiğimiz takdirde; Hattuša'dan Büyüknefesköyü'ne giderken en fazla bir günde ulaşılabilecek alternatif iki yol bulunmaktadır. Fakat kutsal ^{KUŠ}*kurša*, dönüş yolunda Hiyašna'ya götürülmekte ve burada gecelemeaktadır.

³⁴⁴ Duran, 2010.

³⁴⁵ Bak. Tahurpa altında.

³⁴⁶ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Hiyašna'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978, 177. Forlanini'ye göre Hiyašna, Hattuša ile Alacahöyük arasında, Hattuša'nın yaklaşık 10 km kuzeyinde aranmalıdır. Forlanini, 1980: 81.

Demek ki dönüş yolunda, Hattuša'dan gelinen tahmini yolların dışında başka bir yol kullanılmaktadır. Bu göz önünde bulundurulduğunda, Büyüknefesköy'ün doğusunda yaklaşık 15 km mesafede bulunan yerleşimlerde Hiyašna'yı aramak uygun olacaktır. Nitekim buradan Hattuša'ya giden farklı alternatif güzergâhlar da bulunmaktadır.

Diğer taraftan Hiyašna, Hattuša'dan Tawiniya'ya gidilen güzergâh üzerinde olmasına rağmen uğranılmamış, fakat dönüş yolunda merasimin bir parçası olarak uğranılması gereken bir yer de olabilir.

h) KARAHNA³⁴⁷:

Önemli bir kült merkezi olarak bilinen Karahna Şehri, Hititçe çivi yazılı metinlerde EZEN *hewaš* “Yağmur bayramı”nın kutlandığı yer olarak da karşımıza çıkmaktadır³⁴⁸. Karahna'nın Maşathöyük tabletlerinde geçmesi³⁴⁹ başkentin kuzeyinde aranması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Alp'e göre; Karahna'nın Tapigga=Maşathöyük ile aynı bölgede olduğunu ve birbirlerinden uzakta olmadıklarını Maşathöyük'te bulunan Mışt. 75/119 nolu liste göstermektedir:

³⁴⁷ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Karahna'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978, 177:180. del Monte, 1992:66.

³⁴⁸ KUB 38 12 nolu metnin öy. I. 22 vd. de Karahna Şehri'nde EZEN *ZU-UN-NI* “Yağmur bayramı”nın her sene yapıldığından bahsetmektedir. Darga, 1973: 8.

³⁴⁹ Alp, 1986: 231 vd.

“*Toptan iki yüz bronz balta Gašipura’da otuz balta, Kara[hn]a’da yirmi balta, Gašaša’da yirmi balta, Zinzilli’de otuz balta, Tapigga’da, yukarıda yüz bronz balta*”³⁵⁰ Metinde, Karahna ile Tapigga’nın aynı bölgede bulunduğundan yola çıkarak, Alp, Karahna’yı Maşathöyük’ün kuzeyinde, yakın bir yere lokalize etmenin uygun olacağını belirtmiştir³⁵¹.

Yağmur bayramı, Karahna’dan başka, Ankuwa, Šanantiya ve Hattuša’da da kutlanmaktadır. Fakat elimizdeki veriler, kralın bayramı nerede başlattığı ya da bu şehirlerin arasında bir kült gezisi düzenleyip düzenlemediği konusunda yeterli değildir. Bayramın Ankuwa’da başlamış olabileceğini tahmin ediyoruz. Çünkü kral AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramını kutlamak üzere gittiği sırada Ankuwa’da yağmur bayramını kutlamaktadır. Fakat AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı, burada kutlanan yağmur bayramı ile son bulmakta mı yoksa devam etmekte mi bu konuda metinlerden bilgi edinemiyoruz. Belki de o sırada aynı anda Karahna ve Šanantiya şehri rahipleri tarafından yağmur bayramı kutlamaları yapılmaktaydı.

³⁵⁰ Mışt. 75/119 ay. 1-8; Alp, 1986: 232-233.

³⁵¹ Alp, 1986: 233.

i) KAŞTAMA³⁵²:

Kaştama şehri lokalizasyonu ile ilgili olarak; Cornelius³⁵³, Tokat ve Zile arasında, Schuler³⁵⁴, Çorum'un Mecitözü İlçesi'nde aranmasını, Erkut³⁵⁵ ise günümüz Kastamonu kenti ile özdeşleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hititçe çivi yazılı metinlerden, Kaştama'nın Kaşka bölgesi içinde yer alan kentler arasında sayıldığını biliyoruz³⁵⁶.

Haas, *purulliyaş*- bayramı sırasında kralın Kaştama şehri üzerinden Nerik'e ulaştığını belirtmiştir. Kaştama=Kastamonu eşitliği kabul edildiği takdirde Nerik'in Kastamonu ili sınırları içinde ya da yakın bir mevkide aranması gerekecektir. Vezirköprü-Oymağaç=Nerik eşitliği kabul edildiğinde ise, Kastamonu ile Oymağaç arasındaki mesafe kralın hemen bir günde ulaşabileceği yakın bir mesafe olmayacaktır. Bayramda kralın Hattuşa'dan Kaştama'ya gittiğini düşündüğümüzde de; Boğazkale-Kastamonu-Vezirköprü güzergahı şehirlerin birbirine mesafeleri açısından muhtemel kült güzergahından biraz daha uzaktır. Bu durumda Nerik ve Kaştama'nın lokalizasyonları ile ilgili olarak, üç farklı görüş beyan edebiliriz:

³⁵² Hititçe çivi yazılı metin yerleri ve literatürde Kaştama'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 193 vd. ; del Monte, 1992:73. Ayrıca Kaştama şehri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Ünal, 1976-1980: 475 vd.

³⁵³ Cornelius, 1967: 75.

³⁵⁴ Schuler, 1965: 19 dip. 5

³⁵⁵ Erkut, 1999, 129-132.

³⁵⁶ KUB 17 2, KUB 23 115 ; Schuler, 1965: 156 vd.

* Nerik, Kastomonu İl sınırları içindeki Tosya ve Çorum İl sınırları içindeki Kargı-Osmancık-İskilip dörtgeni içinde aranmalıdır.

* Kaştama, Vezirköprü'ye yakın bir mevkide Samsun-Havza ya da Amasya Merzifon civarında aranmalıdır.

* Kralın, Hattuša'dan Kaştama'ya gittiği ve daha sonra Nerik'e geçtiği düşünüldüğünde ise, Kaştama, Hattuša'nın kuzeyinde Uğurludağ-İskilip-Osmancık-Kargı hattı üzerinde, Nerik'de bu hattın yakınlarında aranmalıdır.

j) KATAPA³⁵⁷:

Hitit öncesi Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na tarihlenen belgelerde de ismine rastladığımız Katapa şehri, hem Eski Hitit hem de İmparatorluk dönemindeki yazılı belgelerde önemli bir yer tutmaktadır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda Katapa'nın Hitit merkezi sistemi içersinde bir eyaletin başkenti ve de önemli bir kült merkezi olabileceği vurgulanmıştır³⁵⁸. Aynı zamanda Taracha, Katapa'nın Ortaköy-Şapinuwa gibi, “*residenzstadt*” bir başkent, olduğunu ifade etmektedir³⁵⁹.

Katapa'nın lokalizasyonu ile ilgili birçok öneri yapılmıştır. Goetze³⁶⁰, Alaca ya da Mecitözü ile Sorgun arasında, Gastrang-

³⁵⁷ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Katapa'nın geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978, 197-201. del Monte, 1992:75.

³⁵⁸ Karasu, 2007: 373 vd.

³⁵⁹ Taracha, 2005: 97.

³⁶⁰ Goetze, 1957: 98.

Gurney³⁶¹, Küçük Köhne yakınlarında, Schuler³⁶², Alaca ile Mecitözü arasında, Cornelius³⁶³, Kerkenes Dağı üzerinde, Ünal³⁶⁴, Çekerek ile Ortaköy arasında, Popko³⁶⁵ ve Polit³⁶⁶, Çorum ve Sungurlu arasında, Karasu³⁶⁷, Köseadağ ya da Uğurludağ çevresinde, Singer³⁶⁸, Hattuša'nın kuzeyinde ya da kuzey doğusunda, Forlanini³⁶⁹, Boğazkale'nin güney doğusunda, Boğazkale'ye iki gün mesafede, yine başka bir çalışmada Forlanini³⁷⁰, Yozgat'ın güney batısında Çamurlu yöresinde ya da Alişar yakınındaki Babalı Dağı'nda, daha sonraki bir çalışmada ise, Boğazkale'nin doğusunda Sorgun'da³⁷¹, son olarak da Ortaköy'ün güneyinde Çekerek=Zuliyâ havzasında³⁷² aranması gerektiğini belirtmiştir. Öte yandan Gorny, Katapa'yı Salur Höyük ile özdeşleştirmiştir³⁷³.

KUB 21 1 nolu metinde Katapa, Ankuwa ve Tahurpa şehirleri birlikte kaydedilmiştir: “*Ankuwa Şehri'nin Tanrıça Katahha'sı*,

³⁶¹ Gastrang-Gurney, 1959: 13.

³⁶² Schuler, 1965: 28.

³⁶³ Cornelius, 1967: 72.

³⁶⁴ Ünal, 1974: 195-196 Dip: 73.

³⁶⁵ Popko, 1995: 258.

³⁶⁶ Polit, 1999: 88.

³⁶⁷ Karasu, 1988: 378.

³⁶⁸ Singer, 1994: A: 121.

³⁶⁹ Forlanini, 1977: 210.

³⁷⁰ Forlanini, 1986:4.3. ; 1980: 81.

³⁷¹ Forlanini, 1992: 291.

³⁷² Forlanini, 2008: 152.

³⁷³ Gorny, 2006: 11.

Katapa Şehri'nin Kraliçesi, Tahirpa Şehri'nin Tanrıça Mama'sı, Dunna Şehri'nin Tanrı Hallara'sı"³⁷⁴. Zaten *nuntarriyaşhaş* bayramına ait metinlerden Katapa'dan Tahirpa'ya gidildiğine dair bilgiler mevcuttur. Fakat Ankuwa ile birlikte geçmesi Katapa'dan Ankuwa istikametine doğru bir yol olmasını da muhtemel kılmaktadır. Zippalanda ile Ankuwa'nın birbirine yakın mesafede iki yerleşim olduğu AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramından net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca kral *nuntarriyaşhaş* bayramı sırasında Hattuša'dan Zippalanda'ya geçmekte oradan da Katapa'ya devam etmektedir. Kral bayramın 13. günü Zippalanda'da iken 14. günü Katapa'da yer almaktadır. Bu da her iki yerleşim arasında kısa bir mesafe olduğunu göstermektedir. Yani, Katapa'dan Ankuwa'ya doğrudan bir yol olmasının yanı sıra, Zippalanda üzerinden Ankuwa'ya gidilen bir yol da söz konusu olabilir;

Katapa→Ankuwa

Katapa→Zippalanda→Ankuwa

Diğer taraftan Katapa ve Zippalanda arasındaki mesafenin tahmini ile ilgili olarak KUB 41 41 (ö?) 3-14 nolu metin bilgi vermektedir. Metinde, kralın görevlilerle birlikte Zippalanda'ya girdiğinden bahsedilmekte, bu sırada kraliçenin ise Katapa'da ayin yaptığı kaydedilmektedir³⁷⁵. Anlaşılan kral ve kraliçe birbirine en fazla bir günlük mesafede bulunan bu şehirlerde aynı anda kutlamalar

³⁷⁴ KUB 21 1 ay. IV 18-19; Polit, 1999: 83-85.

³⁷⁵ Ardzinba, 2010: 176.

yapmaktadır. Bu metin bize AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı sırasında kralın Arinna’da olduğu sırada, kraliçenin Tahirpa’ya geçtiği ve daha sonra ikisinin de Hattuša’da buluştukları metin yerini hatırlatmaktadır. Demek ki bazen kral ve kraliçe aynı anda farklı yerlerde bulunup, aynı bayram kutlamalarını yerine getiriyorlardı.

III. Hattušili’nin otobiyografisinde Katapa şehri genelde Hitit Devleti’nin kuzeyine Kaška sınır bölgesine lokalize edilen bazı şehirlerle birlikte anılmaktadır, şöyle ki: “*Išhupitta*³⁷⁶, *Marišta*, *Hiššašhapa*, *Katapa*, *Hanhana*³⁷⁷, *Darahna*, (*Hattena*, *Durmitta*, *Pala*, *Tumana*³⁷⁸ *Gaššia* ve *Šappa Ülkelerine*, *Hulana Nehri Ülkesi’ne savaş arabalarına ve altın madencilerine de hepsine ben hükmediyordum.*”³⁷⁹

Aynı zamanda Nerik şehri bayramları ile ilgili itenerar metinlerde Katapa geçmektedir. Kral Zikmar Şehri’ne gider ve ertesi gün Katapa’ya geçer³⁸⁰. Bu durumda Zikmar ile Katapa arasında en fazla bir günlük mesafe bulunmaktadır. Katapa’nın, Nerik’i konu alan metinlerde sık sık karşımıza çıkan, Zikmar Şehri ile anılması, kuzeyde Kaška bölgesindeki şehirlerle irtibat halinde olduğunu göstermektedir.

³⁷⁶ Išhupitta şehri, Ortaköy-Maşathöyük arasında kalan bölgede aranmalıdır. Süel, 2005: 681.

³⁷⁷ Hanhana=İnandıktepe: Hanhana ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Alp, 1977b: 649-652.

³⁷⁸ Pala-Tumana için bak. Ertem, 1980.

³⁷⁹ KBo 3 6 II; 37-40 satırları arası transkripsiyon için bak. Karasu, 1988: 418-419.

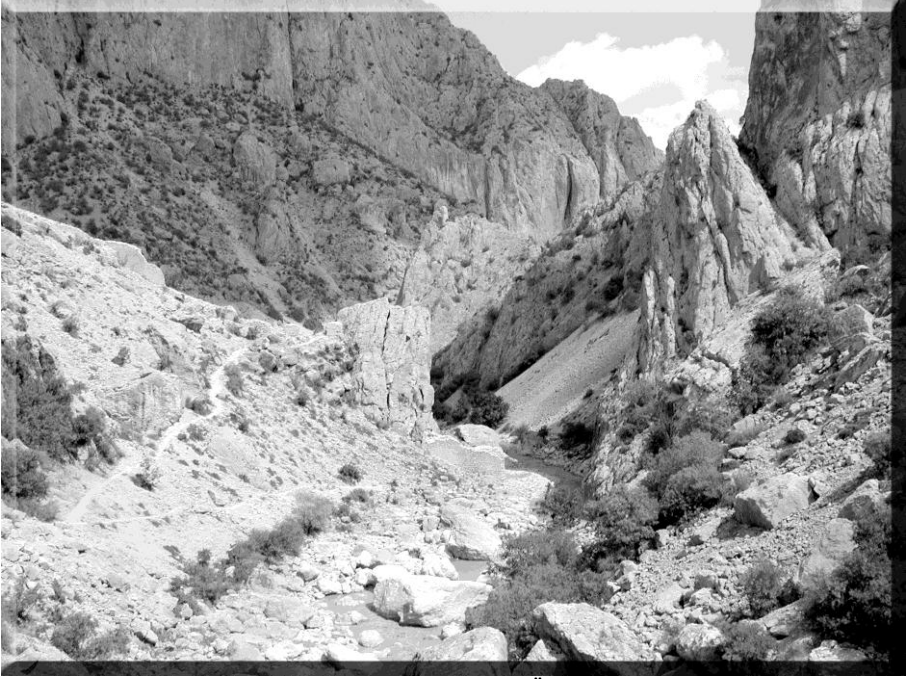
³⁸⁰ Haas, 1970: 256.

Öte yandan elimize kırık olarak ulaştığı için tam olarak okuyamadığımız ama bazı şehir isimlerini seçebildiğimiz KUB 40 99³⁸¹ öy. 2-8'de ^{URU}Šanahuitta, ^{URU}Makkuwaliya, ^{URU}Katapa, ^{URU}Taşmaha, ^{URU}İškamaha ve ^{URU}Kammama isimleri okunmaktadır. Bu şehirler birbirine yakın bir coğrafyada olmalıdır. Ortaköy-Šapinuwa³⁸² metinlerinden İškamaha ve Kammama şehirlerinin Šapinuwa'nın idari bölgesi içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır³⁸³. Buradan yola çıkarak Katapa'nın Ortaköy'e yakın bir coğrafyada aranması gerekecektir.

³⁸¹ Forlanini, 1979: 179.

³⁸² Çorum İl merkezinin 53 km güney doğusunda, Ortaköy İlçesi sınırları içinde yer alan Šapinuwa, Çekerek Nehri etrafında yer alan Göynücek ve Alaca ovaları arasındaki bir geçit üzerinde bulunmaktadır. Süel, 2005: 679. Ortaköy, Amasya İl merkezine 70 km, Yozgat İl merkezine 90 km. uzaklıktadır. Çorum'a ulaşan yol, dağları zorlayan ve doğal ulaşım dışı iken, Amasya, Yozgat ve Boğazköy'e ulaşım doğal geçitlerin kullanılması ile sağlanmaktadır. Süel, 1998: 559.

³⁸³ Süel, 2005: 681.

Çekerek vadisi. Kazankaya. (A. Ünal arşivinden)

II. Muşili'nin yıllıklarından, Katapa'nın, Hitit ordusunun kışı geçirdiği korunaklı ve ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek olanaklara sahip bir şehir olduğu anlaşılmaktadır³⁸⁴. Metnin bizi ilgilendiren kısmının tercümesi şöyledir: “*ve sonra Timmuhala Şehri'ni Fırtına Tanrısı'na hediye ettiğim zaman ve Kaşimula'ya aşağıya geldim. ve gelip Katapa şehrinde kışladım. Ve beyim kudretli Fırtına Tanrısı*”³⁸⁵ Metinde geçen Tim(m)uhala Şehri'nin³⁸⁶

³⁸⁴ Belki, Katapa'da, Kral'ın çocukları için ayrılmış özel bir konut olabilir. Bu nedenle korunaklı bir şehir olmalıdır. Polit, 1999: 90.; Karasu, 2007: 375.

³⁸⁵ KUB 19 37 öy. II 35-38; Götze, 1933: 170-171.

³⁸⁶ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Tim(m)uhala'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 423-424.

lokalizasyonu ile ilgili olarak Schuler³⁸⁷, Nerik çevresinde, Houwink ten Cate³⁸⁸, Kızılırmak'ın kolu olan Gökırmak'ın ağzının güneyinde aranması gerektiğini belirtmiştir. Buradan yola çıkarak Kaşka Bölgesi'nde ya da Kaşka sınırında aranması gereken Timuhala Şehri'nden aşağıya geldiğini söyleyen II. Murşili, Katapa'nın Hattuşa'nın güneyinde değil de doğusunda ya da kuzey doğusunda aranması gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim kral aşağıya geldikten sonra Katapa Şehri'nde kışı geçirmektedir. Ayrıca metnin ilerleyen satırlarında (KUB 19 37 öy. II 46-47)³⁸⁹ ilkbahar gelince kralın Mala³⁹⁰ Nehri'nin bayramını kutladığından bahsedilmektedir. Buradan yola çıkarak kralın Katapa'da kışladıktan sonra güneye yöneldiği anlaşılmaktadır. Böylece Katapa'yı Kaşka sınır bölgesinde değil de daha güneyde belki Ortaköy'ün güneyinde Çekerek vadisi yöresinde ya da güney batısında Hattuşa'ya yakın bir mesafede aranması doğru olacaktır.

³⁸⁷ Schuler, 1965: 36 Dip: 199.

³⁸⁸ Houwink ten Cate, 1967: 49

³⁸⁹ Bak. Götze, 1933: 170-171.

³⁹⁰ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Mala Nehri'nin geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 537 vd.

Çekerek nehri. Kazankaya. (A. Ünal arşivinden)

Öte yandan KUB 40 106 nolu metin, Katapa'nın ormanlık bir alanda yer aldığını gösterir: “ve *Nenašhuriya şehriden h[areketle] kısa yürüyüş eteklerini giyer ve o Katapa şehri ormanının sol tarafını kuşatır ve Šamawaya şehriden (içeriye)*”³⁹¹

nuntarriyašhaš bayramında kral, merasimlere Katapa'dan başlamaktadır. Katapa'dan sonra kralın izlediği güzergâh şöyledir:

Katapa (1.gün)→ Hakkura(3.gün)→ Tatašuna(3.gün)→ Hişurla (nehir kenarı) → Tahrupa(4.gün)→ Arinna(5.gün) → **Hattuša**

³⁹¹ KUB 40 106 ay. III 2-4 ; Polit, 1999: 87-89-91. ; Forlanini, 2008b: 149-150.

Daha sonra aynı bayram içersinde, kral başkent Hattuša'ya ulaştıktan sonra ise, kült gezilerine şu güzergâhı takip ederek devam eder:

Hattuša → Huranašša(12.gün) → Zippalanda(13.gün) → **Katapa**(14.gün) → Tahurpa(15.gün) → Tippuwa yolu → **Hattuša** (16.gün) →Tawiniya (20. gün)

Kült güzergahından da anlaşıldığı üzere, bayram sırasında kral, ikinci kez Katapa'ya gelmekte fakat bayramı burada değil Hattuša'da bitirmektedir. Yani kral kült ziyaretleri sırasında bazı yerlere iki defa uğrayarak bir daire çizmektedir.

Hem Ortaköy metinlerinden³⁹² hem de Boğazköy merasim metinlerinden yola çıkarak ve Forlanini'nin 2008 yılında yaptığı çalışmayı referans alarak³⁹³; biz Katapa'nın Hattuša'nın doğusunda, Ortaköy/Şapinuwa'nın güneyinde bir yerde aranmasının uygun olduğunu düşünmekteyiz. Süel tarafından 1988 ve 1989 yıllarında Çorum il sınırları içersinde yapılan yüzey araştırmaları, özellikle Boğazköy- Ortaköy arasındaki bölgenin daha iyi anlaşılması için önem taşımaktadır. Alaca İlçesi'nin 12 km güney doğusunda bulunan Akören³⁹⁴ ovasından itibaren yol ikiye ayrılmakta ve Yozgat-Sorgun istikametine uzanan dağların her iki yanında bulunan iki geniş vadi

³⁹² Süel, 2005: 681. ; Ünal, 1998:14.

³⁹³Forlanini, 2008: 152. Forlanini'ye bu değerli çalışmasına ulaşmamda bana yardımcı olduğu için teşekkürlerimi sunarım.

³⁹⁴ Akören'de yapılan yüzey araştırmaları sonucu için bak. Sipahi-Yıldırım, 2009: 450.

içinde sağlı sollu olarak ilerlemektedir. Akören'den sonra güneydoğuya ilerleyen yol, Belpınar'da çok önemli bir geçit noktasına dayanmaktadır. Belpınar Höyüğü, Alaca istikametine uzanan vadiyi ve vadinin açıldığı ovaya, Sorgun istikametine yükselen dağlık arazinin kapısı görevini yapmaktadır³⁹⁵. Eskiypar'dan Belpınar'a giderken şu güzergâh izlenmektedir:

Eskiypar→ Fakılar→ Akören→ Bolatçık→ Tutaş → **Gazipaşa**→
Belpınar

Eskiypar→ Fakılar→ Akören→ Bolatçık→ İsmaili→ **Killik**→
Belpınar

Eskiypar ile Belpınar Höyük arasında yaklaşık olarak 38 km mesafe bulunmaktadır. Aynı zamanda Belpınar, Yozgat-Kuşaklı Höyük'e yak. 35 km, Boğazköy'e yak. 55 km, Ortaköy'e ise yak. 35 km uzaklıktadır. Yani Tahirpa=Eskiypar ve Zippalanda=Kuşaklı eşitlikleri kabul edildiği takdirde Katapa'nın Belpınar'ı çevresinde aranması uygun olmaktadır.

Diğer taraftan Belpınar'a giden yol üzerinde bulunan Killik ve Gazipaşa yerleşimlerinde yapılan yüzey araştırmaları dikkat çekicidir. Bu araştırmalar sonucunda, Killik Köyü'nde bulunan Tumbul (Tombul) Höyüğün, yüksek, geniş ve bölge için çok önemli bir höyük olduğu tespit edilmiştir. Çevreye hâkim olan bu höyükte M.Ö. 3, 2 ve 1. binyıllara ait yerleşimlerin varlığı saptanmış, fiziki yapısı ve konumu nedeniyle de bölgenin merkezi yerleşimi görünümündedir³⁹⁶.

³⁹⁵ Süel, 1990: 342.

³⁹⁶ Sipahi-Yıldırım, 2009: 451.

Burası kralın kışı geçirdiği, bir eyaletin başkenti olabilecek durumda korunaklı, yüksek ve geniş bir höyük olarak Katapa için uygun gözükmektedir. Ayrıca Killik ve Gazipaşa³⁹⁷ köylerindeki yerleşim sıklığı bu bölgede önemli bir şehrin varlığına işaret etmektedir. Bu açıdan Katapa'nın bu yörede aranması gerektiğini düşünüyoruz.

k) MATİLA³⁹⁸:

nuntarriyašhaš bayramına ait günümüze ulaşan metinlerde kralın Matilla şehrine gidip gitmediğine dair her hangi bir kayıt bulunamamıştır. Fakat KBo 21 78 nolu metinde Matilla ile ilgili olarak geçen ifade ilgi çekicidir. Söz konusu metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “*Birinci tablet bitti: Eğer kral sonbaharda büyük bayram için Matilla şehrine gidersen*”³⁹⁹. Bu metin yerinden yola çıkarak; sonbaharda düzenlenen ve kralın kutlamalar için Matilla'ya gittiği söz konusu bayramın *nuntarriyašhaš* bayramı olması muhtemeldir.

³⁹⁷ M.Ö. 3, 2 ve 1. Binyıllarda yoğun yerleşim görmüş önemli bir mevkide yer almaktadır. Sipahi-Yıldırım, 2009: 455

³⁹⁸ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Matila'nın geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978: 266. del Monte,1992: 103. Forlanini'ye göre Matilla, Büyük Nefes Köyün güneyinde bir noktada aranmalıdır. Forlanini, 1980: 81. ; Hititçe çivi yazılı metinlerde geçen ^{URU}Kulila'nın bazı araştırmacılar tarafından Matila ile aynı yer olabileceği belirtilmiştir. Hititçe çivi yazılı metin yerleri ve literatürde Kulila'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 217 vd. ; del Monte, 1992: 83. Popko, 1986: 176-179.

³⁹⁹ KBo 21 78 ay. IV 25-26; Transkripsiyon ve tercüme için bak. Popko, 2009: 80.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında kral Matilla şehrinde kraliçe ile birlikte “šalli ašeššar” büyük toplantıyı toplar ve daha sonra kendisi Arinna Şehri’ne geçer, kraliçe ise Hattuša’ya geri döner. Bu bize Matilla’nın, her iki şehre de yakın mesafede bulunduğunu göstermektedir. Hattuša←**Matilla**→Arinna

Yukarıda tercümesini verdiğimiz KUB 20 94 VI (?) 6 nolu metinden Matilla şehrinde *halentuwa* yapısının bulunduğunu öğreniyoruz. Bu da Matilla Şehri’nin bir kült şehri olduğunu göstermektedir. Kralın iki tekerlekli hafif bir araba ile (^{GIŠ}GIGIR) Matilla’ya gittiğinin ifade edilmesi, kentin düz bir ova üzerinde olduğunu gösterse gerektir.

Yaptığımız yol boyu incelemeleri Arinna=Alacahöyük eşitliği doğrultusunda; Matilla için en uygun yerin Alacahöyük’ün yaklaşık 5 km güneyinde, Boğazkale’nin de yaklaşık 25 km kuzey doğusunda bulunan Tahirabat yerleşimi olması muhtemeldir. Nitekim bu bölgede yapılan yüzey araştırmaları sonucu Tahirabat köyünün yaslandığı yükseltinin yamaçlarında ve kısmen köy yerleşiminin altında büyük bir Hitit yerleşiminin izlerine rastlanmıştır. Ayrıca çevre tarlalarda ve höyüğün arka sırtlarında Hitit seramiğinin devam ettiği kaydedilmiştir⁴⁰⁰. Kanımızca bu muazzam höyük, ana yoldan uzak olması nedeniyle de, izole bir kült merkezi özelliği taşımaktadır.

⁴⁰⁰ Sipahi, 2010: 453.

Tahirabat Höyük'ten bir görünüş. (Ö. Sir Gavaz)

Diğer taraftan Alacahöyük'ün yaklaşık 2.5-3 km kuzey doğusunda bulunan Kalınkaya yerleşimi, Alacahöyük'de açığa çıkarılan Eski Tunç Çağı buluntularına benzerlik göstermektedir. Alacahöyük'e çok yakın bir mevkide bulunan Kalınkaya'nın Matilla ile eşleştirilmesi muhtemel gözükse de bölgede yapılan araştırmalar ve çivi yazılı metinler Matilla'nın Alacahöyük'ün güneyinde bir noktada aranması gerektiğine işaret etmektedir.

I) NERİK⁴⁰¹:

Hitit bölgesinin kuzey ve kuzey doğusunda yaşayan ve devletin kuruluşundan çöküşüne kadar, ezeli düşmanı olan Kaşkalar⁴⁰², çoğu zaman Hitit Devleti sınırları içinde yer alan yerleri de işgal etmişlerdir. KUB 17 21, KUB 23 115 nolu Arnuwanda-Ašmunikal krali çiftinin Arinna'nın Güneş Tanrıçasına ve tanrılara Kaşkalar'dan şikâyet eden dua metninde Kaşkalar tarafından işgal edilen Hitit toprakları arasında "Nerik" şehri de sayılmıştır: "*Nerik şehri ülkesinden, Huršama şehrinde, Kaštama şehri ülkesinden*"⁴⁰³ Metnin devamında; adı geçen yerlerde bulunan tapınakların Kaşkalar tarafından yakılıp yıkıldığı ve tanrılara ait heykellerin yok edildiği, ayrıca tanrılara ait içki ve yiyecek kaplarının, giysilerinin yağmalandığı, tapınaklarda görevli olan personelin köle yapıldığı anlatılmaktadır⁴⁰⁴. Bahsi geçen bu metin, Nerik'in Kaška sınır hattında yer aldığı önemli bir kanıttır.

Kült merasimleri ile ilgili genel bilgi verirken bahsettiğimiz gibi, düşman işgali altında bulunan yerlerde yapılan kült faaliyetleri, geçici olarak o bölgeye yakın başka bir yerde yapılmaya devam etmekteydi. Nerik, Kaşkalar tarafından işgal edildiği sırada bu şehrin kültü, geçici olarak Hakmiš'e taşınmıştı. İlgili metin yerinin tercümesi

⁴⁰¹ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Nerik'in geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978, 286-289 ; del Monte,1992: 113 vd.

⁴⁰² Schuler, 1965, 13 vd.

⁴⁰³ A: KUB 17 21 B: 31 124+ Bo 8617 C₁: 23 115 C₂: 23 17 + 31 117 D: 31 123 öy. II 20 ; Schuler, 1965, 156-157.

⁴⁰⁴ Schuler, 1965, 156-157 ; Alp, 2002, 73.

şöyledir: “Biz tanrılara saygılı olduğumuzdan onların bayramları ile ilgileniyoruz. Kaşkalar, Nerik şehri ülkesini aldıklarından biz Nerik’in Fırtına tanrısı ve Nerik’in tanrıları için kurbanları Hattuša’dan Hakmiş’e gönderiyoruz. Kurban ekmeklerini, kurban içkilerini, sığırları (ve) koyunları”⁴⁰⁵ Bu metinden, Nerik şehri kültürünün Hititler için ne kadar önemli olduğunu anlıyoruz. Ayrıca daha önce Hakmiş için yapılan lokalizasyon tekliflerini göz önünde bulundurduğumuzda; Amasya ya da çevresine lokalize edilen Hakm/piş Kenti’nin⁴⁰⁶ Hitit başkentine daha yakın olduğunu ve Nerik’in daha kuzeyde aranması gerektiğini söyleyebiliriz.

Amasya Oluzhöyük’ün kuşuçuğu 5 km kuzeyinde bulunan Doğanentepe, Hitit İmparatorluk dönemine ait eserleri ile ünlü önemli bir Geç Tunç Çağı yerleşmesidir. Söz konusu eserler, özellikle de buluntular arasında yer alan Fırtına Tanrısı heykelciği⁴⁰⁷, Orta Karadeniz’in belki de en büyük M.Ö. 2. bin yıl yerleşimi olan Doğanentepe’nin önemli bir dini merkez olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, Doğanentepe ve Oluz Höyük yerleşimlerinin güneyinde bulunan Ayvalıpınar Höyüğü’nün araştırılması da Doğanentepe’nin Hitit arkeolojisi açısından değerlendirilmesinde önem taşımaktadır⁴⁰⁸.

⁴⁰⁵ A: KUB 17 21 B: 31 124+ Bo 8617 C₁: 23 115 C₂: 23 17 + 31 117 D: 31 123 ay. IV 5-10 ; Schuler, 1965, 160-161; Alp, 2002, 74.

⁴⁰⁶ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Hakm/piş’in geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 65 vd. ; del Monte,1992: 22 vd. Hakm/piş=Amasya eşitliği için bak. Schuler, 1965: 19. ; Ünal, 1974: 187 vd.

⁴⁰⁷ Alp, 1963: 91-126.

⁴⁰⁸ Dönmez- Özdemir, 2010: 233.

Dönmez'e göre; eğer Oymaağaç Nerik ise Doğan-tepe'de Hakm/piş Kenti için en uygun yerleşmedir. Nitekim II. Hantili döneminde Nerik Kaşkalar tarafından işgal edildiğinde, Fırtına Tanrısı kültü Hakmiş'e taşınmıştır. Buluntular arasında yer alan Fırtına Tanrısı heykelciği, Hakmiş'deki Fırtına Tanrısı kültüne işaret ediyor olabilir⁴⁰⁹.

KUB 5 I nolu metinde Nerik civarında ve Haharwa dağı eteklerinde birçok şehir isminin sayıldığı görülmektedir. Metinde anılan şehirler; Hanhana, Tanizila, Zihhana, Aştigurka, Talmaliya, Iupapaena, Zikapalla şehirleridir. Buradan yola çıkarak Nerik'in sık iskân edilen bir bölgede aranması uygun olacaktır⁴¹⁰.

Dinçol ve Yakar'a göre; Nerik Şehri, II. Murşili'nin seferleri sırasında Hitit ordusunun ulaşamadığı bir kesimde olmalıdır, şehir Maraşşanta (Kızılırmak) yakınında kurulmuş olmalıdır, dağlık ya da engebeli bir arazide yer almalıdır ve sık iskân edilmiş olmalıdır. Bu şartlardan yola çıkarak yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Nerik Şehri'nin Boyabat-Durağan⁴¹¹-Vezirköprü hattının kuzeyinde, Kızılırmak ile İsfendiyar Sıradağları'nın batıya uzanan uçları arasında aranması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu bölge, derin vadilerle kesilmiş

⁴⁰⁹ Dönmez, 2010: 15.

⁴¹⁰ Güterbock, 1961: 94.

⁴¹¹ Durağan'dan sonra yol, Gökırmak kıyısını takip eder ve güneye doğru indikçe arazinin daraldığı ve yolun engebeler arasında sıklaştığı görülmektedir. Dinçol-Yakar, 1974: 567.

olup, keskin engebelere sahiptir. Ayrıca burada tespit edilen höyükler, bölgenin iskân sıklığını da ortaya koymaktadır.⁴¹²

Kızılırmaktan bir görünüş. (A. Ünal arşivinden)

Nerik kültürüyle ilgili bir metinde yer alan efsanevi bir kayıt kentin konumu açısından büyük önem taşımaktadır: “*Maraşanta nehri geçmişte başka akıyordu. Fakat Fırtına Tanrısı onu döndürdü ve onu Güneş Tanrısı'na doğru akıttı. Onu Nerik şehrine yakın akıttı.*”⁴¹³ Metindeki ifadeye göre, Kızılırmak yatağını güneşe doğru yani

⁴¹² Dinçol-Yakar, 1974: 571.

⁴¹³ KUB 36 89 ay. 12-14; Ünal, 1974: 202 vd. ; Haas, 1970: 152-153 ; Haas, 1994: 603 vd. ; Güterbock, 1961: 92-93. ; Dinçol-Yakar, 1974: 565.

doğuya doğru değiştirmiştir. Buradan yola çıkarak Nerik, Kızılırmak'ın doğusunda bir yerde aranmalıdır⁴¹⁴. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Dinçol ve Yakar bu metin yerinden yola çıkarak ve bölgede yaptıkları yüzey araştırmaları sonucu, Nerik'in Vezirköprü'nün kuzeyinde bulunan Oymaağaç Höyük olabileceğini belirtmişlerdir⁴¹⁵. Ayrıca bu metinden yola çıkarak Güterbock, Kızılırmak'ın Kargı yakınında keskin bir dönüş yaparak doğuya doğru aktığı bölgede aranması gerektiğini vurgulamıştır. Bu bölgede bulunan Ada dağı ile de Haharwa dağının özdeşleştirilebileceğini belirtmişir⁴¹⁶. Diğer taraftan, Merzifon'un kuzeyinde bulunan Tavşan Dağı da Haharwa Dağı ile eřitlenmektedir⁴¹⁷.

⁴¹⁴ Alparslan, 2010: 92.

⁴¹⁵ Dinçol-Yakar, 1974: 571. Ayrıca Nerik=Oymaağaç eşitliğı için bak. Forlanini-Marazzi, 1986: Harita üzerinde; Gurney, 1992: 214. ; Popko, 2009: 15 dip. 9.

⁴¹⁶ Güterbock, 1961: 93; Ünal, 1974: 204-205. ; Haas, 1970: 78.

⁴¹⁷ Alparslan, 2010: 95.

Oymaağaç Höyük'ün yukarıdan bir görüntüsü.

Bir alman ekip tarafından Samsun-Vezirköprü-Oymaağaç'da 2005 yılından beri yürütülen yüzey araştırması ve kazı sonuçları, Nerik=Oymaağaç eşitliğini bir kez daha gündeme getirmiştir⁴¹⁸. 2006 yılında bulunan iki parça tablettten bir tanesi çok kötü durumda olduğu için fazla bilgi alınamamıştır. Fakat diğerinde “*Nerik'in Fırtına Tanrısı için bir fedakarlık*” yazısı okunabilmiştir⁴¹⁹. Aynı zamanda

⁴¹⁸ Ö. Bilgi'ye göre; Samsun-Vezirköprü-Oymaağaç'daki büyük höyük, Zalpa için ideal bir yerdir. Kızılırmak nehrine oldukça yakın olan bu höyük, Karadeniz'in içlerinde aranması gereken Zalpa için uygundur. Bilgi, 1998: 69. ; Zalpa için bak. Sir Gavaz, 2008: 1-18.

⁴¹⁹ Czichon, 2007: 192. ; Czichon, 2010: 17.

2005 yılında yapılan yüzey araştırması buluntuları arasında yer alan üç çivi yazılı tablet parçasından birinde “*Haharwa*”⁴²⁰ adı geçmektedir. Bulunan diğer bir tablet parçasında ise “Kralın Yukarı ülkelere gitiğinden ve savaştığından” bahsedilmekteydi. Son olarak fazla bilgi alamadığımız ama bir Hitit ritüel metni olduğu anlaşılan bir tablet parçası bulunmuştur⁴²¹. Nerik’de Fırtına Tanrısı için yapılan festivalin Haharwa Dağı’nda da (=Tavşanlı Dağı?) kutlandığı festival metinlerinden bilinmektedir. Haharwa Dağı’nın Nerik’e çok yakın bir mesafede aranması gerektiği takip edilecek askeri yolların tespitiyle ilgili uzun fal metni KUB 5 1’den zaten yeterince bilinmekteydi⁴²². Ayrıca Hitit kaynakları sık sık bir kısmı kendileriyle mücadele halinde olan, bir kısmı ise barış durumunda bulunan “*Haharwa Dağı Halkı*”ndan bahsetmektedir. Güterbock, bu sebeple Haharwa Dağı’nın tek bir dağın adı olmayıp, bir dağ silsilesini işaret ettiğini ifade etmektedir⁴²³.

Bir festival metninde Nerik Fırtına Tanrısı’nın Haharwa’ya götürüldüğünden bahsedilmektedir. Metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “*Eğer Nerik Şehri’nin Fırtına Tanrısı getirilirse [Huzziya] Fırtına Tanrısı’nın adamı Tahpurili [Fırtına Tanrısı adamına]*

⁴²⁰ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Haharwa Dağı’nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 62-63.; del Monte,1992: 22.

⁴²¹ Czichon, 2007: 191 vd..

⁴²² Ünal, 1974: 32 vd.

⁴²³ Güterbock, 1961: 92-97.

*Haharwa ülkesine götürürler.”*⁴²⁴ Metnin bu satırlarının oldukça kırık olarak elimize ulaşmasına karşın; Nerik Şehri'nin Fırtına Tanrısı'nın (stelinin) Haharwa'ya götürüldüğü açıkça görülmektedir. Ayrıca burada “KUR *Haharwa*”, yani “Haharwa Ülkesi” Güterbock'un yukarıda ifade etmiş olduğumuz tek bir Haharwa Dağı'nın bulunmadığı konusundaki görüşünü doğrulamaktadır.

Oymaağaç Höyüğü'nün stratigrafisine bakıldığında, höyüğün yerleşme tarihi Kalkolitik Çağ'dan itibaren başlamakta, Geç Demir Çağı'na kadar da devam etmektedir. 2006 yılındaki jeofizik araştırması sonucunda, Höyüğün en yüksek kısmında tespit edilen ve 2000 m² büyüklüğünde olan binanın Hitit İmparatorluk Dönemine ait bir mabet yapısı olduğu belirtilmiştir⁴²⁵. 2008 yılı kazı raporlarında, bu Hitit mabet yapısının Fırtına Tanrısı'na ait bir tapınak olabileceği ifade edilmiştir⁴²⁶. 2009 yılı kazı raporunda ise Hitit Mabet yapısının içinde bulunan Hititçe çivi yazılı metinlerde “*Nerik*” ve “*Nerik'in Fırtına Tanrısı*”ndan bahsedildiği bildirilmiştir⁴²⁷. Bütün bu arkeolojik ve filolojik gelişmeler sonucunda Czichon, Nerik'in Vezirköprü-Oymaağaç'a lokalize edilmesinin erken olduğunu düşünmektedir. Ayrıca şimdiye kadar Nerik'le ilgili önemli çalışmalar yapan Archi, Haas, Klinger gibi birçok bilim adamı tarafından kabul

⁴²⁴ KBo 16 81 öy. I 1-4; Haas, 1970: 308.

⁴²⁵ Bak. Oymaağaç Höyük –Nerik Raporu 2007.

⁴²⁶ Bak. Oymaağaç Höyük –Nerik Raporu 2009.

⁴²⁷ Czichon, 2010: 17 vd.

görse dahi bu eşitliğe bir soru işareti ile yaklaştığını da ifade etmektedir⁴²⁸.

Vezirköprü İlçesi'nin kuzeyinde bulunan Oymaağaç Höyük, Hitit başkentine oldukça uzak bir mevkide bulunmaktadır. Önerdiğimiz tahmini kült güzergâhından oldukça uzak olan Oymaağaç Höyük, Nerik'in, Osmancık-Gümüşhacıköy-Merzifon hattının yakın çevresinde aranmasının daha uygun olacağını göstermektedir. Görünüşte Oymaağaç, küçük boyutlu bir höyük olsa dahi; Nerik Şehri'nin Fırtına Tanrısı'nın mabetini ve mabette hizmet eden görevlilerin yaşadığı konutları kapsayan, sadece kült amaçlı iskân görmüş bir yerleşim olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

nuntarriyašhaš bayramının 16. günü Nerik'den bahsedilmektedir. Kral 14. gün Katapa'dan yola çıkar, 15. günü Tahrpa'da geçirir ve 16. gün Hattuša'da "Nerik Yolu Bayramı"nı kutlar. Burada değinilmesi gereken nokta; kralın bayram sırasında Nerik'e bir kült ziyaretinde bulunup bulunmadığıdır. Elimize ulaşan bayram metninde kralın ya da kraliçenin bizzat Nerik'e gittiği kaydedilmemiştir. Bu durum iki şekilde açıklanabilir:

* Nerik o sırada düşman işgali altındaydı ve bu yüzden Nerik'te kutlanması gereken bayram, Hattuša'dan Nerik'e giden yol üzerinde kutlanmaktaydı.

* Bir diğer ihtimal, *nuntarriyašhaš* bayramı kült güzergâhı içinde Nerik yoktur. Bu durum, Nerik'in ziyaret edilen yerleşim hattı

⁴²⁸ Şifahen verilen bu bilgi için Czichon'a teşekkürlerimi sunarım.

dışında kalması ile açıklanabilir. Nerik'in başkente uzaklığı, düşman hattına yakınlığı, iklimsel ve coğrafi koşullar bakımından elverişli olmaması gibi nedenlerden ötürü kült güzergâhı dışında kalmış olması muhtemeldir.

Diğer taraftan; III. Hattuşili Dönemini anlatan KUB 21 11 nolu metinde Nerik şehri ve *nuntarriyašhaš* bayramı kaydedilmiştir. Metnin ilgili satırının tercümesi şöyledir: “*Nerik Şehri’(ne) bıraktı. nuntaraš- bayramını düzenli olarak kutlarlar.*”⁴²⁹ Metnin satırları kırık olduğu için fazla bilgi alamıyoruz.

Nerik şehri, *purulliyaš* bayramının kutlandığı en önemli kült merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. *purulliyaš* bayramının anlatıldığı metinde bayramın kutlandığı yerler arasında Nerik, Hattuša, Tawiniya ve Zippalanda şehirleri geçmektedir. Bizim çalışma konumuzu kapsayan ve asıl cevabını aradığımız soru, kralın bu merkezlere bir kült güzergahı dahilinde gidip gitmediğidir. Yani kral bayramı kutlamaya nereden başlamıştır? İlk olarak buradan nereye geçmiştir? Sonra izlediği güzergâh neresidir? Fakat maalesef elimize ulaşan az sayıda bayram metninde bu konuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır. Yalnız çivi yazılı metinler, bayramın sadece bir yerde kutlanmadığını göstermektedir.

Diğer taraftan, Dinçol'a göre; *illuyanka* efsanesinin ikinci versiyonunda, Fırtına Tanrısı ile ejderhanın savaşının denizde ya da deniz kıyısında geçtiği belirtilmektedir. *purulliyaš-* bayramı, Nerik

⁴²⁹ KUB 21 11 ay. 2-3 ; Transkripsiyon ve tercüme için bak. Ünal, 1974:16-17.

kentinde kutlandığına göre, Nerik, deniz kenarında ya da denize yakın bir yerde aranmalıdır⁴³⁰.

m) NİRHANTA⁴³¹:

nuntarriyašhaš bayramının 16. günü Kral, Hattuša'ya geri döner ve bazı kült etkinliklerini yerine getirir. Bunlardan biri de; Fırtına Tanrısı rahiplerinin, kurbanları, Nirhanta şehrinde nehrin önünde toplamalarıdır. Buradan anlaşıldığı gibi Nirhanta Şehri'nin nehir kenarında bir yerleşim olup, Hattuša sınırları içinde ya da Hattuša'nın çok yakınında bir kült yerleşimi olması gerekmektedir. Ayrıca Nirhanta, Tahirpa'dan Hattuša'ya giderken yol üzerinde aranmalıdır.

Eskipayar=Tahirpa eşitliğini⁴³² göz önünde bulundurduğumuzda, Eskipayar'dan Boğazköy'e gelirken Boğazköy'ün yaklaşık 6 km kuzey doğusunda bulunan Emirler yakınlarında bir yere Nirhanta yerleştirilebilir. Bu durumda Emirler yakınında akan Ozan Deresi ve çevresi Nirhanta için uygun bir yer olabilir. Öte yandan Nirhanta'nın Boğazköy'e daha yakın bir mevkide aranması gerekirse, Budaközü çayının suladığı Boğazköy'ün yaklaşık 3-4 km'lik kuzeyindeki bölge de Nirhanta için uygundur.

⁴³⁰ Dinçol, 1982: 102.

⁴³¹ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Nirhanta'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978, 286. ; Forlanini, Nirhanta'yı, Hattuša'nın güneyinde yakın bir yere lokalize edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Forlanini, 1980: 81.

⁴³² Bak. Tahirpa altında.

n) PİŞKURUNUWA DAĞI⁴³³:

Piškuruwa Dağı ile ilgili olarak Cornelius, Yozgat'ta aranması gerektiğini önermiştir⁴³⁴. Diğer taraftan Ortaköy-Şapinuwa'da gerçekleşen bir kültün anlatıldığı KBo 15 62 nolu metinde bazı dağ isimleri geçmektedir. Bu isimler arasında *Puškuruwa*(?), Halanu/Halunuwa, Harana, Tahanziya, Şarwa, Labaşunawa, Hazalmuna ve Marşuwa isimleri geçmektedir⁴³⁵. Bu metin, Piškuruwa Dağı'nın Ortaköy'e yakın bir bölgede aranması gerektiğine işaret etmektedir.

Aynı zamanda bir Ortaköy tabletinde birkaç görevlinin mektubunda Tiwara şehri ile ilgili konudan sonraki paragrafta Katapa, Hanhana ve Piškuruwa dağı askerlerinden bahsedilmektedir. Süel'e göre bu şehirler ve Piškuruwa Dağı'nı aynı bölge içinde aramamız gerekmektedir⁴³⁶. Fakat çeşitli şehirlerin askerlerinin yardımcı kuvvet olarak bir bölge içinde toplanmış olması da muhtemeldir. Bu durumda çok farklı güzergâhlarda olmasına rağmen birçok şehrin askerlerinin düşman hattına yakın bir bölgede toplandığını düşünebiliriz.

Öte yandan, AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramında kral Hattuşa'dan yola çıkar ve Huranaşsa'ya kadar şöyle bir güzergah izler:

Hattuşa→ Haitta→ **Piškuruwa Dağı**→Huranaşsa

⁴³³ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Pi/uškuruwa Dağı'nın geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978, 324-325.

⁴³⁴ Cornelius, 1973: 10.

⁴³⁵ Süel, 1995: 281.

⁴³⁶ Süel, 2005: 683.

Bu güzergâha göre, Pişkurunuwa Dağı, başkente yakın bir mevkide aranmalıdır. Gorny'nin önerdiği gibi Huranašša=Kuşaklı Höyük ile özdeşleştirilirse⁴³⁷ Pişkurunuwa Dağı, Hattuša'nın güneyinde, Huranašša'nın kuzeyinde ya da batısında bir yerde aranmalıdır. Öte yandan bizim de daha muhtemel bulduğumuz Zippalanda=Kuşaklı Höyük ve Huranašša = Yassı Höyük eşitliği düşünüldüğünde; Pişkurunuwa Dağı'nı Boğazköy'den Yassı Höyük'e giden yol güzergahında dağlık bir yerde aramamız uygun olacaktır. Diğer taraftan, Huranašša'yı Yozgat merkez civarlarında bir yere yerleştirdiğimizde, Pişkurunuwa Dağı'nı da Yozgat civarında bir yerde aramamız gerekecektir. Nitekim son zamanlarda bölgede K. Strobel tarafından yapılan araştırmalar sonucu Huranašša'ya çok yakın aranması gereken Pişkurunuwa Dağı, Yozgat Ceşka Kale'sine lokalize edilmiştir⁴³⁸.

Kralın Pişkurunuwa dağına ziyaretini konu alan bir metnin ilgili satırları şöyle tercüme edilmiştir: “*Majeste Pişkurunuwa dağına gidince o günde ABUBITUM'ların evinden bir keçi(yi) (kurban olarak) verirler. hububat (ise) tanrı Kuršaš'ın tapınağından (verilir).*”⁴³⁹

⁴³⁷ Gorny, 2006:11.

⁴³⁸ Strobel-Gerber, 2003: 188. ; Pişkurunuwa Dağı= Eymir ya da Ceşka Kale. Crasso, 2008: 87-115.

⁴³⁹ KUB 22 27 IV 30-32; Güterbock, 1961: 90-91.

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının 32. ve 34. günlerinde *Piškurunuwa* dağında geyiğe içki kurban edilmektedir⁴⁴⁰. Metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “*Kral arabadan aşağı iner, Kral oturur. Bir dansör kendi etrafında bir defa döner, geyiğin önünde durur. Bir saki altından bir Tapišana kabı ile geyiğe libasyon yapar.*”⁴⁴¹ Metinden anlaşıldığı üzere; kral AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında geyik kültü ile ilişkisi muhtemel olan *Piškurunuwa* dağına gider ve burada bir kült seromonisine katılır.

Ortaköy tabletlerinde *Piškurunuwa Dağı*’nın yerini belirleyici önemli ipuçları ortaya çıkmadığı takdirde; *Piškurunuwa Dağı*’nın başkent Hattuša’ya en fazla bir günlük mesafede ve Hattuša’nın güney doğusunda Boğazkale-Yassı Höyük yolu üzerinde ya da daha güneyde Yozgat civarında aranmasını uygun bulmaktayız.

o) ŠANANTIYA⁴⁴²:

Šanantiya şehri; Šanantiya şehrinin Fırtına Tanrısı için kutlanan 8 bayramdan biri olarak EZEN *hewaš* “Yağmur Bayramı”nı anlatan KBo 2 1 nolu metnin ilgili satırlarında şöyle geçmektedir: “*Majestem Šanantiya Şehri’nin Fırtına Tanrısı için iki tanrı (heykeli) yaptı, [günlük ekmek (sunum) şöyledir:] 1 avuç un, 8 bayram... 2*

⁴⁴⁰ Erkut, 1998: 193.

⁴⁴¹ KUB 25 18 II 6-11; Haas, 1970: 65.

⁴⁴² Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Šanantiia’nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978, 343-344.; del Monte, 1992: 137. ; Ayrıca Šanantiia/ Šananta, Forlanini tarafından Beyşehir’in kuzeyine lokalize edilmektedir. Forlanini, 1988: 160.

sonbahar bayramı, [2] ilkbahar bayramı, 1 yağmur bayramı,] lila bayramı, 1 orak bayramı, 1 ge[nzu] bayramı [ve ek olarak 3 bayra[m] 1 yeni (rahiplerin) girişi için bayram, 2 bayram”⁴⁴³ Aslında bu metinden yola çıkarak Šanantiya’nın bir kült şehri olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bu şehirde Fırtına Tanrısı için kutlanan sekiz tane bayramdan söz edilmektedir. Fakat maalesef Šanantiya Şehri’nin lokalizasyonu ile ilgili elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Bir kült şehri olduğunu tahmin etmemize karşılık, bayram metinlerinde sıkça karşımıza çıkmadığı için de fazla yorum yapamıyoruz.

p) TAHURPA⁴⁴⁴:

Şimdiye kadar Tahirpa’nın lokalizasyonu ile ilgili yapılan çalışmalar, bu kentin Hattuša’nın güneyinde ya da güney doğusunda aranması gerektiğine işaret etmektedir. Goetze⁴⁴⁵, Sorgun’da aranmasını; Gastrang-Gurney⁴⁴⁶, Yozgat’ın güneyinde aranmasını; Cornelius⁴⁴⁷, Yozgat civarında, dağın kuzey yamacında aranmasını, Forlanini⁴⁴⁸, Kerkenes Dağı’nın kuzeyinde Babalı Höyük’de aranmasını, Forlanini daha sonra Yozgat’ta bulunan Yassı-Höyük’ün

⁴⁴³ KBo 2 1 ay. IV 6-10; Carter, 1962: 58-69.

⁴⁴⁴ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Tahirpa’nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978, 38-381. del Monte,1992: 153.

⁴⁴⁵ Goetze, 1957: 98.

⁴⁴⁶ Gastrang-Gurney, 1959: 19 vd.

⁴⁴⁷ Cornelius, 1967: 70.

⁴⁴⁸ Forlanini, 1980: 81.

Tahurpa için iyi bir aday olabileceğini⁴⁴⁹, De Martino⁴⁵⁰ ise, Forlanini gibi, Yozgat Yassı-Höyük'te aranmasını önermişlerdir⁴⁵¹. Fakat *nuntarriyašhaš* ve AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramları, Tahurpa'nın Hattuša'nın kuzey ya da kuzey doğusunda aranması gerektiğini ortaya koymaktadır. 1988 yılında sadece *nuntarriyašhaš* bayramını ele alarak yapmış olduğu çalışmada Karasu, Tahurpa'nın Hattuša'nın kuzeyinde ya da kuzey doğusunda yakın bir yerde aranmasını söylemiş⁴⁵² fakat hem belirli bir öneride bulunmamış hem de başkente ne kadar uzaklıkta aranmasına dair bir ifadeye yer vermemiştir. Bu durumda başkent'in kuzeyinde herhangi bir Hitit yerleşimi aday olarak gösterilebilir. Ayrıca çalışmada sunduğu *nuntarriyašhaš* bayramına ait güzergâh krokisi, herhalde diğer kült gezilerini içeren bayramlar dikkate alınmadığı için muhtemel kült güzergâhlarından oldukça uzaktır. Bu bağlamda söz konusu çalışmada Tahurpa ile ilgili yapılan öneri, tedbirli bir yaklaşımdan öteye gitmemiştir.

nuntarriyašhaš bayramının 4. ve 15. günleri kral Tahurpa'da bulunmaktadır. Kral bayramın 3. günü Hakkura ve daha sonra Tatašuna'ya uğradıktan sonra Tahurpa'ya geçmektedir. Bayramın 15. günü ise Tahurpa'dan Tippuwa yolu ile başkent Hattuša'ya geçmektedir. Bu bilgidен yola çıkarak Tahurpa'nın Hattuša'ya ve Tatašuna'ya en fazla bir günlük mesafede aranması gerekmektedir.

⁴⁴⁹ Forlanini, 2008: 155.

⁴⁵⁰ de Martino-Fales-Ponchia, 2010: 194 vd.

⁴⁵¹ del Monte- Tischler, 1978: 381. ; del Monte, 1992: 153.

⁴⁵² Karasu, 1988: 424.

Kralın kült gezisi yaptığı bayram metinleri incelendiğinde; Tahurpa'nın Hattuša – Arinna ve Katapa üçgeninde merkez bir istasyon görevi gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim kral hem Katapa'dan Hattuša'ya giderken, hem de Arinna'dan Hattuša'ya giderken Tahurpa üzerinden yoluna devam etmektedir. Bu durumu daha anlaşılır kılmak için şu şekilde ifade edebiliriz:

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı

Hattuša→**Tahurpa**→Tippuwa→Hattuša

nuntarriyašhaš bayramı:

Katapa→**Tahurpa**→Arinna

Katapa→**Tahurpa**→Hattuša

Arinna→**Tahurpa**→Hattuša

Bu güzergâhlardan anlaşıldığı üzere Tahurpa'dan Katapa'ya, Arinna'ya ve Hattuša'ya gidilmektedir:

Tahurpa ile ilgili olarak bir metin yerinde; Tahurpa şehri yolunda *zintuhi-* kadınlarının⁴⁵³ şarkı söyledikleri belirtilmiştir, şöyle ki: “*zintuhi- kadınları Tahurpa şehri yolunun sağ kenarında ayakta dururlar. Hattice şarkı söylerler.*”⁴⁵⁴ Fakat buradaki ifadeden ayinin Tahurpa şehrinde mi yoksa Hattuša'dan Tahurpa'ya giden yol

⁴⁵³ *zintuhi-* kadınları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. Arıkan, 2002: 11-51.

⁴⁵⁴ KBo 11 73 öy. 6-10 ; Arıkan, 2002: 40.

üzerinde mi yapıldığı konusu anlaşılmamaktadır. Bu metin ayrıca Tahurpa'nın bir Hatti şehri olmasına da işaret etmektedir.

İncelediğimiz bayram metinleri sonucunda şimdiye kadar araştırmacılar tarafından önerilmemiş fakat bizce en uygun teklif: Tahurpa=Eskiyapar eşitliğidir. Eskiyapar, Hattuša ve Alacahöyük güzergâhı arasında çok önemli bir konumda yer alır.

Eskiyapar, Boğazköy'ün 25 km kuzeydoğusunda, Alacahöyük'ün ise 20 km güneydoğusunda bulunmaktadır. Eskiyapar'da 1968-1983 yılları arasında R. Temizer tarafından yürütülen kazılar sonucunda, Hitit Dönemi'nde yerleşim görmüş bir merkez olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca ele geçen arkeolojik buluntular, Eskiyapar'ın, Asur Ticaret Kolonileri döneminde aktif bir rol oynadığını göstermektedir. Diğer taraftan Eskiyapar'da bulunan Hitit Çağı'na ait seramiklerin birçoğu kült amaçlı üretilmiş eserlerden oluşmaktadır⁴⁵⁵.

Stratejik yönden önemli bir yerde bulunan Eskiyapar, ovanın en güzel kısmında yer alıyor ve geçiş yollarının üzerinde bulunuyor. Hatti döneminden beri kesintisiz yerleşim görmüş bu höyükde çıkan

⁴⁵⁵ Özgüç, 1993: 613–628. ; Özgüç, 1999: 1 vd. ; Eski Hitit dönemine ait libasyon kaplarının üstünde/dışında ve bazılarının da dışında plastik süsler bulunmaktadır. Hitit seramik sanatında ilk olarak Eskiyapar'da karşımıza çıkan bu plastik süslemeli kaplar, Eskiyapar'ın lokal bir özelliğini ortaya çıkarmıştır. Özgüç, 1988: Giriş Bölümü-XVIII.

arkeolojik malzeme Eskiyaşar'ın ayrıca ticari bir merkez olabirirliğine de işaret ediyor⁴⁵⁶.

Eskiyaşar'da 2010 yılında T. Sipahi başkanlığında yeniden başlatılan kazı çalışmaları ve gün yüzüne çıkarılacak yeni buluntular, Eskiyaşar ile ilgili bilmediğimiz birçok gerçeğin açığa çıkarılmasına yardımcı olacaktır.

Coğrafi olarak baktığımızda Eskiyaşar, geçiş yollarının üzerinde bulunduğu için bir istasyon görevi görmekte, Alacahöyük ise geçiş yollarından daha içerde olmasından dolayı izole bir kült merkezi izlenimi vermektedir⁴⁵⁷. Tahirpa, kült gezileri sırasında kralın sürekli uğradığı ve yukarıda belittiğimiz gibi önemli kült merkezlerinin arasında ortak bir mevkide bulunmaktadır. Arinna ise, kralın ziyaret ettiği, Hititlerin baş tanrıçası Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın şehri olarak büyük önem taşımasına rağmen istasyon şehir olma özelliğinden yoksundur. Hitit kült merasimlerinden öğrendiğimiz üzere; Kral, Hattuşa'ya dönerken ve Hattuşa'dan Arinna, Katapa, Tippuwa şehirlerine giderken Tahirpa yolunu kullanmaktadır. Arinna ise korunaklı bir dini merkez görünümündedir. Arinna ile Hattuşa arasında Tahirpa yolundan ayrı olarak bir yol bulunmaktadır. Fakat

⁴⁵⁶ Eski Tunç Çağı'nın son safhasına ait bir evin tabanının altında bulunan, altın ve gümüş objelerden oluşan hazine, birbirinden uzak bölgeler arasındaki ticaretin sadece deniz yolu ile değil, karayolu ile de yapıldığını kanıtlamaktadır. Özgüç, 1988: Giriş Bölümü-XIX.

⁴⁵⁷ şifahen verilen bu kıymetli bilgi için Doç. Dr. Tunç Sipahi'ye teşekkür ederim.

bu yol üzerinde kralın başka bir kült merkezine uğradığına dair kayıt bulunamamıştır.

Barjamovic'e göre, Hitit şehri Tahrurpa'nın Asur Ticaret Kolonileri Çağı'ndaki isminin Tah(u)ru(wa)/Tahrurpa olması muhtemeldir⁴⁵⁸. Kültepe metinlerinde Tahrurpa Ülkesi (māt Tahrurpa) olarak geçen bu yer, bu çağda önemli bir ticari merkez olarak bilinmektedir. Tahrurpa Ülkesi, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önemli bir ticari istasyon olan Kuburnat ile birlikte anılmaktadır⁴⁵⁹. Öte yandan, Soysal tarafından hazırlanmış Hattice sözlükte Tahrurpa şehrinin Hattice karşılığı olarak, *Ta-a-hur-wa* ifadesi yer almaktadır⁴⁶⁰. Demek ki bu bilgilerden yola çıkarak, Tahrurpa için aranan yerin Hattiler zamanında iskan görmüş bir yer olması gerekmektedir.

⁴⁵⁸ Barjamovic, 2011: 264 dip. 1044. ; Tahrurpa, Kt 94/k 1386 (I. 9—10): Ta-hu-ru-a olarak geçmektedir. Bu nedenle Michel, Tahrurpa ile Tahrurpa'nın aynı yerler olabileceğini teklif etmiştir. Michel, 2008: 250, dip. 44.

⁴⁵⁹ Kt 93/k 236 (I. 7-16): metinden Puzur-Aşşur'un Tahrurpa memleketinden 2 2/3 mana gümüş ödeyerek yün aldığını ve Kuburnat'ta Iddin-Suen'e verdiği anlaşılmaktadır. Barjamovic, 2011: 264 dip. 1044.

⁴⁶⁰ Soysal, 2004: 735.; Bossert, 1944: 254.

Perçem'den Suludere'ye giden yol. (Ö. Sir Gavaz)

Kralın izlediği kült güzergâhı ve şehirlerin birbirine olan mesafeleri ele alındığında aşağıda verdiğimiz teklif kayda değerdir.

Hattuša→Tahurpa→Arinna

Boğazkale→Eskiyapar→Alacahöyük

Boğazkale, Eskiyapar ve Alacahöyük üçgeni arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurduğumuzda; Boğazkale-Eskiyapar / Alacahöyük-Eskiyapar arasındaki olası güzergâhları şöyle ifade edebiliriz:

Boğazkale-Eskiyapar

1.Boğazkale→Evrenköyü→Emirler→Kalecikkaya→Kıcılı→Eskiyapar

2.Boğazkale→Yükseyayla→Küçük Hırka→Suludere→Perçem→Eskiyapar

Alacahöyük-Eskiyapar

1. Alacahöyük→Karamahmut→Eskiyapar
2. Alacahöyük→Tahirabat→Çelebibağı→Eskiyapar
3. Alacahöyük→Tahirabat→Çelebibağı→Kıcılı→Eskiyapar

Eskiyapar-Perçem toprak yolu arasında doğu-batı yönünde yapılan yol çalışmaları.

(Ö. Sir Gavaz)

Sonuç olarak; Tahrurpa ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz:

* Tahrurpa kenti nerede aranmalıdır: Geçiş yollarının üzerinde, istasyon bir bölgede aranmalıdır. Bunun nedeni olarak üç esaslı gerekçemiz bulunmaktadır:

- a. AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı sırasında kral Tahurpa'ya gider ve daha sonra Tippuwa yolu ile Hattuša'ya geri döner.
- b. *nuntarriyašhaš* bayramı sırasında kral Katapa'dan Tahurpa'ya oradan da Arinna'ya geçer. Bayramın ikinci turunda ise kral Katapa'dan Tahurpa'ya geçer ve buradan Hattuša'ya devam eder.
- c. *nuntarriyašhaš* bayramı sırasında kral ve kraliçe birlikte Tahurpa yolu üzerinden Arinna'ya giderler. Kraliçe Tahurpa'ya geri döner ve buradan Hattuša'ya geçer. Kral ise Arinna'da geceledikten sonra ertesi gün Hattuša'ya geçer.

* Tahurpa kenti Hattuša'ya ne kadar mesafede aranmalıdır: Hattuša'ya en fazla bir günlük mesafede aranmalıdır. Kral, günün ağarması ile birlikte Hattuša'dan yola çıktığında en fazla 5-6 saate ulaşabileceği burada merasimi gerçekleştirdikten sonra geri dönebileceği kadar yakın mesafede olmalıdır. Bu süre için 25-30 km lik mesafeler uygundur.

* Tahurpa aynı zamanda bir Hatti şehridir. Bu açıdan Tahurpa ile eşitlenecek yerin Hattiler zamanında iskan görmüş olması gerekmektedir. Bütün bunlardan yola çıkarak Tahurpa=Eskiyapar eşitliğine inanıyoruz.

Öte yandan Tahurpa için uygun yerlerden biri de Yatankavak Höyüktür. Alaca İlçesi'nde bulunan Yatankavak, Eskiyapar'ın güney doğusunda önemli bir höyüktür. 2008 yılında Sipahi ve Yıldırım tarafından yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, höyük yüzeyinde ve çevredeki tarlalara yayılmış Eski Tunç Çağı ve Hitit seramikleri

tespit edilmiştir. Bu bölge bereketli dar bir havza üzerinde yer almakta olup⁴⁶¹, toprağı oldukça verimlidir. Bu bereketli havza kuzeydoğuya doğru uzanmaktadır⁴⁶². Geniş bir alanı kapsayan höyüğün, Hattuša'ya olan yakınlığı ve geçiş yolları üzerinde bulunmasından ötürü, önemli bir yerleşme olduğu kanısındayız.

Yatankavak Höyük'ten bir görünüş. (Ö. Sir Gavaz)

⁴⁶¹ Sipahi-Yıldırım, 2010:448-449. ; Süel, 1991: 93.

⁴⁶² Sipahi-Yıldırım, 2009: 455.

r) TAPALA DAĞI⁴⁶³:

Hitit kült merasimlerinin çoğu başkent Hattuša'daki ve çevresindeki çeşitli şehirlerde bulunan tapınaklarda kutlanmasına rağmen, bazı kült gezileri kutsal olarak kabul edilen dağlara yapılmaktaydı. KUB 20 85 nolu metin buna örnek oluşturmaktadır: “*kral ilkbaharda Tapala dağına gidince çadırlar önceden kurulur. Kral Tapala dağına gelince çadıra girer.*”⁴⁶⁴ Metinden anlaşıldığı üzere; Tapala Dağı kutlamaları, ilkbaharda yapılmaktadır. Ve Tapala Dağı'nda kurulan çadırdaki tanrılar için ayinler düzenlenmektedir. Buradan Tapala Dağı kutlamalarının *purulliyaš* bayramı ya da AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı sırasında gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Nitekim Hititçe çivi yazılı metinlerde, kralın AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramının muhtemelen 28. günü Tapala Dağı'na giderek, kutlamalara devam ettiği kaydedilmiştir⁴⁶⁵. Tapala Dağı'ndan sonra kralın tekrar Hattuša'da bulunan tapınakları ziyaret etmesi, Tapala Dağı'nın başkent Hattuša'nın çok yakınında aranması gerektiğini belki de başkent çevresindeki dağlardan biri olma ihtimalini göstermektedir.

Öte yandan AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramını konu alan KBo 30 69 nolu metinde kral ve kraliçenin Tapala Dağı'nda yaptıkları kutlamalara dair kayıtlar bulunmaktadır. Metnin ilgili satırlarının

⁴⁶³ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Tapala Dağı'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978, 397. del Monte,1992: 158.

⁴⁶⁴ KUB 20 85 I 1-6; Lombardi, 1997: 98 dip. 53.

⁴⁶⁵ KBo 10 20 öy. III 40-41. Popko, 1988: 83.

tercümesi şöyledir: “*Kraliçe oturur, kral ayakta durarak içerisine Tapala Dağı ve Tapala Dağı tanrısı (için) tanrı Maliya için, tanrı 7.7.BI nin (?) koruyucu tanrısı için Waşuma için (ve) kurtalli kasede sunar. Kaneşli şarkıcılar şarkı söyler. Saki bir ekşi ekmeği alır ve onu kahine verir. Kahin onu yerine koyar.*”⁴⁶⁶

Aynı zamanda benzer ifadelere Bo 5480 nolu metinde 4-11. satırları arasında yer verilmiştir. Bu metin de kral ve kraliçenin Tapala Dağı’nda yaptıkları kutlamalar anlatılmaktadır⁴⁶⁷.

s) TATAŞUNA⁴⁶⁸:

nuntarriyašhaš bayramında kral Katapa’dan Tahurpa’ya geçerken Hakkura ve Tataşuna’ya uğramaktadır. Tataşuna’dan ise Tahurpa’ya devam etmektedir. Kralın izlediği güzergâh şöyledir:

Katapa (1. ve 2. gün) →Hakkura (3. gün) → **Tataşuna** (3. gün) → Hişurla (4. gün) (nehir kenarı) →Tahurpa (4. gün)

Bu rotaya göre Hakkura, Tataşuna, Hişurla ve Tahurpa birbirine günü birlik gidilecek kadar kısa mesafededir. Yani Kral Hakkura’dan sabah erken saatlerde hareket ettiğinde Tataşuna ve Hişurla’ya uğramasına rağmen bir günde Tahurpa’ya ulaşabiliyor. Burada değinmemiz gereken bir diğer nokta; kralın aynı bayram sırasındaki ikici turunda hiçbir yere uğramadan Katapa’dan doğrudan

⁴⁶⁶ KBo 30 69 ay. III 22-30 ; Popko, 1988: 84 vd.

⁴⁶⁷ Popko, 1988: 86 vd.

⁴⁶⁸ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Tataşuna’nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978, 414.; del Monte,1992: 165.

Tahurpa'ya geçmesidir. Bu durumda Katapa ile Tahurpa arasında farklı yol güzergâhlarının bulunduğunu söyleyebiliriz. Anlaşılan bu iki şehir arasında, Tataşuna Şehri'nin bulunduğu güzergâh ise diğer kestirme yola göre daha uzun bir mesafe tutmaktadır.

ş) TATIŞGA⁴⁶⁹:

Kral ve kraliçe *nuntarriyašhaš* bayramının 5. günü Arinna'ya birlikte gitmelerine rağmen kral Arinna'da kalmış, kraliçe ise Tahurpa'ya dönmüştür. Fakat daha sonra kral ertesi gün Tahurpa'ya uğramadan Hattuša'ya geçmiştir. Kraliçe ise o sırada Tahurpa'da bulunmakta ve Tatişga'da yıkanma ayinini gerçekleştirdikten sonra Hattuša'ya geçmektedir.

Diğer taraftan, kral ve kraliçe Hattuša'da buluşmuş ve yıkanma ayinini gerçekleştirmek için Tatişga'ya birlikte gitmiş de olabilirler. Her iki durumda da Tatişga, Hattuša'ya yakın bir mesafede aranmalıdır.

Fakat kraliçenin Tahurpa'dan Hattuša'ya gitmeden önce Tatişga'ya uğramış ve yıkanma ayinini gerçekleştirmiş olabileceği söz konusu olduğunda Tatişga, Tahurpa ile Hattuša arasında bir yerde aranmalıdır. Öte yandan kraliçe Hattuša'ya geldikten sonra kralla buluşup Tatişga'ya gitmişse eğer, Tatişga'nın, Hattuša →Tahurpa→Arinna istikametinden farklı bir güzergâhta aranması doğru olacaktır. Nitekim bayram metinlerinde, kralın Arinna'dan

⁴⁶⁹ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Tatişg/ka'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978, 414.; del Monte,1992: 167.

Tahurpa'ya ya da Tahurpa'dan Hattuša'ya giderken Tatišga'ya uğradığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.

t) TAURIŠA⁴⁷⁰:

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramını konu alan KUB 2 8 nolu metnin ön yüzünde Tauriša şehri koruyucu tanrısından bahsedilmekte, ilerleyen satırlarda ise Zuliya nehri koruyucu tanrısından bahsedilmektedir. Metnin ilgili satırı şöyledir: “*Zuliya Nehri, Nehrin Koruyucu Tanrısı*”⁴⁷¹ Metinden yola çıkarak, Tauriša Şehri'nin, Zuliya Nehri ile eşitlenen Çekerek nehri⁴⁷² vadisinde aranması uygun olacaktır. Bu durumda AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı sırasında kralın Tauriša kentini kült amaçlı ziyaret etme olasılığı göz önünde bulundurulursa, sorulacak soru kralın hangi kentten sonra Tauriša'ya gittiğidir. Maalesef bu sorunun cevabı, Katapa, Zippalanda ve Ankuwa gibi önemli şehirlerin kesin lokalizasyonları yapılmadığı

⁴⁷⁰ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Tauriša'nın geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978: 415-416. ; del Monte,1992: 166.

⁴⁷¹ KUB 2 8 öy. 23 ; Badali, 1991: 66.

⁴⁷² Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Zuliya Nehri'nin geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978: 459-460. Zuliya=Çekerek eşitliği için bak. Alp, 1977a: 637-646. Ayrıca Çekerek Nehri'nin antik dönemdeki ismi: Skylax. Dönmez, 2010: 19. ; Çekerek Nehri: Yeşil Irmak'ın önemli bir koludur. Ve Ortaköy'e 5 km uzaklıktadır. Koç, 1963: 5. ; Süel, 1995: 281. ; Zuliya Nehri, temizlikle ilgili metinlerde de karşımıza çıkmaktadır. Buna örnek oluşturan ve kraliyet mutfağındaki temizlik kurallarını konu alan KUB XIII 3 nolu metnin II sütun 7 vd. de Kralın Zuliya Irmağı'na gidip temiz mi yoksa kirli mi olup olmadığına bakmasına ilişkin ifadeler yer almaktadır. Ünal, 2007b: 273-274.

takdirde bilinemeyecektir. Öte yandan kral, Tauriša kentine gitmemiş ve Hattuša'da kentin isminin verildiği ormanlık bir alanda kült işlemlerini gerçekleştirmiş de olabilir. Nitekim kralın başkente uzak olmasından dolayı bazı şehirlere kült gezisi düzenlemediğini ve bayramları sembolik olarak Hattuša'da kutlandığını biliyoruz.

u) TAW(İ)NİYA⁴⁷³:

Kültepe metinlerinde ve Boğazkale metinlerinde karşımıza çıkan Tawiniya kenti, Asur Ticaret Kolonileri Çağında, büyük ticaret merkezleri olan Karumlar arasında adı geçmektedir⁴⁷⁴. Forlanini, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda önemli bir ticari merkez olan Tawiniya'yı (Tamniya) Hattuša'nın güney batısında aranması gerektiğini savunmaktadır⁴⁷⁵. Garelli, Boğazköy ile Merzifon arasında aranması gerektiğini belirtmiş⁴⁷⁶, Orlin, Boğazköy yakınlarında Kızılırmak kıyısında aranması gerektiğini ifade etmiştir⁴⁷⁷.

Haas, Roma döneminde Tabia/Tavium olan yerleşme ile Tawiniya'nın aynı yer olabileceğine dikkat çekmiş ve Tawiniya'yı,

⁴⁷³Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Taw(i)niia'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 416-418.; del Monte,1992: 167. Ayrıca bak. Soysal, 2004: 14, 19, 153.

⁴⁷⁴ Ünal, 1981: 436 ; Balkan, 1957:65. ; Nashef, 1991:116.

⁴⁷⁵ Forlanini, 2008: 58, 69.

⁴⁷⁶ Garelli, 1963:122.

⁴⁷⁷ Orlin, 1970:85.

Hattuša'da bulunan "Tawiniya şehir kapısı"na⁴⁷⁸ 15 km uzaklıkta bulunan Büyük Nefesköy'e lokalize etmiştir⁴⁷⁹. Bu durumda Forlanini'nin önerdiği gibi Tawiniya, Hattuša'nın güney batısında bulunan Büyük Nefesköy olabilir. Büyük Nefesköy'de Strobel ve Gerber tarafından yapılan yüzey araştırmaları sonucunda Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait buluntulara rastlanmıştır⁴⁸⁰.

Büyük Nefesköy, Yozgat'ın 30 km batısında, başkent Hattuša'ya ise 20 km uzaklıkta bulunmaktadır. Burada 1997 yılından itibaren Strobel tarafından yapılan yüzey araştırmaları sonucunda; Büyük Nefesköy'ün, M.Ö. 4. binden itibaren yerleşim gördüğü ve Hitit izleri taşıdığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Klasik dönemde bir Galat kenti olan Tavium Şehri ile özdeşleştirilmiştir. Tavium ile lokalize edilen bu yerleşimin klasik dönemde kral yolu üzerinde yer alması önemini arttırmaktadır⁴⁸¹. Tawiniya'nın özellikle Hitit öncesinde Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda etkin bir Karum olduğundan yola çıkarak⁴⁸²; Tawiniya=Tavium eşitliği muhtemel gözükmektedir.

⁴⁷⁸ "KÁ.GAL^{TIM} ŠA^{URU}Tawiniya" : Metinlerden Hattuša'nın kapılarından birinin adının Tawiniya olduğu öğrenilmektedir. Ünal, 1983a: 528. ; Gastrang-Gurney, 1959: 11.

⁴⁷⁹ Haas, 1994: 729. ; Ayrıca Tawiniya=Tavium için bak. Taggar-Cohen, 2006: 405. Strobel, 2008: 281-302. ; Gerbel, 2008:189-234.

⁴⁸⁰ Strobel, 2008: 281-302.

⁴⁸¹ Yozgat Müzesi kayıtları.

⁴⁸² Kt. n/k 336 nolu Kültepe metninde Tawiniya ile ilgili şöyle geçmektedir: "Aššur-imittī, Hurašānum'a şöyle der: Lütfen Tawiniya'ya girdiğin günde kalkıp buraya gel. Ayrıca 2 mina veya 3 mina'lık lulûm ile ilgili (olarak) 10 gün için bağlantı

Çünkü her iki şehir de farklı dönemlerde, önemli yol güzergâhları üzerinde bulunmasından ötürü cazibe merkezi olmuştur.

nuntarriyašhaš bayramının 20. gününü kral Tawiniya'da geçirmektedir. Fakat festivalin 19. günü nerde olduğu net olarak bilinmese de Hattuša'da olabileceği tahmin edilmektedir. Bu durumda Tawiniya'nın Hattuša yakınlarında aranması uygun olacaktır.

Ayrıca AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında ^{KUŠ}*kurša*'nın Arinna'dan Hattuša'ya geldiği ve ertesi gün Tawiniya'ya gittiği belirtilmektedir. ^{KUŠ}*kurša* Arinna'dan geldikten sonra *halentuwa* yapısında büyük toplantı yapılmaktadır. Bu ifade ^{KUŠ}*kurša*'nın Hattuša'ya getirildiğine işaret etmektedir. Ertesi gün ise Tawiniya'ya gitmektedir. Demek ki Arinna ve Tawiniya Hattuša'ya yakın mesafede fakat farklı güzergâhlarda aranması gereken kentlerdir. Bu durumda Baltacıoğlu'nun işaret ettiği gibi⁴⁸³, Kralın Arinna'dan Hattuša'ya gelirken Tawiniya'ya uğrama ihtimali bulunmamaktadır.

Aynı zamanda ^{KUŠ}*kurša* Tawiniya'da bir gün kaldıktan sonra Hiyašna şehrinde geceler ve muhtemelen Hattuša'ya geri döner. Bu da ^{KUŠ}*kurša*'nın Hattuša'ya dönüş yolunda Hiyašna üzerinden geçtiğini

yapmış bunuyorum. Eğer sen Aliaša'ya ulaşana kadar 10 gün geçerse Aliaša'da ticari malını bırak ve kalkıp buraya gel". Kuzuoğlu'na göre, belgenin Kültepe'de ele geçmesi nedeniyle, *Aššur-imitti'nin* bulunduğu yerin Kaneš olduğu düşünülürse, Aliaša'da Kaneš ile Tawiniya arasında aranmalıdır. Ayrıca Kuzuoğlu, Tawiniya=Büyük Nefesköy eşitliğinin kabul edilmesi durumunda, Aliaša kentinin Büyük Nefesköy civarında aranması gerektiğini vurgulamıştır. Kuzuoğlu, 2004: 78, 83,84.

⁴⁸³ Baltacıoğlu, 2004: 31.

göstermektedir. ^{KUŠ}*kurša*'nın Arinna'dan itibaren izlediği güzergâhı şöyle gösterebiliriz:

Arinna →Hattuša→**Tawiniya**→ Hiyašna→ Hattuša

Burada dikkati çeken nokta, ^{KUŠ}*kurša*'nın Hattuša'dan Tawiniya'ya geçerken Hiyašna'ya uğramaması ama dönüş yolunda Hiyašna'ya uğrayarak yoluna devam etmesidir. Bu da Tawiniya ile Hattuša arasında farklı güzergâhların olabileceğine işaret etmektedir.

purulliyaš bayramının kutlandığı merkezler arasında Tawiniya'nın da adının geçmesi⁴⁸⁴ ilgi çekicidir. Nitekim *purulliyaš* bayramı kutlamalarının başlatıldığı⁴⁸⁵ Nerik ile Tawiniya arasında bizce oldukça uzun bir mesafe bulunmaktadır. Eğer Nerik'in Samsun-Vezirkörü'deki Oymaağaç Höyük olduğu kabul edilirse ve Tawiniya'da Hattuša'nın güney batısına lokalize edilirse uzun bir kült yolculuğunu gerektirmektedir. Fakat kral kutlamaları Nerik'de başlatarak, Hattuša'da devam etmiş, buradan da Tawiniya'ya geçmiş olabilir. Ya da kral ve kraliçe aynı zamanlarda farklı mekânlarda bulunarak bayramı kutlamış da olabilirler.

Tawiniya=Büyük Nefesköy eşitliğini kabul ettiğimiz takdirde Boğazkale'den Büyük Nefesköy'e giden iki yol güzergâhı bulunmaktadır.

⁴⁸⁴ Haas, 1994: 729 vd.

⁴⁸⁵ Haas, 1994:696.

1. Boğazkale→İbikçam→ Gülyayla→ Killik Mezraası→ Bacılı→ Güneşli→ Büyük Nefes
2. Boğazkale→İbikçam→Gülyayla→Güllüoluk→Sağlık→ Güneşli→Büyük Nefes

Tespit edilen bu güzergâhlardan birincisi, daha kısa bir yol olup, yukarıda bahsi geçen kutsal ^{KUŠ}*kurša*'nın bu yol ile Hattuša'dan Tawiniya'ya gittiği, Hattuša'ya geri dönerken ise ikinci yolun kullanıldığı düşünülmektedir. Çünkü kutsal ^{KUŠ}*kurša* dönüş yolunda Hiyašna'ya uğramakta ve burada geceledikten sonra Hattuša'ya varmaktadır. Bu da dönüş yolunda daha uzun bir mesafe katedildiğini göstermektedir.

v) TĪP(P)UWA⁴⁸⁶:

Hitit kralı, *nuntarriyašhaš* bayramının 16. günü Tahrurpa'dan hareket eder ve Tippuwa Kenti üzerinden Hattuša'ya döner. Buradan yola çıkarak; Tippuwa'nın hem Hattuša'ya hem de Tahrurpa'ya yakın bir yerde, Tahrurpa'dan Hattuša'ya giden yol üzerinde aranması gerekmektedir. Aslında asıl araştırılması gereken konu; Tippuwa yolunun neden her zaman tercih edilmediğidir. Nitekim Kral, Tahrurpa-Hattuša arasında yolculuk yaparken her defasında Tippuwa'dan geçmemektedir. Sonbaharda gerçekleştirilen *nuntarriyašhaš* bayramını “hızlı, acele bayram” olarak

⁴⁸⁶Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Tip(p)uwa'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978: 426-427.; del Monte, 1992: 170.

düşündüğümüzde belki bir ihtimal hava koşulları dikkate alınarak daha güvenli ve kısa bir yol tercih edilmiş olabilir. Diğer taraftan Tippuwa şehri ile anılan Tippuwa dağı, şehrin yüksek ve engebeli bir coğrafya da olabileceğine işaret etmektedir. Oysaki böyle bir arazi, yolu kısaltamaktan ziyade uzamasına da neden olabilir. Bu açıdan Tippuwa'nın belirli zamanlarda uğranılması gereken önemli bir kült merkezi olabileceğini düşünmek daha uygun olacaktır.

Eskiyapar yolundan Perçem'e giriş. (Ö. Sir Gavaz)

İlkbaharda yapılan AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramını anlatan KUB 10 18 nolu metinde Tippuwa şehrinden bahsedilmiştir. Metinde; Kral'ın Taurpa'dan Tippuwa şehrine geldiği ve Tippuwa'da kurulan çadır içinde bazı kült işlemlerini gerçekleştirdikten sonra Hattuša'ya

geçtiği ifade edilmiştir. Metinde aynı zamanda kralın Tippuwa ile Hattuša arasındaki seyahati ^{GIŠ}GIGIR ile yaptığı kaydedilmiştir. Fakat Tippuwa Dağlık Bölgesi'nde olduğu bilinen Tippuwa Şehri'nin coğrafyası göz önünde bulundurularak başkent Hattuša'ya yakın yüksek ve engebeli bir mevkide aranması gerekmektedir. Biz bu şehrin Eskiypar-Boğazkale yolu üzerinde Eskiypar'ın güney batısında bulunan Perçem-Suludere-Yüksekyayla hattı üzerinde aranması gerektiğini düşünüyoruz.

Perçem yolunu takiben Suludere'ye giriş. (Ö. Sir Gavaz)

Öte yandan yukarıda bahsettiğimiz Tippuwa'daki festivalin anlatıldığı KUB 10 18 ve KUB 10 17 nolu metinlerde kralın sadece ^{GIŠ}GIGIR ile değil bazı yerlerde ^{GIŠ}huluganni- ile seyahat ettiği de

anlaşılmaktadır. Görülüyor ki kral, her yere aynı araçla gitmemekte farklı özelliklere sahip başka araçlar da kullanmaktadır. Kralın kült gezileri sırasında seyahat ettiği araçlar daha sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Yüksekyayla'dan bir görünüş. (Ö. Sir Gavaz)

y) WARKATAWI⁴⁸⁷:

Warkatawi şehri, maalesef Hititçe çivi yazılı metinlerde çok sınırlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle lokalizasyonu ile ilgili fazla yorumda bulunamıyoruz. Fakat Tawiniya'da, Tanrıça Tetetešhapi ayinlerinin bir parçası olarak Warkatawi yöresinde

⁴⁸⁷ Hititçe çivi yazılı metin yerleri ve literatürde Wargatawi'nin geçtiği yerler için bak. Ertem, 1973: 158. (KUB 11 32 III 25) ; del Monte- Tischler, 1978: 475.

NIN.DINGIR tarafından başlatılan içki seromonisinden bahsedilmektedir. Demek ki Warkatawi, Tawiniya'ya çok yakın bir yerde aranmalıdır. Bu durumda biz Warkatawi'yi, Büyük Nefesköy civarında aramanın uygun olacağını düşünüyoruz.

z) ZİPPALANDA⁴⁸⁸:

Önemli bir kült merkezi olan Zippalanda'nın lokalizasyonu ile ilgili şimdiye kadar birçok çalışma yapılmıştır. Popko tarafından yapılan çalışmada⁴⁸⁹ Zippalanda Alacahöyük ile eşitlenmiş ve Alacahöyük yakınlarındaki Kalehisar/Karahisar yükseltisi ise Daha dağı ile özdeşleştirilmiştir. Zippalanda Şehri ile ilgili Hititçe çivi yazılı metinleri derleyerek bir araya getiren bu çalışma, çoğu araştırmacı tarafından Zippalanda ile ilgili önemli belgelerin değerlendirilmesi ve tarihi coğrafya araştırmalarına teşvik sağlaması açısından takdir görmüştür⁴⁹⁰. Fakat Zippalanda=Alacahöyük eşitliği haklı nedenlere dayanarak birçok araştırmacı tarafından kabul görmemiştir.⁴⁹¹

Öte yandan; Yozgat İli sınırları içinde bulunan Peyniryemez köyü yakınlarındaki Çadır Höyük yerleşiminde 2002-2005 yılları arasında yapılan arkeolojik kazı çalışmaları sonucu, Gorny, bu

⁴⁸⁸ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Zippalanda'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978, 505-509. ; del Monte, 1992: 196 vd.

⁴⁸⁹ Popko: 1994.

⁴⁹⁰ Gorny, 1997: 549.

⁴⁹¹ Haas, 1994: 585 ; Gurney, 1995: 69-71. ; Gorny, 1997: 549 vd. ; Alp, 2002: 48; Forlanini, 2008: 153,154.

yerleşimi Zippalanda ile eşleştirmiştir. Söz konusu yerleşimin yakınında bulunan Çaltepe Dağı'nı ise Zippalanda'nın kült yerleşimi olan Daha Dağı ile özdeşleştirmiştir⁴⁹². Çadırhöyük'de yapılan kazılar sonucunda olası Zippalanda'nın Fırtına Tanrısının tapınağının höyüğün doğusunda yüksek bir noktaya inşa edilmiş olduğu varsayılmaktadır⁴⁹³.

Zippalanda Kenti'nin Fırtına Tanrısı'nın kült merkezi olarak bilinen "Daha Dağı" daha önce yapılan araştırmalarda Yozgat İli, Sorgun İlçesi'nde ana yolun hemen güneyindeki alçak dağın tepesinde bulunan Kerkenes Dağı ile eşitlenmekteydi⁴⁹⁴. Kerkenes Dağı, doğudan batıya uzanan ana yola ve Kapadokya düzlüğünün kuzeybatı ucuna hâkim bir noktada bulunmaktadır. Ayrıca yüksekliği deniz seviyesinden 1400 m olan granit kayalardan oluşmuş bir dağdır. Dağın üzerinde bulunan yerleşme, doğu-batı transit yolunun üzerinde ve Orta Anadolu'nun merkezine yakın doğal bir kavşak noktasında bulunmaktadır⁴⁹⁵.

Kerkenes'in 4 km kuzeyinde ise Eğriöz suyu vadisinde yer alan Kuşaklı/Uşaklı Höyük, ilk olarak Gurney tarafından Zippalanda ile eşitlenmiştir⁴⁹⁶. 2008 yılından itibaren ise S. Mazzoni'nin başkanlığında, Kuşaklı/Uşaklı Höyük'de yürütülen yüzey

⁴⁹² Gorny, 2006:10

⁴⁹³ Gorny, 2006: 22.

⁴⁹⁴ Erkut, 1997: 495.

⁴⁹⁵ Summers, 1994. (Kerkenes Dağ: 1994 Araştırma Sezonu Raporu)

⁴⁹⁶ Gurney, 1995: 69-71.

araştırmaları ile bu yerleşimin Zippalanda olabileceğine dair önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Höyüğün güney kısmında yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen bir tablet parçası bulunmuştur. (Tablet No: UK09. Ob.2)⁴⁹⁷. şiddetli bir yangına maruz kalan tabletin bir büyü ritüelini konu aldığı ve okunabilen kısmında “Göğün Güneş Tanrısı” ifadesinin yer aldığı belirtilmiřtir⁴⁹⁸.

Uşaklı / Kuşaklı Höyük. (Antiquitiy,Project Gallery)

Ünal'ın verdiği bilgiye göre⁴⁹⁹; Cornelius, Anadolu gezilerinden birisi sırasında Kuşaklı'ya çok yakın Taşlık Höyük'de bir tablet bulmuş ve bunu Boğazköy'deki Alman kazı heyetine teslim

⁴⁹⁷ Mazzoni- et al., 2010: 111-163.

⁴⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bak. Corti, 2010: 131.

⁴⁹⁹ şifahen verilen bu kıymetli bilgi için Prof. Dr. Ahmet Ünal'a çok teşekkür ederim.

ettiğini söylemiştir⁵⁰⁰. Bu tabletin, Ankara Müzesi'ne verilip verilmediğini ise maalesef takip edemediğini ve bunu sormayı her defasında unuttuğunu dile getirmiştir. Gurney ise bu tabletin Cornelius'un dediği höyük'te değil, Kuşaklı'da bulunmuş olabileceğini yazmıştır⁵⁰¹.

Kerkenes Dağı'nda 1993'ten bu yana Summers tarafından yürütülen arkeolojik araştırmalar ve kazı sonucunda Hitit yerleşimine ulaşılamaması ve Kerkenes'in önemli bir Demir Çağ yerleşimi olduğunun ortaya çıkması sonucu; Kerkenes Dağ=D/taha Dağı⁵⁰² eşitliğinin mümkün olamayacağına dair görüşler bildirilmiştir. Bu durumda Kuşaklı/Uşaklı Höyük=Zippalanda olsa dahi, Zippalanda Şehri'nin kutsal mekânı olan Daha Dağı için başka bir öneri getirilmesi gerekli olmuştur. Fakat Kerkenes'de açığa çıkarılan geç devir kale surlarının, Hitit Dönemi kalıntılarını örtmüş olabileceği ve bölgede Daha Dağı'na lokalize edilebilecek en uygun yükseltinin Kerkenes Dağı olabileceği hem Summers, hem de Mazzoni tarafından dile getirilmiştir⁵⁰³. Ayrıca Gorny, Zippalanda=Çadırhöyük eşitliğini savunmadan önce, Kuşaklı'nın Zippalanda için uygun bir yer olduğunu ifade etmiş, Kerkenes'in Kuşaklı'dan itibaren yumuşakça aşama aşama yükselişe geçtiğini ve sitenin iç tarafında Daha dağının

⁵⁰⁰ Cornelius, 1964: 11-14.

⁵⁰¹ Summers-Summers. et al., 1995: 55.

⁵⁰² Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde D/taha Dağı'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978, 374-375.

⁵⁰³ Özcan-Summers-Summers,2000:213.; Mazzoni, D'Agostino, Orsi, 2010: Antiquity,Project Gallery; Mazzoni- et al., 2010: 111-163.

topografik gerekliliklerinden biri olan birkaç tane su kaynağının bulunduğunu belirtmiştir⁵⁰⁴.

Daha Dağı'nda Hitit kralının kült seromonisi gerçekleştirdiğine dair bir metin yerinde şöyle geçmektedir: “*Kral ve kraliçe oturarak Daha Dağı için içerler. Lir ile haliyari adamları şarkı söylerler. Soyтары söyler. (bağırır)*”⁵⁰⁵. Bu metin yeri, Daha Dağı'nda kralın bazı kült etkinlikleri gerçekleştirdiğine dair önem taşımaktadır. Aynı zamanda başka bir metin yerinde şöyle geçmektedir: “*Fırtına Tanrısı'nın [ad]amı söyler: '(Ey) Zippalanda'nın Fırtına Tanrısı tatlı uykundan uyan! Bak, hükümdar kral(ın) Arinna'nın Güneş Tanrıçası annenin rahibi, seni Daha Dağı'na sevgiline götürecektir.*”⁵⁰⁶ Metinden anlaşıldığı gibi; Daha Dağı'nın, Zippalanda Şehri'nin Fırtına Tanrısı'nın kült merkezi olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Öte yandan Zippalanda ile ilgili bir metin yerinde, Zippalanda'ya girerken bir köprüden geçildiği ifade edilmektedir. Metnin ilgili kısmı çok kırık olarak elimize ulaştığı için burada tercümesini veremiyoruz⁵⁰⁷. Ancak başka bir metin yeri ile tamamlandığında bir anlam çıkarmamız mümkün olmaktadır: “*Kraliçe reverans yapar. kral ve kraliçe sonra ^{GIŞ}huluganni- (ile) yola çıkarlar. Kral köprüye vardığında hamina- adamı (ve) merhemli rahip kurşa*

⁵⁰⁴ Gorny, 1997: 552.

⁵⁰⁵ IBoT 3 29 4-7 ; Popko, 1994: 300.

⁵⁰⁶ A.KUB 41 29 B. IBoT 4 92 = A III öy. III 6-11; Transkripsiyon ve tercüme için bak. Popko, 1994: 214vd.

⁵⁰⁷ 5' [^{GIŞ}ar-]mi'-iz'-zi-ia-aş ; KUB 41 46 öy. II Popko, 1994: 170.

*tanrısını taşırlar ve onu halentuwa evine asarlar.”*⁵⁰⁸ Anlaşıldığı üzere kral Zippalanda’ya gelirken kraliçe ile birlikte gelmekte ve köprüye vardığında bazı ayinsel işlemleri yerine getirmektedir.

Gorny’e göre; Kuşaklı/Uşaklı Höyük’ün kuzeyinden akan Eğri su üzerinde bir köprünün varlığı mümkün olabilir⁵⁰⁹. Fakat bunu kuvvetli bir ipucu olarak düşünmek yanıltıcı olacaktır. Öte yandan; Zippalanda için önerilen Çadırhöyük, Eğri su ve Kanak suyun beslediği Gelingüllü gölünün hemen yanında bulunmaktadır. Burada da bir köprünün varlığı söz konusu olabilir.

Çadırhöyük ve Kanaksu. (A. Ünal arşivinden)

⁵⁰⁸ Bo 2689 ay. V? 8-13 ; Popko, 1994: 170 dip. 1; Alp, 1983: 358-359.

⁵⁰⁹ Gorny, 2006: 556.

Ayrıca Zippalanda'nın girişinde; köprü ve şehir kapısı arasında bir kuru, ambar ve bir sarayın yer aldığı ifade edilmektedir. Sarayın yukarı kesiminde ise Fırtına Tanrısı'na ait bir tapınak, yıkanma evi ve steller bulunmaktadır⁵¹⁰.

Kümbet Ovası (Aydıncık İlçesi) ve doğuya doğru uzanan Çekerek Irmağı vadisinin içinde yer alan eski yerleşimler, Hattuša, Arinna, Zippalanda ve Tapigga (Maşathöyük) arasında önemli bir yol olduğunu göstermektedir. Kerkenes ve Kuşaklı Höyük'den çıkacak yeni sonuçlar bu bölgenin tarihi coğrafyası açısından da önem taşımaktadır.

Diğer taraftan, Gorny'nin son olarak belirttiği gibi, Zippalanda ile Çadırhöyük, Huranašša ile de Kuşaklı Höyük eşleştirmesi⁵¹¹ bayram metinlerindeki kült gezileri dikkate alındığında muhtemel gözükmektedir. Bu durumda Ankuwa ise Kanak su vadisinde aranmalıdır. Böylece Gorny'nin daha önce ifade ettiği gibi, Alişar=Ankuwa eşitliği de gayet uygun düşmektedir⁵¹².

Zippalanda Kenti, mevsimsel tapınım döngüsünün en önemli kült merkezlerinden biri olarak 1986 yılında, Boğazköy-Hattuša'da gün yüzüne çıkarılan bronz tablette geçmektedir⁵¹³. Bu bağlamda;

⁵¹⁰ Popko, 1994: 18 vd.

⁵¹¹ Gorny, 2006: 11.

⁵¹² Gorny, 1997: 551 vd.

⁵¹³ Otten, 1987: 271 vd. ; Bronz Tablet: Boğazköy'de Yerkapı'da kent surları üzerinde yapılan restorasyon çalışmaları sırasında tesadüfen bulunmuştur. Üzerine yazılan metin 362 satırdan oluşmakta ve IV. Tuthaliya ile Tarhuntašša Kralı Kurunta arasındaki antlaşmayı içermektedir. Bu antlaşmanın yedi örneğinin olduğu

Zippalanda Şehri'nin lokalizasyonu ile ilgili olarak bize ipucu veren en önemli belgeler, Hitit Kralları'nın kült gezilerini içeren bayram törenleridir. Özellikle AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramına ait metinlerde Zippalanda ve ona yakın aranması gereken bazı kült merkezleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bayramın 32. günü Hattuša'dan ayrılan kral, bazı kült merkezlerini ziyaret ettikten sonra 36. gün Zippalanda'ya ulaşır:

Hattuša→ Haitta→Pişkurunuwa dağı→ Hurranašša→
Zippalanda→ Ankuwa

Zippalanda'dan sonra ise son istasyon olarak Ankuwa şehrine geçer ve burada Ankuwa şehrinin yağmur bayramını kutlar. Kral, bayramın 36. gününü Zippalanda'da geçirdikten sonra, 37. ve 38. günleri Ankuwa'da geçirir. Buradan iki yerleşim arasındaki uzaklığın bir gün ya da daha kısa bir süre olabileceğini anlıyoruz. Böylece Zippalanda için yapılacak lokalizasyon önerisinin Ankuwa'yı da dikkate alarak değerlendirilmesi gerekecektir. Gorny'e göre; bir günde yaya olarak kat edilen mesafe yaklaşık 30-35 km'dir. Bu durumda Zippalanda ve Ankuwa arasındaki mesafe, 30-35 km'den daha fazla olamaz⁵¹⁴. Ayrıca Hititçe çivi yazılı metinlerde

tablette bildirilmiş olup, muhtemelen yedi pişmiş toprak tablet örneği için bu bronz tablet orijinal metni temsil etmektedir. Antlaşma metninde Hitit İmparatorluğu ile Tarhuntašša Devleti arasındaki sınırın düzenlenmesiyle ilgili bilgiler kayıt altına alınmış olup, çok sayıda tanığın isimleri bildirilmiştir. Metin, Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası'nın mühürlerinin basılmış olduğunun belirtilmesi ile son bulmaktadır. Neve, 1987: 266-267.

⁵¹⁴ Gorny, 1997: 551.

Zippalanda'dan Ankuwa'ya güney yolu ile gidildiğine dair ifadeler yer almaktadır. KBo 30 155 nolu metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “ve ^{KUŠ}kurša güney yolu ile gider. ve o Zippalanda'dan Ankuwa'ya varır. ve mabeyinci (?) deri postlarını alırlar ve o Ankuwa'dan tekrar Zippalanda'ya varır.”⁵¹⁵ Diğer taraftan farklı bir metinde ^{KUŠ}kurša'nın Zippalanda'nın güneyindeki bir yere gittiğinden bahsedilmektedir: “Eğer k[ış]ın onikinci ayda ^{KUŠ}kurša tanrısı [Z]ippalanda şehri Fırtına Tanrısı'nın güney istikametindeki yola giderse”⁵¹⁶ Bu metinden Ankuwa'nın Zippalanda'nın güneyinde olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

nuntarriyašhaš bayramına ait metinlerde ise; kral Hattuša'dan bayramın 12. günü çıkar ve bayramın başladığı Katapa şehrine şu rotayı takip ederek ulaşır:

Hattuša→Huranašši(12.gün)→**Zippalanda**(13.gün)→Katapa (14.gün)

Görüldüğü gibi kral, AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramında olduğu gibi, Zippalanda'dan Ankuwa'ya geçmez ve Katapa'ya gider. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Katapa'nın Zippalanda'nın güneyinde mi yoksa kuzeyinde mi aranması gerektiğidir. Fakat Katapa'dan sonra kralın takip ettiği güzergâh dikkate alındığında Katapa'nın Zippalanda'nın kuzeyinde aranması gerekmektedir⁵¹⁷. Ayrıca kral bayramın 13. günü Zippalanda'da bulunmakta 14. günü ise Katapa'ya

⁵¹⁵ KBo 30 155 ay. VI 2-8 ; Popko, 1994: 310-311.

⁵¹⁶ KUB 20 25 + KUB 10 78 ay. VI 8-11; Güterbock, 1961: 92.

⁵¹⁷ Bak. Katapa altında.

geçmektedir. Bu nedenle iki yerleşim arasındaki uzaklığın bir gün ya da bir günden daha az bir mesafe olması gerekmektedir.

Diğer taraftan; bir metin yerinde kralın Hattuša'dan doğrudan Zippalanda'ya geçtiği ifade edilmektedir. İlgili kısmın tercümesi şöyledir: “*kral Hattuša'dan (2) Zippalanda'ya gittiğinde*”⁵¹⁸ Bu metin yeri Zippalanda ile Hattuša arasında en fazla bir günlük mesafenin olduğuna işaret etmektedir.

Bütün bu metinlerden ulaştığımız bilgiler ve yaptığımız güzergâh çalışmaları sonucunda; yeni filolojik ve arkeolojik buluntularla daha kesin bilgilere ulaşana kadar Zippalanda=Kuşaklı Höyük eşitliğine inandığımızı söyleyebiliriz.

⁵¹⁸ KBo 23 103 öy. I 1; Popko, 1994: 152-153.

KÜLT GEZİLERİNİN GÜZERGÂH ÖNERİLERİ VE BAYRAMLARA GÖRE OLASI KÜLT ROTALARI

Kült gezilerini içeren bayramlar, içerikleri bakımından iki guruba ayrılmaktadır. Birinci gurup metinleri, itenerar metinler dediğimiz, bayramın genel programı ve güzergâhı hakkında bilgi veren metinler oluşturmaktadır. İkinci gurup metinler ise, merasim tasvirlerinin yer aldığı ve bir bayram akışının ayrıntılarıyla anlatıldığı metinlerdir⁵¹⁹. Çalışmamızın esasını oluşturan itenerar metinler, sayesinde kral ve kraliçenin birlikte ya da ayrı olarak ziyaret ettiği kentler, bir kült güzergâhı oluşturularak sıralanmakta ve merasimlerin gerçekleştiği kutsal mekanlar belirtilmektedir. Maalesef çalışmada ele aldığımız bayram törenlerinin hepsi, bize ayrıntılı güzergâh bilgisi vermemektedir. Fakat bayramların anlatıldığı metinlerden çıkarılan bazı ipuçları ile yeni güzergâh teklifleri yapılabilmektedir.

Kült gezilerinin güzergâhı ile ilgili olarak Goetze, ziyaret edilen kentlerin Kızılırmak kavsi üzerinde genel olarak Hitit başkentinin kuzey ve kuzey doğusunda, ayrıca güneyinde aranması gerektiğini belirtmiştir⁵²⁰. Fakat daha net bir güzergâh çizebilmemiz için, bize yardımcı olacağını düşündüğümüz bazı bilgilere değinmemiz gerekmektedir. Bunlardan biri; Selçuklular zamanında yapılan kervansarayların birbirine olan uzaklığıdır. Selçuklu sultanları ve yüksek rütbeli devlet adamları, büyük ticaret yolları üzerinde

⁵¹⁹ Ardzinba, 2010: 14-15.

⁵²⁰ Goetze, 1957: 96.

hemen her menzillik mesafede (yani bir menzil yaklaşık olarak 30-40 km) bir kervansaray yaptırmışlardır⁵²¹. Bu nedenle keravansarayların birbirine olan mesafesi, kült gezilerinde kralın ziyaret ettiği yerlerin birbirine olan mesafesinin belirlenmesinde önemlidir. Kervan yolları binyıllar boyunca toplumlar arasındaki ilişkileri sağlayan bağlantılar olmuştur. Bu yollar ticaret kervanları ve ordular tarafından kullanılmış, insanlar bu yollardan başka ülkelere yürüyerek ya da binek ve yük hayvanları kullanarak ulaşmışlardır. Bunun yanında, eski yollar, aşılan bölgenin coğrafi koşullarının olanak verdiği güzergâhları ve doğal geçitleri izlemesi açısından da önemlidir. Anadolu'da halen kullanılan eski köy yolları ile yakın yüzyıllarda inşa edilmiş demiryollarının büyük bölümü topografik yapı değiştirilmeden yapıldığından, çoğunlukla eski yol güzergâhlarını izlemektedirler⁵²². Bu nedenle eski köy yolları, tarihi coğrafya çalışmaları sırasında güzergâh belirlemede bize yol göstermektedir.

Diğer taraftan, yine güzergâhların belirlenmesinde bize yol göstereceğini düşündüğümüz bazı veriler bulunmaktadır. Bunlar arazide bir kişinin bir yerden bir yere giderken ne kadar mesafe kat ettiğini gösteren verilerdir.

Bir insanın normal yürüyüş mesafeleri aşağıdaki gibi belirtilmektedir⁵²³.

⁵²¹ Turan, 2002: 755.

⁵²² Ökse, 2005: 15-16.

⁵²³ Sahra Talimatnamesi, 1964: 23.

Yol (açık engelsiz)	1 saat	5 km.
Hafif çalılıklı arazi	1 saat	4 km.
Ormanlık ve sık ormanlık	1 saat	2.5-3 km.
Seyrek ormanlık arazi	1 saat	3.5-4 km.

Bir insanın yüksüz koşar adım yürüyüş mesafeleri ise şöyledir⁵²⁴:

Açık arazi	1 saat	5-5.5 km.
Seyrek orman	1 saat	4.5-5 km.
Sık orman	1 saat	2.5-3.5 km.
Çalılık (cangıl değil)	1 saat	3.5-4 km
Cangıl	1 saat	2-2.5 km

Yukarıda verdiğimiz bu bilgiler sayesinde, bir kişinin bir saatte yaklaşık olarak 5 km yol kat ettiği anlaşılmaktadır.

Kült gezileri sırasında ziyaret edilen kentler arasındaki yolculuk mesafesi ise bize bazı ipuçları vermektedir. Yolculuğun zamanı, hangi mevsimde ve günün hangi saatinde başladığı, kentler arasındaki ulaşımın ne ile sağlandığı, kaç kişilik bir konvoy ile yolculuk yapıldığı, iki merkez arasında başka istasyonlara uğranıp uğranmadığı gibi sorulara verilecek cevaplar, yapılacak önerilerin daha tutarlı olmasına yardımcı olacaktır. Bu nedenle bu ipuçlarını farklı başlıklar altında ele aldık.

⁵²⁴ McManners, 1995: 86-100.

a) Kült Gezilerinin Zamanı:

Öncelikli olarak ele aldığımız bayramların hangi mevsimlerde kutlandığına dair bilgileri gözden geçirmemiz gerekmektedir. Hititçe çivi yazılı metinlerden bazı bayramların hangi mevsimlerde kutlandıkları ile ilgili kesin kayıtlar bulunmaktadır. Bu bayramlar ve kutlandıkları mevsimler şöyledir:

purulliyaš bayramı: İlkbahar

AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı: İlkbahar

tethešnaš bayramı: İlkbahar

hewaš bayramı: İlkbahar

nuntarriyašhaš bayramı: Sonbahar

Çalışmamızda ele aldığımız KILAM bayramı ve MU-ti bayramının ise hangi mevsimlerde kutlandıkları ele geçen belgelerden anlaşılmasına rağmen, bu bayramların kutlandıkları mevsimler ile ilgili çeşitli öneriler yapılmıştır. Yapılan öneriler arasında en geçerli olanlar ve birçok bilim adamı tarafından kabul gören teklifleri aksi ispatlanmadığı müddetçe biz de kabul etmekteyiz. Buna göre KILAM bayramı⁵²⁵, hasat mevsiminde, MU-ti bayramı⁵²⁶ ise kış mevsiminde kutlanmaktaydı.

Baltacıoğlu'na göre, bayram törenlerinin programı niteliğinde olan tabletlerde geçen *lukkattima* “ertesi gün” ifadesi, törenlerin günün hangi zamanında başlamış olduğuna açıklık getirmemek-

⁵²⁵ Ayrıntılı bilgi ve diğer teklifler için bak. Singer, 1983,1984.

⁵²⁶ Ayrıntılı bilgi için bak. Baltacıoğlu, 1985: 41-52.

tedir⁵²⁷. Hâlbuki *lukattima* kelimesi, *luk-/ lukt-*⁵²⁸ “aydınlanmak, sabah olmak, şafak sökmek” fiilinden türemiştir. *lukkatta- luktatti-* ise “hava aydınlandığında, sabah olduğunda, şafak söktüğünde” anlamlarına gelmektedir. Bu ifadeyi doğrulayan bir metin yerinde şöyle demektedir: “*Ertesi gün erkenden UD.ZAL.LI yıldızı doğun[ca]*”⁵²⁹ Metinde geçen UD.ZAL.LI yıldızı, sabah erkenden, henüz hava yeni aydınlanmaya başladığı sırada doğan bir yıldızdır⁵³⁰. Bu durumda *lukkatta-* kelimesi netlik kazanmaktadır. Demek ki Hitit kralları kült gezilerini, havanın aydınlanması ile sabahın en erken saatlerinden itibaren başlatmaktaydılar.

b) Kült Gezileri Sırasında Kullanılan Ulaşım Araçları:

Hititçe çivi yazılı metinlerinde savaş sırasında ya da dini törenler sırasında kullanılan araçlar kaydedilmiştir. Bazı araçlar hem savaş arabası olarak hem de dini törenlerde kullanılan arabalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en önemlisi çivi yazılı metinlerde ^{GİŞ}GIGIR /^{GİŞ}GÍGIR olarak geçen ve atlar tarafından çekilen iki tekerlekli arabalardır. Bu araçlar, savaşlarda Hitit ordusunun önemli bir gücünü oluşturmakla birlikte, savaş dışında ise ulaşım aracı olarak ve dini törenlerde kralın kült ziyaretleri sırasında kullanılmıştır. Metinlerden, törenlerde bu araçlarla tanrı heykellerinin, cenaze

⁵²⁷ Baltacıoğlu, 2004: 16.

⁵²⁸ Ünal, 2007a: 410.

⁵²⁹ KBo 12 164 öy. I 8; Ünal, 1983: 104-105.

⁵³⁰ Ünal, 1983: 104.

törenlerinde ise ölen kral ya da kraliçenin heykellerinin taşındığı bilinmektedir. Bu araçlar da metinlerde içine oturlan ya da içinde ayakta durulan olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İçinde ayakta durulanlar *tiyawaš* ^{GIŠ}GIGIR içinde oturlanlar ise *ašannaš* ^{GIŠ}GIGIR olarak ifade edilmektedir⁵³¹.

^{GIŠ}GIGIR'leri çeken at, Hitit toplumunda çok önemli bir yere sahipti. At bilhassa savaş arabalarında kullanılmaktaydı. Nitekim bir at saatte 65 km'ye kadar koşabilir ve günde yaklaşık 160 km. yol kat edebilirdi⁵³². Hititler ziraatte atı kullanmazlar, toprağı sürmek için sığır kullanırlardı⁵³³. At aynı zamanda bayram törenlerinde kralların merasim gezileri sırasında da kullanılmaktaydı. Boğazköy'de Hititçe çivi yazılı belgeler arasında ele geçen "Kikkuli Metinleri" olarak adlandırılan at eğitimi uzmanlık el kitabı, atın Hititler döneminde ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Mitanni'den getirtilen Kikkuli isimli at eğitimcisi, bu el kitabında, bir atın eğitilmesinin 184 gün devam ettiğini, bu eğitim süreci sırasında beslenme, kaşağılanma, tırısa kaldırma, terletme, terini kurutma, silkindirme ve tavlaya çekme gibi birçok ayrıntıyı ele almıştır⁵³⁴.

⁵³¹ Ünal, 2007a: 130.; Friedrich, 1952: 273.

⁵³² Ünal, 2011: "Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli Metinleri ve 'Tavlaya Çekmek'le İlgili Teknik Bir Ayrıntı" adlı henüz yayınlanmamış makale. Bu makaleyi kullanmamda bana izin verdiği için Sevgili Ahmet Ünal Hocama teşekkürlerimi sunarım.

⁵³³ Batu, 1938: 30.

⁵³⁴ Hitit panteonunda Pirwa isimli bir at tanrısı da bulunmaktadır. Tanrının ismi, Parwa ve Peruwa gibi şahıs isimleri olarak da Eski Asurca metinlerde geçmektedir.

Muhtemel ^{GİŞ}GİGİR'ler. Atla çekilen iki tekerlekli Hitit arabaları. (H. Ekmen)

Kikkuli metinlerinde atların çok sert idmanlardan geçtiğinden bahsedilmektedir. İdmana ilkbaharda başlanır, sonbahara kadar da devam edilirdi. At ilk olarak 8 Hitit milinden fazla bir mesafede yürütülürdü. Bir Hitit mili: yaklaşık 6 km. dir. Yani at ilk gün 48 km yol kat etmekteydi. Ve daha sonra 2 km dört nal yapmak zorundaydı.

Pirwa, kesinlikle Hatti kökenli bir tanrıdır. AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramında ve başka birçok bayramda, Pirwa'ya da kurbanlar sunulmaktadır. Ünal, 2011: "Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli Metinleri ve 'Tavlaya Çekmek'le İlgili Teknik Bir Ayrıntı" adlı henüz yayınlanmamış makale.

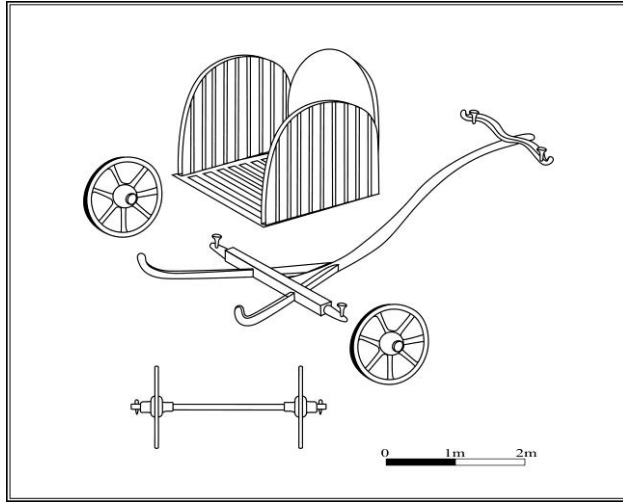
Yaklaşık 50 km. atın işe yarayıp yaramadığını öğrenmek için yeterliydi. İşe yarayan atlar, savaşta kullanılmak üzere ayrılmaktaydı⁵³⁵. Bu teknik bilgiler bizim için de oldukça önemlidir. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz gibi, bir atın günde ortalama 160 km yol kat etmesi söz konusudur. Fakat bunun ancak habercilerin kullandıkları atlar ya da savaş sırasında kullanılan atlar için geçerli olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü; hem yukarıda verdiğimiz kervansaray örneğinden yola çıkarak, hem de çivi yazılı metinlerde bir kült gezisi sırasında kralın yanında birçok kült personelinden bahsedilmesinden dolayı arabaya koşulan ve bir konvoy halinde yürütülen atın tahminimizce günde yaklaşık 30 km yol gidebileceği kanısındayız.

Diğer taraftan metinlerde ^{GIŞ}*huluganni-/ hulukanni-/ huluganna-/ haluganni-*⁵³⁶ olarak geçen araba yine iki tekerlekli olup, boğalar/sığırlar tarafından çekilen bir arabadır. Dinsel törenlerde tanrı heykellerinin taşındığı bu araba, üzerine binilen ya da içine oturlan bir araç olduğu anlaşılmaktadır. Boğa/sığır tarafından çekildiği için tahtı revan, kağrı ya da yük arabası olarak değerlendirilen ^{GIŞ}*huluganni*'nin metinlerde hem kral hem de kraliçe tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.

⁵³⁵ Hititli atlar, uzun boylu, ganaşlar kuvvetli, ağızları incedir. Boynu yüksek, bacaklar kuvvetli ve incikler uzundur. Cidago siliktir. Hitit atlarına eğer ya da hamut vurulmazdı. Ayrıntılı bilgi için bak. Batu, 1938: 33.

⁵³⁶ Ünal, 2007a: 229.

Hititçe çivi yazılı metinlerde ^{GIŠ}MAR.GÍD.DA / *tiyarit*⁵³⁷ olarak geçen araç, insandan çok yük taşımak amacı ile kullanılmıştır. Bu aracın dört tekerlekli olup sığırlar/boğalar tarafından çekildiğini metinlerden öğreniyoruz. KILAM bayramının konu edildiği bir metin yerinde ^{GIŠ}MAR.GÍD.DA'nın boynuzları ve yularları altın kaplı boğalar tarafından çekildiği ve bu araçların önünde müzik aleti çalarak şarkı söylendiği kaydedilmiştir⁵³⁸.

Muhtemel Hitit araçlarının aksamı. (H. Ekmen)

Yukarıda bahsi geçen araçlar dışında kralın ve yanında seyahat edenlerin araba kullanmaya uygun olmayan yerlerde yaya olarak ya da atla yolculuklarına devam etmiş olmaları da söz konusu olabilir. II. Murşili'nin yıllıklarında savaş sırasında arabaya uygun olmayan

⁵³⁷ Ünal, 2007a: 428-725.

⁵³⁸ Singer, 1984: 18. (KBo 10 24 + Bo 5977 öy. II 23'-28') ; KBo 10 23 (+) 22 + KBo 11 67 öy. III 20' / ay. IV 7 vd. Singer, 1984: 12-13.

arazilerin bulunduğu ve yaya olarak yola devam edildiğine dair kayıtlara rastlanmıştır. Metnin ilgi satırlarının tercümesi şöyledir: “[Fakat Kaşu dağı çok zorlu]ydu. Atlı savaşçılar ile [yukarı çıkmak] [olanaksız olduğu için ordu]nun önünde yaya [gittim.]”⁵³⁹ Maalesef kült gezileri sırasında kralın yoluna yaya olarak devam etmesi ile ilgili herhangi bir kayıta rastlanmamıştır.

Bütün bu bilgilerden hareket edilerek; AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı sırasında kralın başkent Hattuša’dan Tahurpa’ya giderken ^{GIŞ}GIGIR ile yolculuk ettiği kayıt altına alınmıştır. Aynı bayram sırasında kralın Tahurpa’dan Hattuša’ya gelirken uğradığı Tippuwa’daki festivallerin anlatıldığı metinde (KUB 10 17, 18) kralın hem ^{GIŞ}GIGIR hem de ^{GIŞ}huluganni’yi kullandığı anlaşılmaktadır. Yalnız burada değinmemiz gereken, kralın Tippuwa’nın dağlık kesimine tanrı stelerini taşıırken yine ^{GIŞ}GIGIR ile gitmesidir. Burada sunularını yerine getirdikten sonra tekrar ^{GIŞ}GIGIR ile Hattuša’ya geri dönmektedir. Hattuša’ya geldiğinde ise şehrin yukarı kesimine kraliçe ile birlikte çıkarken ^{GIŞ}huluganni ile gitmektedir. Fakat Ardzinba’nın çevirisine göre, kral Tippuwa Dağı’ndan aşağıya ana yola geldiğinde onun için hazırlanmış başka bir arabaya binmektedir⁵⁴⁰. Metinde her iki araba da ^{GIŞ}GIGIR olarak belirtilmesine karşın iki farklı arabadan bahsetmiş olması daha muhtemeldir. Nitekim bayramın 37. gününün anlatıldığı KUB 20 96 öy. III 12’-21’ de kral Zippalanda’ya çok yakın bir mesafede olan Daha Dağı’na sunularını gerçekleştirmek için

⁵³⁹ KBo 14 19 öy. II 6-7 ; Ertem, 1980: 66-67.; Baltacıoğlu, 2004: 29.

⁵⁴⁰ KUB 10 18 I 23-25: Ardzinba, 2010: 16.

^{GIŠ}*huluganni* ile çıkmakta daha sonra ise Zippalanda'ya bir günlük mesafede olan Ankuwa'ya ^{GIŠ}GIGIR ile seyahat etmektedir.⁵⁴¹ Bu durum yukarıda Ardzinba'nın çevirisini de doğrulamaktadır. Diğer taraftan aynı bayramda kral Arinna'ya yakın bir mesafede aranması gereken Matilla şehrine ^{GIŠ}GIGIR ile gitmektedir. Aşağıda kralın AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı sırasında ziyaret ettiği yerlere giderken kullandığı araçlar şu şekilde gösterilmiştir:

Hattuša → Tahurpa = ^{GIŠ}GIGIR

Tahurpa → Hattuša = ^{GIŠ}GIGIR

Tahurpa → Tippuwa → Tippuwa Dağı = ^{GIŠ}GIGIR / ^{GIŠ}*huluganni* (?)

Tippuwa → Hattuša = ^{GIŠ}GIGIR

Hattuša → Yukarı Şehir = ^{GIŠ}*huluganni*

Hattuša → Matilla = ^{GIŠ}GIGIR

Zippalanda → Daha Dağı = ^{GIŠ}*huluganni*

Zippalanda → Ankuwa = ^{GIŠ}GIGIR

nuntarriyašhaš bayramının anlatıldığı KBo 11 43 nolu metinde kralın Tahurpa'dan Arinna'ya giderken ^{GIŠ}GIGIR ile gittiği belirtmektedir. Metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “*Kral Tahurpa'dan Arinna'ya ^{GIŠ}GIGIR ile gider. Kraliçe ise Tahurpa*”⁵⁴² Başka bir çivi yazılı metinde ise kralın Hattuša'dan Arinna'ya giderken ^{GIŠ}*huluganni* ile gittiği kaydedilmiştir⁵⁴³.

⁵⁴¹ Ünal, 1981: 454.

⁵⁴² KBo 11 43 öy. I 26-27; Alp, 1983: 184.

⁵⁴³ Baltacıoğlu, 2004: 29.

Öte yandan KI.LAM bayramının anlatıldığı KBo 10 24 nolu metinde şu ifadeler yer almaktadır: “*Kraliçe* ^{GIŠ}*huluganni ile halentuwa'nın girişinde hazırlanır. ve sonra kraliçe* ^{GIŠ}*huluganni'ye oturur. Ve kral tekrar gider.*”⁵⁴⁴ Görüldüğü gibi; kraliçe Hattuša'da yukarı şehirde bulunan *halentuwa*'ya ^{GIŠ}*huluganni* ile gitmektedir.

KUB 25 18 II nolu metinde Piškurunuwa Dağı'na kadar kralın ^{GIŠ}GIGIR ile gittiği kaydedilmiştir. Metnin ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: “*Kral* ^{GIŠ}*GIGIR'den iner ve Piškurunuwa Dağı'na gider.*”⁵⁴⁵ Anlaşıldığı üzere; kral Piškurunuwa Dağı'na kadar ^{GIŠ}GIGIR ile yolculuk etmekte, ama dağa çıkarken ya araç değiştirmekte ya da yaya olarak yoluna devam etmektedir. Maalesef metinde bununla ilgili açıklayıcı bilgi bulunmamaktadır.

c) Hitit Kralı'nın Bayramlara Göre Kült Güzergâhı:

1. *purulliyaš* bayramı:

Nerik→Hattuša→Tawiniya→Warkatawi→Zippalanda
ya da

Hattuša→Kaštama→Nerik→

Hattuša→Tawiniya→Warkatawi→Zippalanda

2. KI.LAM bayramı:

Hattuša→Arinna→Matilla(?)→Tišaruliya(?)

Hattuša→Tawiniya(?)→Zippalanda

⁵⁴⁴ KBo 10 24 VI 7-12 ; Alp, 1983: 196-197.

⁵⁴⁵ KUB 25 18 II 1-2; Alp, 1983: 337-338.

3. AN.TAH.ŠUM^{SAR} bayramı:

Hattuša→ Tahurpa→ Katapa(?Dini tören yapılmıyor) →Tippuwa
Dağı yolu→ Hattuša→ Arinna→ Matilla→ Arinna→ Hattuša→
Tapala Dağ→ Hattuša→ Piškuruwa Dağı→ Haitta→ Piškuruwa
Dağı→ Huranašša/i→ Zippalanda→ Ankuwa

AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bayramı sırasında kutsal ^{KUŠ}kurša'nın izlediği güzergah:

Arinna→ Hattuša→Tawiniya→Hiyašna→ Hattuša

4. nuntarriyašhaš bayramı:

Katapa→ Hakkura→ Tatašuna→ Hišurla→ Tahurpa→ Arinna→
Tatišga→ Hattuša→ Harranašša→ Zippalanda→ Katapa→
Tahurpa→ Tippuua→ Nirhanta→ Hattuša→ Tawiniya

5. EZEN hewaš:

Ankuwa→ Hattuša→ Nerik→ Karahna→ Šanantiya

6. EZEN tethešnaš:

Hattuša→ Katapa→ Hakmiš→ Piškuruwa Dağı

7. EZEN MU(-ti):

Hattuša→ Katapa→ Ankuwa→ Aštarpa Nehri

SONUÇ

Hititler için yılın büyük bir bölümünü oluşturan bayramlar, tanrılara karşı yerine getirilmesi gereken en önemli dini sorumluluklardır. Bu bayramları icra etmek ve eksiksiz yerine getirmek için talimatnameler hazırlanmıştır. Asıl hepsinden önemlisi bayramların kutlanma zamanıdır. Herhangi bir sebeple ertelenen ya da unutulmuş bayramlar, Hitit Ülkesi'nin başına gelebilecek her türlü felaketin nedeni olarak görülmektedir. Kuşkusuz bayramların kutlanacağı yerler de zaman kadar önemlidir. Aslında Hitit bayramlarını lokal bayramlar ve farklı şehirleri de içine alarak kutlanan bölgesel bayramlar olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bazı bayramlar sadece belirli şehirlerde kutlanmakta iken bazıları Hitit Kralları'nın kült gezileri düzenlediği farklı yerlerde icra edilmektedir.

Tabii etnik kökenlerine göre bayramları sınıflandırmak da mümkündür. Mesela *purulliyaš* bayramı Hatti kökenli bir bayram olup, *hišuwa* bayramı⁵⁴⁶ Hurri kökenlidir. Fakat Hititçe çivi yazılı belgelerde bayramları konu alan metin yerleri, genelde aynı rutin faaliyetlerin anlatılmasından ibarettir. Kayıt altına alınan bütün bayram tasvirleri birbirinden çok küçük ayrıntılar dışında farksızdır. Bu nedenle çalışmamızda, bayramların anlatıldığı metinlerden ziyade, kült gezilerini ele alan metin yerlerini inceledik.

⁵⁴⁶ *hišuwa* bayramı için bak. Haas, 1994: 848 vd.

Hititlerde bin tanrılı din anlayışından kaynaklı, farklı etnik kökende birçok tanrı ve tanrıçanın farklı şehirlerde kültleri bulunmaktadır. Bu kült merkezlerinde kutsanan tanrı ve tanrıçaların tapınaklarının, birçok tapınak görevlisi tarafından, bakım ve temizliği yapılmakta, tanrıların yiyecek ve içecekleri temin edilmektedir. Sırf bu nedenle tapınaklarda çalıştırılan görevlilerin sayısı bazen abartılı denecek kadar fazla tutulmuştur. Bu tanrı ve tanrıçalar, düzenlenen bayramlar sırasında, kraliyet ailesi başta olmak üzere, birçok farklı şehirden misafirler ve çeşitli meslek gurubundan kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. Bu sayede tanrılara karşı sorumluluklarını yerine getiren Hititler, atacakları her adımda tanrıların varlığını hissetmişlerdir. Bayram merasimleri sırasında düzenlenen gezilere kralın bizzat katılması yapılan işin ne kadar ciddiye alındığının da bir göstergesidir. Kral'ın kendisinin gidemediği yerlere kraliçe ya da prensleri göndermesi, tanrılara karşı yapılan ibadetin resmi devlet teolojisindeki önemini ortaya koymaktadır.

Dikkati çeken önemli bir nokta, kült gezilerini içeren bayramların hepsinin başkent Hattuša merkezli olarak icra edilmesidir. Bayramların en önemli idari ve dini merkez olan Hattuša odaklı yürütülmesi herhalde Hitit Kralı'nın merkezi otoriteyi güçlü kılmak istemesinden kaynaklanmaktadır.

Öte yandan İç Anadolu Bölgesi, Hitit Devleti'nin kurulmuş olduğu çekirdek bölgedir. Daha sonra Hitit hâkimiyetine alınan bölgeler, yabancı olarak da kabul ediliyor olabilir. Eğer "*Hitit Halkı*" diye etnik anlamda bir halk var idiyse, "*Hititlilik*" bilincinin ortaya

çıkması ya da kaybolmaması için gezilerin bu bölge ile sınırlandırılmış olması da muhtemeldir. Teokratik sistemle yönetilen Hitit Devleti'nde din, toplumu ayırıştırıcı değil, bütünleştirici bir rol üstlenmiştir. Her ne kadar Hitit panteonu farklı etnik kökünde tanrı ve tanrıçalardan meydana gelse de bunlar Hitit inanç sisteminin şekillendirdiği dini kurallar çerçevesinde kutsanmaktadırlar. Hitit panteonunda bulunan tüm tanrı ve tanrıçaların Hattuša'da kültü bulunmaktadır. Bu duruma Hititlerin dini merkezileştirme politikası da diyebiliriz. Bayramlar sırasında kral, Hattuša'da bulunan tapınakların hepsini ziyaret ediyor, böylece Hitit Ülkesi'nin çeşitli yerlerinde bulunan diğer bütün tanrı ve tanrıçaların kültlerini de ihmal etmemiş oluyordu.

Öte yandan ülkenin bütün bölgelerine kült ziyaretlerinde bulunmak zaman açısından da mümkün olmamaktadır. Kral ve erkânının hazır bulunduğu büyük konvoylar ile şehirden şehre yapılan geziler, sabahın erken saatlerinde başlıyordu. Gidilen yerlerde merasimlerin düzenlendiği de göz önünde tutulduğunda birbirine yakın merkezlerin seçilmesi muhtemeldir.

Kuşkusuz Hitit Devleti'nin başlıca tanrı ve tanrıçaları için düzenlenen bayramlarda güvenlik de ön planda olmalıdır. Nitekim halkın ve devletin düşmana karşı en hazırlıksız anı dini vazifelerini yerine getirirlerken ki halleridir. Bu nedenle kolay savunma ve tedbir açısından gezilerin yapılacağı kült merkezleri başkente yakın mesafelerde olmalıdır. Elbette Halep Fırtına Tanrısı da Zippalanda Fırtına Tanrısı kadar önemliydi. Fakat eğer kral Halep'in Fırtına

Tanrısı'nı kutsamak için Halep'e gitseydi, başkent Hattuša'nın güvenliği de tehlikeye düşebilirdi. Nitekim kralın uzak bölgelere yaptığı seferler sırasında birçok düşman boş durmamış ve Hattuša'ya kadar sızmıştır⁵⁴⁷.

Genel olarak gezilerin Orta Anadolu'da yapılmasının nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Merkezi otoritenin güçlü kılınmak istenmesi,
- Hitit Kralı'nın Hitit halkına ve komşu krallıklara karşı gövde gösterisi,
- Kolay savunma ve düşmana karşı tedbir,
- Hitit Devleti'nin kurulduğu çekirdek bölge olması, diğer bölgelerin etnik açıdan yabancı görülmesi,
- Yıllık bayram takvimi göz önünde bulundurulursa, zamandan tasarruf amaçlı birbirine yakın merkezlerin seçilmesi,
- Ekonomik nedenler

Cevaplanması gereken diğer önemli bir soru; kült gezilerinin yapıldığı bayramların hangileri olduğudur. Şimdiye kadar çoğunlukla AN.TAH.ŞUM^{SAR} ve *nuntarriyašhaš* bayramları ile ilgili olduğunu düşündüğümüz kült gezilerinin aynı zamanda *purulliyaš*, KILAM, *hewaš*, *tethešnaš* ve MU-ti bayramları sırasında da yapılmış olabileceklerine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtların değerlendirilmesi ile Hitit Kralı'nın kült amaçlı ziyaret ettiği yerlerin

⁵⁴⁷ Bak. KBo 6 28.

listesi daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Maalesef bayramlar sırasında ziyaret edilen yerler hakkında fazla bilgidir yoksunuz. AN.TAH.ŠUM^{SAR} ve *nuntarriyašhaš* bayramları dışında diğer bayramlara ait itinerar metinler bulunmamaktadır. Bu da işimizi oldukça zorlaştırmaktadır. Fakat metinlerde bayramların farklı şehirlerde kutlandıklarına dair kayıtlar bulunmaktadır. İşte bu durum bizim acaba bu bayramlar sırasında da kült gezileri düzenleniyor muydu sorusunu sormamıza neden olmuştur.

Ele aldığımız bayramlar ile bu bayramlar sırasında adı geçen şehirleri bir tablo halinde gösterebiliriz:

EZEN K.I.LAM	EZEN <i>purulliyaš</i>	EZEN <i>hewaš</i>	EZEN <i>tetešnaš</i>	EZEN MU (ti)
Hattuša	Nerik	Ankuwa	Hattuša	Hattuša
Arinna	Hattuša	Hattuša	Katapa	Katapa
Zippalanda	Tawiniya	Nerik	Hakmiš	Ankuwa
Tawiniya	Warkatawi	Karahna	Piškurunuwa Dağı	Aštarpa Nehri
Matilla	Zippalanda	Šanantiya		
Tišaruliya	Ankuwa			
Ankuwa	Kaštama			
	Hanhana			
	Kašha			

Bu tabloyu da göz önünde bulundurarak, AN.TAH.ŠUM^{SAR} ve *nuntarriyašhaš* bayramları dışındaki diğer bayramlarla ilgili görüşlerimizi şu şekilde açıklayabiliriz:

* Hattuša'da 3 gün boyunca kutlanan K.I.LAM bayramı kralın Arinna'ya yaptığı kült gezisi ile devam etmektedir. Ayrıca Zippalanda'da K.I.LAM bayramının kutlandığına dair kayıtlara rastlanmıştır. Öte yandan Tawiniya, Matilla, Ankuwa ve Tišaruliya

şehirlerinde K.I.LAM bayramının kutlandığına dair kayıt bulunamamıştır. Sadece bayramı konu alan metinlerde, Hattuša'da kutlanan bayram sırasında, bu şehirlerden gelen bazı görevlilerden bahsedilmektedir. Diğer taraftan; K.I.LAM bayramı kutlamalarına çeşitli şehirlerin ^{LÚ}AGRIG'leri de katılmıştır⁵⁴⁸. Fakat AGRIG listesini yukarıdaki tabloda vermeyi gerekli görmedik. Bu durumda bayram sırasında kralın izlediği kült güzergâhı şöyle olmalıdır:

Hattuša→Arinna→Zippalanda

Fakat burada belirtmemiz gereken önemli bir nokta, Arinna ile Zippalanda arasındaki mesafedir. Arinna=Alacahöyük, Zippalanda=Uşaklı Höyük eşleştirmelerini kabul ettiğimiz takdirde iki şehir arasındaki uzaklık, kralın bir günde ulaşabileceği bir mesafe değildir. Bu durumda kral, Arinna'dan Zippalanda'ya giderken başka kült merkezlerine de uğramış olmalıdır. Ya da bayram eş zamanlı olarak iki şehir de birden de kutlanmış olabilir. Yani iki şehir arasında bir kült gezisi söz konusu olmayabilir.

* *purulliyaš* bayramının Nerik başta olmak üzere, Hattuša, Tawiniya, Warkatawi ve Zippalanda'da kutlandığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Fakat kralın bu şehirlerin arasında bir kült gezisi yapıp yapmadığı kesin değildir. Çünkü yaptığımız lokalizasyon çalışmaları

⁵⁴⁸ K.I.LAM bayramına katılan ^{LÚ}AGRIG şehir listesi: Ališa, Ankuwa, Harharna, Hatti, Katilla, Karahna, Nenašša, Šukziya, Takkipuda, Wattaruwa, Zikkurka, Zinirnuwa. Singer, 1984: 243-247.

ve güzergâh önerileri dikkate alındığında Zippalanda ile Nerik arasında birkaç günlük mesafe bulunmaktadır. Oysa ki biz, kralın Hattuša'nın çevresinde birbirine en fazla bir günlük mesafede bulunan yerlere kült gezisi düzenlediğini tahmin etmekteyiz. Eğer bir kült gezisi söz konusu ise; Kral'ın *purulliyaš* bayramı sırasında şöyle bir güzergâh izlediğini varsaymaktayız:

Nerik→Hattuša→Tawiniya→Warkatawi→Zippalanda

Bu güzergâha göre kral, kutlamaları Nerik'de başlatmakta sonra olası rotayı takip etmektedir. Fakat başka bir ihtimal olarak da kral ve kraliçenin aynı anda kutlamaları farklı merkezlerde başlattıkları kabul edilebilir. Nitekim diğer bayram metinlerinde benzer örnekler kayıt altına alınmıştır. Bu durumda da aynı zaman diliminde, hem Hattuša ve çevresinde hem de Nerik ve çevresinde kutlamalar yapılmaktadır. Yani eş zamanlı olarak farklı merkezlerde bayram kutlanmış olabilir. Nitekim kral, kraliçe ve prensin bu bayram sırasında birbirinden çok farklı merkezlerde bayramı kutladıklarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Mesela Prens, bayramı Hanhana⁵⁴⁹ ve Kašha⁵⁵⁰ şehirlerinde kutlamaktadır⁵⁵¹. Diğer taraftan; kral bu bayram sırasında iki tur yapmış ve şu güzergâhları takip etmiş de olabilir:

⁵⁴⁹ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Hanhana'nın geçtiği yerler için bak. del Monte- Tischler, 1978, 76 vd. ; del Monte,1992: 25.

⁵⁵⁰ Hititçe çivi yazılı metin yerlerinde Kašha'nın geçtiği yerler için bak. del Monte-Tischler, 1978, 187 vd. ; del Monte,1992: 69 vd.

Hattuša→Kaštama→Nerik

Hattuša→Tawiniya→Warkatawi→Zippalanda

purulliyaš bayramının Ankuwa'da ve Arinna'da kutlanmış olduğuna dair ise kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle kralın bayram sırasında izlediği kült güzergâhına bu şehirleri eklemedik. Öte yandan hem *purulliyaš* bayramının hem de Ankuwa Kenti'nin Hatti geleneğinden gelmesi bayramın Ankuwa'da da kutlanmış olabileceğini düşündürmektedir.

* *hewaš* bayramının Ankuwa, Hattuša, Nerik, Karahna ve Šanantiya şehirlerinde kutlandığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Ama *hewaš* bayramı sırasında kralın adı geçen şehirlerin arasında bir kült gezisi yapmadığını tahmin ediyoruz. Çünkü kanımızca yağmur bayramı henüz kayıtları elimize geçmemiş birçok yerleşimde de kutlanmaktaydı. Bu nedenle birbirinden farklı güzergâhlarda bulunan merkezlere kralın gezi düzenlemiş olması muhtemel gözükmemektedir.

* *tethešnaš* bayramını konu alan metinlerde bayramın, Hattuša, Katapa, Hakmiš ve Piškurunuwa Dağı'nda kutlandığı bilinmektedir. Fakat bu şehirlerin arasında herhangi bir kült gezisinin varlığına dair ipucu bulunmamaktadır.

* MU-(*ti*) bayramını konu alan metinlerde bayramın, kralın kışı geçirdiği şehirlerde kutlandığı belirtilmektedir. Bu durumda kralın

⁵⁵¹ Haas, 1994: 742 vd.

yapmış olduğu bir kült gezisi söz konusu olamaz. Anlaşılıyor ki kral her yıl farklı Şehirlerde yıl bayramını kutlamaktadır.

Çalışmada cevabını aradığımız sorulardan biri de, kral ve erkânının uğradığı, merasimlere ve ziyafetlere katıldığı ve gecelediği yerlerin nereleri olduğudur. Bunu bir tablo halinde göstermenin daha uygun olacağını düşündük:

<i>nuntariyašhaš</i> Bayrami	AN.TAH.ŠUM ^{SAR} Bayrami	<i>purulliyaš</i> Bayrami	KI.LAM Bayrami	<i>hewaš</i> Bayrami	<i>tetešnaš</i> Bayrami	MU (<i>ti</i>) Bayrami
Katapa	Hattuša	Nerik	Hattuša	Ankuwa	Hattuša	Hattuša
Hakkura	Tahurpa	Hattuša	Arinna	Hattuša	Piškurunuwa Daği	Katapa
Tatašuna	Tippuwa	Tawiniya	Zippalanda	Nerik	Katapa	Ankuwa
Hišurla	Matilla	Warkatawi		Karahna	Hakmiš	
Tahurpa	Arinna	Zippalanda		Šanantiya		
Arinna	Tapala Daği	Kaštama				
Tatišga	Piškurunuwa Daği	Hanhana				
Hattuša	Haitta	Kašha				
Haranašša	Haranašša					
Zippalanda	Zippalanda					
Tippuwa	Ankuwa					
Nirhanta	Tauriša					
Tawiniya						

Tablodan da anlaşılacağı üzere, bayramlara göre gidilen şehirler farklılık göstermektedir. Sadece Hattuša bütün bayramların kutlandığı ortak kült merkezidir. Öte yandan bazı şehirler, birden fazla bayram sırasında ziyaret edilmiştir:

Arinna= AN.TAH.ŠUM^{SAR}, KILAM, *nuntarriyašhaš*, *purulliyaš(?)*

Ankuwa= AN.TAH.ŠUM^{SAR}, *hewaš*, MU (ti)

Huranašša= *nuntarriyašhaš*, AN.TAH.ŠUM^{SAR}

Katapa= *nuntarriyašhaš*, *tethešnaš*, MU (ti)

Piškurunuwa Dağı= AN.TAH.ŠUM^{SAR}, *tethešnaš*

Tahurpa= *nuntarriyašhaš*, AN.TAH.ŠUM^{SAR}

Tawiniya= *nuntarriyašhaš*, *purulliyaš*, AN.TAH.ŠUM^{SAR} (^{KUŠ}*kurša*)

Tipuwa= *nuntarriyašhaš*, AN.TAH.ŠUM^{SAR}

Zippalanda= *nuntarriyašhaš*, AN.TAH.ŠUM^{SAR}, *purulliyaš*, KILAM

Maalesef, geziler sırasında gidilen yerlerin lokalizasyonları ile ilgili çok farklı teklifler vardır. Hatta bazı araştırmacılar aynı yerle ilgili birbirinden çok değişik önerilerde bulunmuşlardır. Arkeolojik veriler, yazılı belgelerle desteklenmedikçe, tarihi coğrafya çalışmaları her zaman çok tartışmalı ve sıkıntılı olacaktır. Yine de disiplinler arası oluşturulacak koordinasyon, yapılan araştırmaların daha kesin sonuçlara bağlanmasını sağlayacaktır.

Daha önce bazı araştırmacılar tarafından önerilen Arinna=Alacahöyük, Tawiniya=Büyük Nefesköy, Zippalanda=Kuşaklı Höyük eşitliklerinin, yeni kanıtlarla alternatifleri sunulmadığı

müddetçe geçerli olduğu görüşündeyiz. Bu teklifleri neden kabul ettiğimizle ilgili gerekli açıklamaları yukarıda yapmaya çalıştık. Öte yandan; itenerar metinlerin tasnifi, bölgede yapılan yüzey araştırmalarının incelenmesi, bizim yaptığımız arazi gezileri ve harita çalışmaları sonucunda daha önceden araştırmacılar tarafından önerilmemiş bazı lokalizasyon tekliflerimiz olmuştur. Öncelikli olarak bu teklifleri yaparken dikkate aldığımız noktaları sıralayalım:

- Gidilen yerlerin Hattuša'nın çevresinde birbirine en fazla bir günlük mesafede yer alan merkezler olması gerekmektedir. Çünkü kral sabahın erken saatlerinde bir merasim konvoyu ile birlikte yola çıkmaktadır. Gittiği yerlerde ise hava kararmadan gerekli kült işlemlerini gerçekleştirmek durumundadır. Kral bazen gittiği yerin çok farklı bir güzergâhından başkente geri dönmektedir. Demek ki başkent çevresinde bir daire çizmektedir.

- Bir atın tek başına bir günde kat ettiği yol ile arabaya koşularak konvoy halinde kat ettiği yol çok farklıdır. Ayrıca bir savaş atı ile merasim atının kat edeceği yol da farklıdır. Bu durumda savaş ya da sefer sırasında kat edilen yolun mesafesi, merasimler sırasında oldukça uzamaktadır. Bu dikkate alındığında kat edilecek yolun günlük yaklaşık 35 km'yi geçmemesi gerekmektedir.

Çalışma sonucunda ortaya konan yeni lokalizasyon teklifleri:

Tahurpa=Eskiyapar

Katapa=Killik, Gazipaşa ya da Belpınarı civarı

Matilla=Tahirabat köyü

Tippuwa=Eskiyapar'ın güney batısında, Perçem-Suludere-Yüksekyayla hattı üzerinde

Huranašša=Yozgat-Yassı Höyük ya da Yozgat merkez civarı
Piškurunuwa Dağı=Boğazkale-Yozgat ya da Boğazkale-Yassı Höyük yolu üzerinde

Hišurla=Eskiyapar deresi.

Nirhanta=Budaközü çayı ya da Ozan deresi.

Aksi kanıtlanmadığı sürece yaptığımız bu çalışmanın ve kült güzergâh önerilerinin bu alanda araştırma yapanlara katkı sağlayacağı kanısındayız.

KISALTMALAR

- AAA** : Annals of Archaeology and Anthropology, Liverpool.
- AfO** : Archiv für Orientforschung
- Ahw** : W. von Soden, Akadisches Handwörterbuch, Band 1: A
L, Wiesbaden, 1965.
- AJA** : American Journal of Archaeology
- ANET** : Ancient Near Eastern Texts, Relating to the Old Testament,
J. B. Pritchard, (ed.), Princeton, New Jersey, 1955.
- AnAr** : Anadolu Araştırmaları / Jahrbuch für Kleinasiatische
Forschung.
- Anatolica** : Antolica. Annuaire International pour les Civilisations de
l'Asie Antérieure de l'Institut Historique et Archéologique
Néederlandais de Stamboul.
- AnSt** : Anatolian Studies. Journal of the British Institute of
Archaeology at Ankara.
- AOAT** : Alter Orient und Altes Testament. Veröffentlichungen zur
Kultur und Geschichte des Alten Orients.
- AoF** : Altorientalische Forschungen.
- AOS** : American Oriental Studies
- ArchAnat** : Archivum Anatolicum.
- ArOr** : Archiv Orientální
- A.Ü.D.T.C.F. Dergisi** : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya
Fakültesi Dergisi, Ankara, 1942.
- Ay.** : Arka Yüz

- Ayr** : Ayrı Basım
- BA** : Biblical Archaeologist
- BASOR** : Bulletin of the American Schools of Oriental Research
- Bak.** : Bakınız
- BoStu** : Boghazköi-Studien
- BiOr** : Bibliotheca Orientalis
- C.** : Cilt
- CAD** : The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago.
- CANE** : Civilizations of the Ancient Near East.
- CHD** : The Hittite Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, H. G. Güterbock-H. A. Hoffner (eds.), Chicago, 1980/1989/1997.
- CTH** : E. Laroche, Catalogue des Textes Hittites, Paris, 1971
- Çev.** : Çeviren
- EOTHEN** : Eothen, studi sulle civiltà dell'Oriente antico, Firenze.
- fig** : Figür
- Fs. Dinçol-Dinçol** : Peker H. – Alparslan M. (ed.), Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a .2002.
- Fs. Nagel** : Dittmann R. – Eder C. – Jacobs B. (ed.), Altertumswissenschaften im Dialog - Festschrift für Wolfram Nagel zur Vollendung seines 80. Lebensjahres, (AOAT 306) Münster.
- Fs. Sedat Alp** : Otten H. – Ertem H. – Akurgal E. – Süel A. (ed.), Hittite and Other Anatolian and Near Eastern Studies in Honor of Sedat Alp, Ankara .

- Fs. Otten** : Neu E. – Rüter Ch. (ed.), Festschrift Heinrich Otten. 27. Dezember 1973, Wiesbaden .
- Glotta** : Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache.
- Gs. Bossert** : Helmuth Theodor Bossert'in hatirasına armağan. In Memoriam Helmuth Theodor Bossert, (Anadolu Araştırmaları 2) .
- HdO** : Handbuch der Orientalistik.
- HWb** : J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch, Heidelberg, 1952.
- HWb Erg. 1** : J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch: Kurzgefasste Kritische Sammlung der Deutungen Hethitischer Wörter, 2. Ergänzungsheft, Heidelberg, 1957.
- HWb Erg. 2** : J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch: Kurzgefasste Kritische Sammlung der Deutungen Hethitischer Wörter, 1. Ergänzungsheft, Heidelberg, 1961.
- HWb Erg. 3** : J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch: Kurzgefasste Kritische Sammlung der Deutungen Hethitischer Wörter, 3.Ergänzungsheft, Heidelberg, 1966.
- IM** : Istanbuler Mitteilungen.
- IstFor** : Istanbuler Forschungen.
- JANER** : Journal of Ancient Near Eastern Religions.
- JAOS** : Journal of the American Oriental Society.
- JCS** : Journal of Cuneiform Studies.
- JKIF** : Jahrbuch für kleinasiatische Forschung.
- JNES** : Journal of Near Eastern Studies.
- KBo** : Keilschrifttexte aus Boghazköi. Leipzig/Berlin 1916 vdd.
- KIF** : Kleinasiatische Forschungen

- Krş** : Karşılaştır
- KUB** : Keilschrifturkunden aus Boghazköi. Berlin 1921 vdd.
- MDOG** : Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft zu Berlin.
- MIO** : Mitteilungen des Instituts für Orientforschung.
- M.Ö.** : Milattan Önce
- Natural Phenomena** : Meijer D.J.W. (ed.), Natural Phenomena. Their Meaning, Depiction and Description in the Ancient Near East, Amsterdam - Oxford- New York – Tokyo.
- no.** : Numara
- OLZ** : Orientalistische Literaturzeitung
- OIP** : Oriental Institute Publications
- Or** : Orientalia
- Or NS** : Orientalia. Commentarii periodici Pontificii Instituti Biblici. Nova Series.
- Öy.** : Ön Yüz.
- RAI** : Rencontre Assyriologique Internationale.
- RA** : Revue d'assyriologie et d'Archéologie orientale.
- RHA** : Revue Hittite et Asianique
- RIA** : Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie.
- s.** : Sayfa
- S.** : Sayı
- SMEA** : Studi Micenei ed Egeo-Anatolici
- SPAW** : Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse.

- StBoT*** : Studien zu den Bogazköy-Texten
- Tam*** : Tamamlama
- Theth*** : Texte der Hethiter.
- TUAT*** : Texte aus der Umwelt des Alten Testaments
- VO*** : Vicino Oriente.
- vd.*** : ve devamındaki sayfa
- vdd.*** : ve devamındaki sayfalar
- WdO*** : Die Welt des Orients. Wissenschaftliche Beiträge zur Kunde des Morganlandes.
- WVDOG*** : Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient Gesellschaft.
- Yak.*** : yaklaşık
- ZA*** : Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologi

KAYNAKÇA

Alp S. 1940:

Untersuchungen zu den Beamtennamen im hethitischen Festzeremoniell, Leipzig.

Alp S. 1948:

“Hitit Metinlerinde ^{GIŠ}*kalmuř* “LITUUS” ve HUB.BI “KÜPE” **Belleten** 46: 301-319.

Alp S. 1949:

“Sosyal Sınıf NAM.RA’lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı” **Belleten** 50: 245-270.

Alp S. 1950:

“Die Soziale Klasse der NAM.RA-Leute und ihre hethitische Bezeichnung”, **JKIF**: 113-135.

Alp S. 1963:

“Amasya Civarında Zara Bucağında Bulunan Hitit Heykeli ile Diğer Hitit Eserleri”, **Anadolu/Anatolia** VI: 91-126.

Alp S. 1977a:

“Maşat Höyük’te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilırmak Bölgesinin Coğrafiyası Hakkında”, **Belleten** 164: 637-646.

Alp S. 1977b:

“Hitit Kenti *Hanhana*’nın Yeri”, **Belleten** 164: 649-652.

Alp S. 1979:

“Hitit Dilinde ‘Saray’ Sözü’nün Karşılığı”, **Bellekten** 170: 273-280.

Alp S. 1982:

“Hititlerin Dinsel Törenlerinde Kullanılan Temizlik Maddesi *tuhhueššar* Üzerinde Bir İnceleme”, **Bellekten** 182: 247-254

Alp S. 1983:

Beiträge Zur Erforschung Des Hethitischen Tempels,
Kultanlagen Im Lichte Der Keilschrifttexte Neu
Deutungen, Ankara.

Alp S. 1986:

“Maşat Tabletlerinin Eski Anadolu Coğrafyasına Katkıları”, **IX. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 21.-25. Eylül 1981). Kongreye Sunulan Bildiriler: 227-233.**

Alp S. 1999:

Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu’da Üzüm ve Şarap, Ankara.

Alp S. 2000:

Hitit Çağında Anadolu, Ankara.

Alp S. 2002:

Hitit Güneşi, Ankara.

Alparslan M. 2010:

“Arkeo-Coğrafya, Hitit Tarih Sahnesi”, **Aktüel Arkeoloji Dergisi** (Mayıs-2010) Sayı: 15: 86-95.

Archi A. 1979:

“Das Kultmahl bei Hethitern”, **VIII. Türk Tarih Kongresi: 197-203.**

Archi A. 1984:

“Anatolia in the Second Millennium B.C.” in: A.Arch (ed) **Circulation of Goods in Non-Palatial Context in the Ancient Near East** (IncGraec 82), Roma: 196-204.

Archi A. 2007:

“The Cult of Royal Ancestors at Hattusa and the Syrian Practices” **Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol**, İstanbul: 49-54.

Ardzinba V. 2010:

Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri, Çev: Orhan Uravelli, Ankara.

Arıkan Y. 1994:

“II. Murşili'nin Veba Duaları (CTH 378)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara.

Arıkan Y. 1998:

“Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül-1996)**. Ankara: 45-51.

Arıkan Y. 2002:

“Hitit Metinlerinde Geçen ^{MUNUS}zintuhi- ve ^{LÚ}zinhuri-Görevlileri”, **ArchAnat V**, Ankara: 11-51.

Arıkan Y. 2003:

“Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde *šuhha-* ‘(Düz) Dam,Çatı’ ve Onun Dinsel ve Sosyal Hayattaki Yeri”, **ArchAnat** VI Sayı: I Ankara: 11-57.

Arıkan Y. 2005:

“Hitit Kültünde Bir Görevli: ^{LÚ}*tazeli-*”, **V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 02-08 Eylül-2002)**. Ankara: 49-82.

Badali E. – Zinko C. 1989:

Der 16. Tag des AN.TAH.ŠUM-Festes. Text, Übersetzung, Kommentar, Glossar. Innsbruck.

Badali E. 1991:

Strumenti Musicali, Musici e Musica Nella Celebrazione Delle Feste Ittite, Heidelberg.

Balcıoğlu B. 1985:

“Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde Geçen ‘*MU-ti meiani-*’ Hakkında Bazı İzlenimler” **Bellekten** 193: 41-52

Balkan K. 1957:

Mama Kralı Anum-Hirbi’nin, Kaniš Kralı Waršama’ya Gönderdiği Mektup, Ankara.

Baltacıoğlu H. 2004:

“Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Veriler Işığında Hattuša ile Arinna Arasındaki Uzaklık”, **ArchAnat** 7/2 : 13-47.

Barjamovic G. 2011:

A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period, Copenhagen.

Batu S. 1938:

Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi, T.C. Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Ders Kitabı Sayı: 3, Ankara.

Branting S. A. 1996:

“The Alişar regional survey 1993-1994”, **Anatolica** 22: 145-158.

Beal R. H. 2002:

“Gleanings from Hittite Oracle Questions on Religion, Society, Psychology and Decision Making”, **Fs. Popko**: 11-37.

Beckman G. 1989:

“The Religion of the Hittites”, **Biblical Archaeologist** (June/September): 98-105.

Berman H. 1986:

“New Boghazköy Joins and Duplicates”, **Fs. Güterbock** 2: 33-37.

Bilgi Ö. 1998:

“M.Ö. 2. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi”, **III. Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül**. Ankara: 61-75.

Bittel K. 1970:

Hattusha. The Capital of the Hittites, New York-Oxford.

Bittel K. 1976:

Les Hittites, Gallimard.

Bittel K. 1983:

Hattuscha-Hauptstadt der Hethiter, Geschichte und Kultur einer altorientalischen Grossmacht, Köln .

Bossert H. Th. 1944:

Ein hethitisches Königssiegel. Neue Beiträge zur Geschichte und Entzifferung der hethitischen Hieroglyphenschrift, (IstFor 17) Berlin.

Boysan-Dietrich N. 1987:

Das Hethitische Lehmhaus aus der Sicht der Keilschriftquellen, **THeth** 12, Heidelberg.

Carter C. 1962:

Hittite Cult-Inventories, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Department of Oriental Languages and Civilizations The University of Chicago, Chicago.

Carter C. 1988:

“Athletic Contests in Hittite Religious Festivals”, **JNES** Vol: 47, No: 3: 185-187.

Cornelius F. 1955:

“Hethitische Reisewege”, **RHA** 13: 49-62.

- Cornelius F. 1962:
 “Zur hethitischen Landeskunde. Ergebnisse der 2. W. Esch-Expedition, **BiOr** 21 11-15.
- Cornelius F. 1963:
 “Neue Aufschlüsse zur hethitischen Geographie”, **Or NS** 32: 233-245.
- Cornelius F. 1965:
 “Die Antahschum-Pflanze” **Gs. Bossert**: 175-177.
- Cornelius F. 1967:
 “Neue Arbeiten zur hethitischen Geographie”, **Anatolica** I: 62-77.
- Cornelius F. 1970:
 Das Hethitische ANTAHŠUM (ŠAR) Fest, **Aktes de la XVIIe Renoncontre Assriologique Internationale 1969**, Bruxelles: 171-174.
- Cornelius F. 1973:
Geschichte der Hethiter. Mit besonderer Berücksichtigung der Geographischen Verhältnisse und der Rechtsgeschichte, Darmstadt.
- Corti C. 2010:
 “The Hittite Tablet UK09.OB.2: A Preliminary Analysis”, **Anatolica** 36: 131-133. fig. 27 s. 163.
- Crasso D. 2006:
 “Alcuni aspetti culturali della citta ittita di Ankuwa”, **AoF** 33: 328-346.

Crasso D. 2008:

“The Location of Ankuwa and the Geographic Connections with the Hittite Capital and the Neighbouring Towns” **Eothen** 16: 87-129.

Czichon R.M. 2007:

“Oymaağaç-Vezirköprü Yüzey Araştırması 2006”, **25. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Cilt: 1 (28 Mayıs - 01 Haziran 2007 Çanakkale): 187-196.

Czichon R.M. 2010:

“Nerik’in İzinde” **Journal of Archaeology and Art-Arkeoloji ve Sanat**, Sayı:134 (Mayıs-Ağustos 2010): 17-21.

Çeçen S. 1998:

“Yerli Kralların Mabedleri Ziyareti ve Çıkan Neticeler”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül**. Ankara: 119-124.

Çeçen S. 2002:

“Kültepe Belgelerine Göre Anadolu Şehir Devletlerinde Ayaklanma”, **ArchAnat** V: 65-68.

Çeçen S.- Gökçek G. L. 2006:

“Kültepe Tabletlerinde Yerli Tarihleme Usûlleri”, **Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yansıması / Studies in Honor of Hayat Erkanal. Cultural Reflections**, İstanbul: 218-221.

Çeçen S. 2011:

“Kültepe Tabletlerinde Yerli Tarihleme Usûlleri”, **Anadolu'nun Önsözü Kültepe Kanış-Karumu, Asurlular İstanbul'da**, İstanbul: 100-103.

Çevik N. 2007:

“**Dağlardaki Tanrılar ve Tanrı Dağlar**”, Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan-Festschrift in Honor of Belkıs Dinçol and Ali Dinçol, **İstanbul: 175-178.**

Darga M. 1969:

“Hitit Metinlerinde Geçen ^{NA4}ZI.KIN = ^{NA4}huwaši Kelimesinin Anlamı Hakkında Bir Araştırma”, **Bulleten** 132: 493-504.

Decker W. 2003:

“Zum Stand der Erforschung des 'Stierspiels' in der Alten Welt”, **Fs. W. Nagel**, AOAT 306: 31-79.

del Monte G. F. 1992:

Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte, **RGTC** 6/2.

del Monte G. F.-Tischer J. 1978:

Die Orts und Gewässernamen der Hethitischen Texte, **RGTC** 6.

de Martino S.- Fales F.M.-Ponchia S. 2010:

“Archaeological Investigations At Yassı-Hüyük (Yozgat) The Site of Yassı-Hüyük Within The Overall Picture of Hittite Geography”, **VII. Uluslararası**

Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008) I. Cilt, Ankara: 189-197.de

Martino S. 2007:

“Das Fragment von Yassı-Höyük YH 2005/1,
Istanbuler Mitteilungen 57: 606-607.

Dinçol A.M. 1982:

“Hititler”, **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, Cilt 1,
İstanbul: 17-120.

Dinçol A.M.- Darga M. :

“Die Feste von Karahna”, **Anatolica** 3: 99-118.

Dinçol A. M.- Yakar J. 1974:

“Nerik Şehrinin Yeri Hakkında”, **Belleten** 152: 563-
588.

Dinçol B. 1999:

Eski Önasya ve Mısır’da Müzik, İstanbul.

Dönmez D.- Beyazıt A.Y. 2008:

“A General Look At The Central Black Sea Region of
Turkey During The Middle Bronze Age and a New
Approach to the Zalpa Problem in the Light of New
Evidence” **Anatolia and the Jazira During the Old
Assyrian Period**, Oosten: 101-135.

Dönmez Ş. 2010:

**Kaşku Ülkesi’nin Önemli kenti Amasya-Oluz Höyük
2007-2008 Dönemi Çalışmaları Genel
Değerlendirmeler ve Ön Sonuçlar**, Ankara.

Dönmez Ş.-Özdemir C. 2010:

“Amasya İlinde Yeni Araştırmalar: Oluz Höyük ve Doğantepe Kazıları”, **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008)**, II. Cilt Vol: II, Ankara: 227-244.

Duran Y. 2010:

“Hitit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hattuşa-Tapika-Şapinuwa Coğrafi Üçgenindeki Tarihi Coğrafya Araştırmaları İçin Yeni Öneriler”, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara.

Dündar C.- Sevinç F. 2004:

İlk Türk Hititoloğun Yaşam Öyküsü Sedat Alp, Ankara.

Ehelolf H. 1925:

“Wettlauf und szenisches Spiel im hethitischen Ritual”
SPAW: 267-272.

Erkut S. 1992:

“Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri”, **Fs. Sedat Alp**. Ankara: 159-165.

Erkut S. 1997:

“Çivi Yazılı Hitit Tabletleri”, **Bulleten C. 61**, Sayı: 232: 495-497.

Erkut S. 1998:

“Hititlerde AN.TAH.ŠUM^{SAR} Bitkisi ve Bayramı Üzerine bir İnceleme”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül**. Ankara: 189-195.

Erkut S. 1999:

“Hitit Kenti Kaštama'nın Yeri Üzerine”, **XII. TTK** : 129-132.

Erkut S. 2007:

“Hititçede Olması Gereken Bir Kuş Adı”, *Patronvs. Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı /Festschrift für Coşkun Özgünel zum 65. Geburtstag*, (eds. E. Öztepe ve M. Kadıoğlu), İstanbul 2007:147-148.

Ertem H. 1973:

Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini (Çivi yazılı metin yerleri ve Bibliyografya ile birlikte), Ankara.

Ertem H. 1974:

Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Florası, Ankara.

Ertem H. 1980:

Hitit Devleti'nin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana İle Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler, Ankara.

Fischer F. 1963:

“Die Hethitische Keramik von Boğazköy”, **WVDOG**
75: 69 vd.

Forlanini M. 1979:

“Appunti di Geografia Etea”, **Studia Mediterranea I**,
Pavia: 165-185.

Forlanini M. 1980:

“La Prima Lista di VBoT 68 e la Provincia di Arinna”,
SMEA 22: 71-80

Forlanini M. 1988:

“La regino del Tauro nei testi hittiti”, **VO 7**: 129-169.

Forlanini M. 2008a:

“The Historical Geography of Anatolia and the
Transition from the Karūm-Period to the Early Hittite
Empire”, **Anatolia And The Jazira During The Old
Assyrian Period** (Old Assyrian Archives, Studies, Vol:
3) Ed. J.G. Dercksen, 58-86.

Forlanini M. 2008b:

“The Central Provinces of Hatti: an Updating”, in: K.
Strobel (ed.), *New Perspectives on the Historical
Geography and Topography of Anatolia in the II and I
Millennium B.C.* **EOTHEN 16** : 145-188.

Forlanini M.-Marazzi M. 1986:

Anatolia. Atlante storico del vinco oriente antico 4.3:
L'impero hittita, Roma.

Forrer E. 1938:

“Quelle und Brunnen in Alt-Vorderasien”, **Glotta** 26:
178-202.

French D. H. 1989:

“Sinop: The so-called Ceneviz Yolu”, Emre K. (ed.)
**Anatolia and Near East. Studies in Honor of Tahsin
Özgüç**. Ankara: 143-147.

Friedrich J. 1952:

Hethitisches Wörterbuch, Heidelberg.

Garelli P. 1963:

“Les Assyriens en Cappadoce”, **Bibliothèque
Archeologique et Historique de l’Institut Français
d’Archeologie d’Istanbul** 19, Paris.

Gastrang J.-Gurney O.R. 1959:

The Geography of the Hittite Empire, London.

Gelb I. J. 1935:

Inscriptions from Alishar and Vicinity, Chicago.

Gerber Ch. 2008:

“New Insights into the Settlement History of the Tavium
Region (NW Part of the Yozgat Province)”, **Eothen** 16
:189-234.

Goetze A. 1927-1930:

“Die Pestgebete des Mursilis”, **KIF** I: 161-251.

Goetze A. 1933:

Die Annalen Des Muršiliš, Leipzig.

- Goetze A. 1947:
“The Priestly Dress of the Hittite King”, **JCS** I: 176-185.
- Goetze A. 1951:
“On the Hittite Words for ‘Year’ and the Seasons and for
‘Night’ and ‘Day’, **Language** 27: 467-476.
- Goetze A. 1957:
Kulturgeschichte Des Alten Orients- Kleinasien,
München.
- Goetze A. 1969:
Hittite Instructions, **ANET**: 207-210.
- Gonnet H. 1987:
“Note additonelle”, apud P. Neve, **Anatolica** 14: 69-71
- Gorny R.L. 1994:
“The 1993 Season at Alişar Höyük in Central Turkey”
Anatolica XX: 191-197.
- Gorny R.L. 1997:
“Zippalanda and Ankuwa: The Geography of Central
Anatolia in the Second Millennium B.C.”, **JAOS** 117:
549-557.
- Gorny R.L. 1999:
“The 1998 Alişar Regional Project Season”, **Anatolica**
XXV: 150-173.

Gorny R.L. 2006:

“2002-2005 Yılları Arasında Çadır Höyük’te Düzenlenen Arkeolojik Kazı Çalışmaları: İkinci Bin Yerleşimleri- The Excavation Seasons at Çadır Höyük: The Second Millennium Settlements” **İdol-Arkeologlar Derneği Dergisi**, Sayı: 10: 8-23.

Gonnet H. 1968:

“Les montagnes d'Asie Mineure d'apres les textes hittites”, **RHA** 83: 95-170.

Gonnet H. 1980:

“Rituel des Fetes D’automne et de Printemps du Dieu de L’orage de Zippalanda” **Ayr.** Ankara Üniversitesi: 123–164.

Gonnet H. 1982:

“La ‘Grande Fete D’Arinna”, **Mémorial Atatürk: Études D’archéologie Et De Philologie Anatoliennes.** Paris: 43-71.

Gurney O.R. 1940:

“Hittite Prayers of Mursili II”, **AAA** 27: 1-63.

Gurney O.R. 1977:

Some Aspects of Hittite Religion, Oxford.

Gurney O. R. 1992:

“Hittite Geography: Thirty Years on”, **Fs Alp**: 213-221.

- Gurney O. R. 1995:
The Hittite Names of Kerkenes Dağ and Kuşaklı Höyük,
AnSt 45, London: 69-71.
- Gurney O. R. 2001:
Hittiter, Çev. Pınar Arpaçay, Ankara.
- Güterbock H.G. 1960:
“An Outline of Hittite *AN.TAH.ŠUM* Festival”, **JNES**
XIX: 80-89.
- Güterbock H.G. 1961:
“The North-Central Area of Hittite Anatolia”, **JNES**
XX: 85-97.
- Güterbock H.G. 1970:
“Some Aspects of Hittite Festivals”, **Aktes de la XVIIe**
Rencontre Assriologique Internationale 1969,
Bruxelles: 175-180.
- Güterbock H. G. 1975:
“The Hittite Temple According to Written Sources” **RAI**
20: 125-132
- Güterbock H.G. 1989:
“Marginal Notes on Recent Hittitological Publications”,
JNES 48, No.4: 307-311.
- Haas V. 1970:
Der Kult von Nerik. Ein Beitrag zur hethitischen
Religionsgeschichte, Roma.

Haas V. 1973/1974:

“Wäfler M., Bemerkungen zu É ḫalentu(wa)” **IM** 23-24:
1-31.

Haas V. 1994:

Geschichte Der Hethitischen Religion, Handbuch Der
Orientalistik, Leiden.

Haas V. 2006:

Die Hethitische Literatur, Belin.

Hazenbos J. 2003:

**The Organization of the Anatolian Local Cults
During The Thirteenth Century B.C.**, Boston.

Hazenbos J. 2010:

Hethitische Wörterbuch, Band III/2: H/he-bis hu-,
Heidelberg.

Hoffner H. 1974:

**Alimenta Hethaeorum: Food Production in Hittite
Asia Minor**, New Haven.

Hoffner H. A. / Melchert H. C. 2008:

A Grammar of the Hittite Language. Part 1, Winona
Lake, Indiana.

Houwink ten Cate Ph. H. J. 1967:

“Mursilis North-Western Campaigns”, **Anatolica** I.
Leiden: 44-61.

Houwink ten Cate Ph. H. J. 1986:

“Brief Comments On The Hittite Cult Calendar: The Outline Of The AN.TAH.ŠUM Festival”, **Kaniššumar** (Fs. H.G. Güterbock 2) 95-113

Houwink ten Cate Ph. H. J. 1992:

“The Hittite Storm-God: His Role and His Rule According to Hittite Cuneiform Sources”, D.J.W. Meijer (ed.), **Natural Phenomena**: 83-148.

Houwink ten Cate Ph. H. J. 2003:

“A New Look at the Outline Tablets of the AN.TAH.ŠUM^{SAR} Festival: The Text-Copy VS NF 12.1”, **Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr. on the Occasion of His 65th Birthday** (Ed: G. Beckman, R. Beal, G. McMahon).

Hutter M. 1993:

Kultstelen und Baityloi. Die Ausstrahlung eines syrischen religiösen Phänomens nach Kleinasien und Israel, in: B. Janowski et al. (eds), *Religionsgeschichtliche Beziehungen zwischen Kleinasien, Nordsyrien und dem Alten Testament*, **Orbis Biblicus et Orientalis** 129: 87-108.

Hutter M. 1997:

“Religion in Hittite Anatolia. Some Comments on ‘Volkert Haas: Geschichte Der Hethitischen Religion’”, **Numen** 44, No. 1: 74-90.

Hütteroth V. D.- Höhfeld V. 2002:

Türkei. Geographie, Geschichte, Wirtschaft, Politik
(WBG Darmstadt)

Imparati F. 1992:

Hitit Yasaları, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Ankara.

Karasu C. 1986:

Boğazköy Çivi Yazılı Tablet Kolofon'ları,
Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Karasu C. 1988:

“*nuntariyašhaš* Bayramında Hitit Kralının Kült
Gezileri”, **Belleten** LII: 409-428.

Karasu C. 1997:

“Hititlerde Neden Bin Tanrı Vardı?”, **1996 Yılı Anadolu
Medeniyetleri Müzesi Konferansları**”, Ankara: 175-190.

Karasu C. 2001a:

“Observations on the Similarities and Differences
between the Hittite Colophons and the Babylonian-
Assyrian Colophons”, **Akten des IV. Internationalen
Kongresses für Hethitologie**, (Würzburg, 4.-8. Oktober
1999) : 248-254.

Karasu C. 2001b:

“Hitit Dini ve Anadolu İnançlarına olan Etkileri Üzerine
Bazı Gözlemler”, **Uluslararası Anadolu İnançları
Kongresi Bildirileri** (23-28 Ekim 2000) Ürgüp-
Nevşehir: 383-391.

Karasu C. 2007:

“Some Observations on Katapa” **Fs. Dinçol-Dinçol:**
373-381.

Kellerman G. 1980:

Recherches sur les rituels de fondation hittites Thèse
présentée à l’Université de Paris-I en vue du doctorat
de 3e cycle (specialité: historie de l’antiquité), Paris.

Kınal F. 1998:

Eski Anadolu Tarihi, Ankara

Klinger J. 1996:

“Der Kult von Matilla im Rahmen der beiden großen
hethitischen Reisefeste”, **SMEA 37:** 67-78.

Koç A. F. 1963:

Bütün Yönleriyle Yozgat, Ankara.

Koşay H. Z. 1951:

**Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan
Alacahöyük Kazısı, 1937-1939’daki Çalışmalara ve
Keşiflere Ait İlk Rapor**, Ankara.

Kryszat G. 2004:

“Herrscher, Herrschaft und Kulttradition in Anatolien
nach den Quellen aus den Altassyrischen
Handelskolonien, Teil 1: Die *sikkātum* und der *rabi
sikkitim*”, **AoF 31:** 15-45.

Kuzuoğlu R. 2004:

“M.Ö. II. Bin’de Bir Anadolu Şehri ‘AliaŐa”, **ArchAnat**
VII/2: 75-89.

Kümmel H. M. 1973:

“Gesang und Gesanglosigkeit in der hethitischen
Kultmusik”, **Fs. Otten**: 169-178.

Laroche E. 1949:

“La bibliothèque de Hattuşa”, **ArOr** 17: 7-23.

Laroche E. 1965:

“Textes Mytologiques Hittites en Transcription. 1 partie:
Mytologie Anatolienne” **RHA** 23 fasc. 77: 61-178.

Laroche E. 1967:

“Les noms anatoliens du "dieu" et leurs dérivés” **JCS**
21: 174-177

Lombardi A. 1997:

“Il culto delle montagne all'epoca di Tuthaliya IV:
continuità e innovazione”, **SMEA** 39: 85-110.

Mascheroni L.M. 1983:

“Apropos d'un groupe de colophons problématiques”,
Hethitica 5: 95-109.

Mete T. 1994:

“Hitit Çivi Yazılı Boğazköy Metinlerinde GeĀen “heŐti”
ve “hekur Üzerine Yeni Görüşler”, **Yayınlanmamış**
Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

McMahon G. 1991:

“The Hittite State Cult of the Tutelary Deities”, **AnSt** 25.

McMahon G. 1993:

“ A Public Ritual for the Tutelary Deity of the Hunting Bag and the Heptad”, **Second International Hittite Congress**, Pavia (Italy, July 2): 263-268.

McManners K. 1995:

The back packer's handbook, New York: 86-100.

Michel C. 2008:

“Nouvelles données de géographie historique anatolienne d’après des archives récentes de Kültepe”, K. Strobel (ed.) **New Perspectives on the Historical Geography and Topography of Anatolia in the II and I millennium B.C. (Eothen 16)**: 235-252.

Miller J.L. 2004:

Studies in the Origins, Development and Interpretation of the Kizzuwatna Rituals, (StBoT 46) Wiesbaden.

Mouton A. 2004:

“Use of Private Incubations Compared to “Official” Ones in Hittite Texts”, **Offizielle Religion, lokale Kulte und individuelle Religiosität, Akten des religionsgeschichtlichen Symposiums ‘Kleinasien und angrenzende Gebiete vom Beginn des 2. bis zur Mitte des 1. Jahrtausends v. Chr.’ (Bonn, 20-22 Februar 2003)**, Münster: 293-300.

Nakmura M. 2002:

Das hethitische *nuntarriyašha*- Fest, Oosten.

Nashef K. 1991:

Die Orts und Gewässernamen der altassyrischen Zeit,
RGTC IV. Wiesbaden.

Naumann R. 1998:

Eski Anadolu Mimarlığı, Çev. Beral Madra, Ankara.

Neu E. 1968:

**Interpretation der hethitischen mediopassiven
Verbalformen**, StBoT 5, Wiesbaden.

Neve P. 1971:

Regenkult-Anlagen in Boğazköy-Hattuša, Ein
Deutungsversuch, **Istanbuler Mitteilungen Beiheft 5**,
Tübingen, Wasmuth. 5: 34-48.

Neve P. 1987:

“Boğazköy Hattusas 1986 Kazıları”, **IX Kazı Sonuçları
Toplantısı I** (6-10 Nisan 1987) Ankara: 249-270.

Orlin L.L. 1970:

Assyrian Colonies in Cappadocia, The Hague, Paris.

Osten H.H. von der 1937:

The Alishar Hüyük: Seasons of 1930-32, Chicago.

Osten H.H. von der 1955:

“Bemerkungen zu einer Art anatolischer Ruinenstätten,
den ‘Hüyüks’, **AnAr** 1: 1-17

Otten H. 1950:

“Die Gottheit Lelvani der Bogazköy-Texte”, **JCS** 4: 119-136.

Otten H. 1971:

Materialien zum hethitischen Lexikon, (StBoT 15) Wiesbaden.

Otten H. 1987:

“Die Bronzetafel”, IX. **Kazı Sonuçları Toplantısı I.** (6-10 Nisan 1987) Ankara: 271-277.

Ökse T. 2005:

“Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları”, **Bilig, Ahmet Yesevi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 34: 15-32.

Ökse T. 2006:

“Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”, **Bilig, Ahmet Yesevi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** 36: 47-68.

Özcan K.-Karağuz G. 2010:

“Hitit Çağı Toprak-İnsan İlişkileri”, **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008)**, II. Cilt Vol: II, Ankara: 579-591.

Özgüç T. 1957:

“The Bitik Vase”, **Anatolia** 2: 56-78.

Özgüç T. 1988:

İnandıktepe-Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi, Ankara.

Özgüç T. 1993:

“The Eskiypar Treasure” **Nimet Özgüç’e Armağan Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbors -Studies in Honor of Nimet Özgüç**, Eds. Melling M.J., Porada E., Özgüç, T Ankara: 613-628.

Özgüç T. 1999:

“Vases Used Ritual Purpose From Eskiypar”, **Essays on Ancient Anatolia**, Wiesbaden.

Polit A. 1999:

“Die Stadt Katapa Im Lichte Hethitischer Keilschrifttexte”, **Hethitica XIV**: 81-96.

Popko M. 1981:

“Die hethitische Gottheit ^DKAL ^{URU}Tauriša”, **AoF 8**: 329-331.

Popko M. 1986:

“Die kleinasiatischen Stadtnamen Kulila und Matilla”, **AoF 18**: 176-179. Popko M. 1988: Der 28. und 29. Tag des hethitischen AN.TAH.ŠUM-Festes, **AoF 15**: 83-113.

Popko M. 1994:

Zippalanda: Ein Kultzentrum im hethitischen Kleinasien. Texte der Hethiter vol. 21. Heidelberg.

Popko M. 1995a:

Religions of Asia Minor, Warsaw.

Popko M. 1995b:

“Zur Geographie des nördlichen Zentralanatoliens in der Hethiterzeit”, **Studio Historiae Ardens, Ancient Near Eastern Studies Presented to Philo H.J. Houwink ten Cate on the Occasion of his 65th Birthday** (Ed: Theo P.J. van den Hout, Johan de Roos).

Popko M. 2000:

“Zippalanda and Ankuwa Once More”, **JAOS** 120: 445-448.

Popko M. 2001:

“Muršili II, der mächtige Wettergott und Katapa”, **AoF** 28: 147-153.

Popko M. 2009:

Arinna Eine heilige Stadt der Hethiter, Wiesbaden.

Reyhan E. 1994:

“Hitit İdari Sisteminde Yer Alan Yönetim Görevlileri”
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Reyhan E. 1998:

“Hititler’de Toprak Tahsisi”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri** (Çorum 16-22 Eylül 1996) Ankara: 481-489.

Rutherford I. 2005:

“The Dance of the Wolf-Men of Ankuwa Networks and Amphictionies in the KILAM Festival”, **V. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri** (Çorum 02-08 Eylül 2002) Ankara: 623-639.

Rüster C. – Neu E. 1989:

Hethitisches Zeichenlexikon / Inventar und Interpretation der Keilschriftzeichen aus den Boğazköy-Texten, Wiesbaden.

Savaş, Ö.S. 2002:

“Hititler’de ‘Fırtına Tanrısı’ ile Boğa Kültü”, **ArchAnat V**, Ankara: 97-170.

Savaş Ö. S. 2006:

Çivi Yazılı belgeler Işığında Anadolu’da (İ.Ö. 2. Bin Yılında) Madencilik ve Maden Kullanımı, Ankara.

Sahra Talimatnamesi 1964:

“Arazi Yürüyüşleri”, **Sahra Talimatnamesi**, ST 123, Milli Savunma Bakanlığı: 23 vd.

Schuler E. Von 1957:

Hethitische Dienstanweisungen für höhere Hof- und Staatsbeamte. Ein Beitrag zum antiken Recht Kleinasiens, AfO Beiheft 10, Gratz.

Schuler E. Von 1965:

Die Kaşkärer, Berlin.

Schuster H.S. 1974:

Die Hattisch-Hethitischen Bilinguen I, (Teil I) Leiden.

Schwemer D. 2004:

“Von Taḫurpa nach Ḫattusa. Überlegungen zu den ersten Tagen des AN.DAḪ.ŠUM-Festes”, **AOAT 318: 395-412.**

Sevinç F. 1999:

“Tasvirli Eski Hitit Kapları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.**

Singer I. 1983:

The Hittite KILAM Festival, Part: 1, Wiesbaden.

Singer I. 1984:

The Hittite KILAM Festival, Part:2, Wiesbaden.

Sipahi T. 2010:

“Çorum’un Batısında Hititlere Ait Yeni Yerleşimler”, **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008), II. Cilt Vol: II, Ankara: 725-736.**

Sipahi T. –Yıldırım T. – Ediz İ. 2000:

“1998 Yılı Yörüklü/Hüseyinde Kazısı”, **XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı, (24-28 Mayıs 1999-Ankara) :349-352.**

Sipahi T. –Yıldırım T. 2010:

“2008 Yılı Çankırı ve Çorum İlleri Yüzey Araştırması”,
27. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt:3 (25-29-
Mayıs 2009-Denizli): 447-460.

Sir Gavaz Ö. 2008:

“Hitit Kenti Zalpa’nın Yeri Üzerine” **Anadolu/Anatoila**
31:1-18.

Sir Gavaz Ö. 2010:

“Hitit Metinlerinde Arinna’nın Güneş Tanrıçası”,
Çorum Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Vol: 1:
91-105.

Sir Gavaz Ö.- Süel M. 2010:

“Ortaköy Kazılarında Bulunan Üçgen Malzemeler ve
Ritüel Dünya İle İlişkileri” **VII. Uluslararası Hititoloji**
Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008), II.
Cilt Vol: II, Ankara: 737-756.

Somuncu M. – Yiğit T. 2010:

“Hattuşa Milli Parkı ve Dünya Mirası Alanının
Korunması”, **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi**
Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008), II. Cilt Vol:
II, Ankara: 771-782.

Souček V. – Siegelová J. 1996:

Systematische Bibliographie Der Hethitologie 1915-
1995, Praha.

Soysal O. 1998:

“A Forgotten Hittite Fragment of the ‘KILAM’
Festival” **JCS** 50: 59-65.

Soysal O. 2004:

**Hattischer Wortschatz in hethitischer
Textüberlieferung**, (HdO I/74) Leiden - Boston .

Strobel K. –Gerber Chr. 2003:

Tavium (Büyüknefes, Provinz Yozgat)- Bericht über die
Kampagnen 2000-2002, **IM** 55: 188.

Summers G.D. 2000:

“The Median Empire reconsidered: a view of from
Kerkenes Dag”, **Anatolian Studies** 50: 55-73.

Summers G. D.-Summers M.E.F.-Ahmet, K. 1995:

“The Regional Survey at Kerkenes Dag: an Interim Report
on the Seasons of 1993 and 1994”, **AnSt** 45: 43-68.

Süel A. 1985:

**Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir
Direktifname**, Ankara.

Süel A. 1990:

“1988 Yılı Çorum İli Yüzey Araştırmaları”, **VII.
Araştırma Sonuçları Toplantısı (Antalya 19-23 Mayıs
1989)**, Ankara: 341- 359.

Süel A. 1991:

“1989 Yılı Çorum İli Yüzey Araştırmaları”, **VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 28-Mayıs / 1- Haziran 1990)**, Ankara: 91-110.

Süel A. 1995:

“Ortaköy’ün Hitit Çağı’ndaki Adı”, **Belleten** 225: 271-283.

Süel A. 2005:

“Ortaköy Tabletlerinde Geçen Bazı Yeni Coğrafya İsimleri”, **V. Uluslararası Hititoloji kongresi Bildirileri** (Çorum 02-08 Eylül 2002), Ankara: 679-685.

Süel M. 1998:

“Ortaköy-Şapinuwa Hitit şehri”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri** (Çorum 16-22 Eylül 1996), Ankara: 559-572.

Strobel K. 2008:

“Tawinija / Tavium and the Regional Hittite Road Network”, **Eothen** 16: 281-302.

Şahin H.A. 2002:

“Eski Asur ve Anadolu’da Kaşsum Görevlisi”, **ArchAnat** V: 203-212.

Taggar A.-Cohen 2006:

Hittite Priesthood, Heidelberg.

Tanju E.- İpek Ö. 2004:

Çorum Bölgesinde Fotoğraflarla Hitit Tarih ve Kültürü, Çorum.

Taracha P. 2005:

“Zur Entwicklung des Offiziellen Pantheons im Staats- und Dynastischen Kult der Hethitischen Grossreichszeit”, **JANER** 5: 89-106.

Taracha P. 2007:

“The Capital Hattuša and Other Residential Cities of Hittite Great Kings” **Festschrift in Honor of Belkis Dinçol and Ali Dinçol**, İstanbul: 755–759.

Taracha P. 2009:

Religions of Second Millennium Anatolia, Wiesbaden.

Taş İ. – Weeden M. 2010:

“A Stele of Prince Anaziti in Yozgat Museum”, **JAOS** 130/3: 349-359.

Turan O. 2002:

“Selçuk Kervansarayları” **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, Ankara: 755-765.

Ünal A. 1968:

“1966 Çengeltepe (Yozgat) Önraporu” **TAD**15: 119-142.

Ünal A. 1974:

Hattušili III, Teil I, Band I-II Heidelberg.

Ünal A. 1976-1980:

“Kaštama Maddesi”, **RIA**, V. Band: 475 vd.

Ünal A. 1981:

“Hitit Kenti Ankuwa’nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında”, **Bellekten** 180, 433-455.

Ünal A. 1983:

Hitit Sarayındaki Entrikalar Hakkında Bir Fal Metni (KUB XXII 70=Bo 2011), Ankara.

Ünal A. 1983a:

“Zu neu entdeckten kuriosen Graffiti in der näheren Umgebung von Bogazköy-Hattusa”, **Beiträge zur Alterumskunde Kleinasiens Festschrift für Kurt Bittel**, Mainz am Rhein: 523-535.

Ünal A. 1984:

“Nochmals Zur Geschichte und Lage der Hethitischen Stadt Ankuwa”, **SMEA XXIV** (Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici), 87-107.

Ünal A. 1987:

“Review of: H. Freydank, Hethitische Rituale und Festbeschreibungen. Berlin, 1985=KUB LV” **BiOr** 44: 474-486.

Ünal A. 1989:

“Hittite Architect and a Rope-Climbing Ritual”, **Bellekten** 205: 1469-1503.

Ünal A. 1993:

“Boğazköy Metinlerinin Işığında Hititler Devri Anadolu’sunda Filolojik ve Arkeolojik Veriler Arasındaki İlişkilerden Örnekler” **1992 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları**, Ankara: 11-31.

Ünal A. 1994:

“The Textual Illustration of the ‘Jester Scene’ on the Sculptures of Alaca höyük”, **Anatolian Studies** XLIV: 207-218.

Ünal A. 1996:

The Hittite Ritual of Hantitaššu From The City of Hurma Against Troublesome Years, Ankara.

Ünal A. 1998:

Hittite and Hurrian Cuneiform Tablets From Ortaköy (Çorum), Central Turkey, İstanbul.

Ünal A. 2003:

Hititler Devrinde Anadolu II, İstanbul.

Ünal A. 2004:

Çivi Yazılı Hititçe Kaynaklara Göre Hititler’de ve Çağdaş Eski Anadolu Toplumlarında Müzik, in: Oğuz Elbaş et al. (eds), **I. Uluslararası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgıları Sempozyumu**: 98-118

Ünal A. 2007a:

Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A
Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok
Dilli El Sözlüğü, Hamburg.

Ünal A. 2007b:

**Anadolu'nun En Eski Yemekleri Hititler /Çağdaş
Toplumlarda Mutfak Kültürü**, İstanbul.

Ünal A. 2010:

“Fremde Götter in Hatti. Einführung einer
Babylonischen Gottheit in Hatti und Schwierigkeiten bei
ihrer Kulterrichtung nach dem Orakeltext KUB 5.6”,
ArchAnat 8/2 :47-108.

Ünal A. 2011:

“Eski Anadolu'da At, Hititçe Kikkuli Metinleri ve
‘Tavlaya Çekmek’le İlgili Teknik Bir Ayrıntı”
Yayınlanmamış Makale.

Van Den Hout TH. 1990:

Review of: Archi A., Keilschrifturkunden aus Boghazköi
57 Hethitische Briefe und Texte verschiedenen Inhalts:
KUB 57 (1987) Berlin, **BiOr 47: 423-432.**

Van Den Hout TH. 1991:

“A Tale of Tiššaruli(Ya): A Dramatic Interlude in the
Hittite KILAM Festival?” **JNES** 50, No.3 : 193-202.

Van Den Hout TH. 1998:

The Purity of Kingship, Leiden.

Yakar J. 2007:

Anadolu'nun Etnoarkeolojisi, Tunç ve Demir ağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı,
ev. Selen Hırçın Riegel, İstanbul.

Yıldırım T. 2001:

“Hüseyindedeki Kabartmalı Vazosunda Betimlenen Dans Eden Bir Hititli” **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi** 41, 1: 1-7.

Yıldırım T. 2002:

“Hüseyindedeki Tepesi'nde Bulunan İkinci Kabartmalı Vazoya Ait Yeni Bir Müzisyen” **A.Ü.D.T.C.F. Dergisi** 42 1-2: 1-7

Yılmaz M. – Serinci H. 2010:

“Hitit Yerleşmelerinin Turizm Potansiyellerinin Değerlendirilmesi”, **VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 25-31 Ağustos 2008)**, II. Cilt Vol: II, Ankara: 987-1006.

Zinko C. 1987:

Betrachtungen zum AN.TAĤ.ŠUM-Fest (Aspekte eines hethitischen Festrituals), Innsbruck.

ÖZET

Hititçe çivi yazılı tabletlerde kralın önderliğinde yürütülen bayram merasimlerinde, tanrılar için yapılan kült gezileri önemli yer tutmaktadır. Ancak Hitit Kralları'nın bayram törenleri sırasında kült amaçlı ziyaret ettikleri yerlerin, günümüzdeki isimleri maalesef bilinmemektedir. Bu durum, özellikle kült gezilerinin gerçekleştiği Orta Anadolu Bölgesi'nin tarihi coğrafyası açısından ivedilikle önemlidir. Aynı zamanda Hitit Kralları'nın kült gezileri sırasındaki rolleri, bayramlarda görevli memurlar, yapılan etkinliklerin sırası amacı ve önemi, bu etkinliklerin şehirden şehre gösterdiği farklılık ve ibadet edilen tanrı ve tanrıçaların önemi karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Ayrıca söz konusu kült gezilerinin esas alınarak Hitit bayram merasimlerinin araştırılması, Hititlerin dini ve kültürel yapısının daha iyi anlaşılmasına da katkıda bulunacaktır.

Çalışmamızın amacı, Hititçe çivi yazılı metinlerde işlenen Hitit Bayram merasimleri ve Hitit Kralları'nın tanrılar için düzenledikleri kült gezilerini ele alarak, Hitit sosyal ve dinsel yaşamı hakkında daha kapsamlı bilgi edinmektir. Ayrıca kralların bayram törenleri esnasında kült amaçlı düzenledikleri gezilerde, ziyaret ettiği şehirler, M.Ö. 2. Binyıl Anadolu'da

bulunan önemli kült merkezleri hakkında bilgi edinmemize ve bu merkezlerin yerlerinin belirlenmesinde yardımcı olacaktır.

Hitit dininden günümüze intikal eden Şey tamamen devlet dinini yansıtır. İŞte onun içindir ki, Boğazköy arşivlerinde devlet kültü ve bayram merasimleri ile ilgili birçok çivi yazılı metin bize kadar ulaŐabilmiŐtir. Kral, kraliçe, çocukları ve yüksek rütbeli memurların katılımlında gerçekleşen ve kült gezilerini içeren bayram törenlerinin tasvir edildiği Hititçe ivi yazılı metinler, çalışmamızın ana kaynakları olarak temel oluşturmaktadır. Çalışmada, Hitit Kralları'nın ziyaret ettiği merasim Şehirlerinin günümüzdeki yerlerinin tespiti açısından, bu Şehirlerin geçtiği diğer metin yerleri ve daha önce yapılıŐ olan lokalizasyon teklifleri yeniden değerlendirilecektir. Bu yapılırken tabii ki Anadolu'nun tarihî coğrafyası, yerüstü araştırmaları, arkeolojik kazılar ve kendi gözlemlerimiz de dikkate alınacaktır. Ayrıca bu çalışmada; kült gezilerinin yer aldığı bayramlar hangileridir, neden kült gezileri, Hitit hâkimiyeti altında olduğu bilinen Güney Doğu Anadolu'ya, Kuzey Suriye'ye ve Batı Anadolu'ya yapılmıyor da Orta Anadolu ile sınırlı kalıyor, kral ve erkânının uğradığı, merasimlere katıldığı ve gecelediği yerler nereleridir, sorularının cevapları verilmeye alıŐılacaktır.

ABSTRACT

CEREMONIES ORGANIZED FOR CULT VISITS AND GODS BY HITTITE KINGS

In Hittite cuneiform tablets, cult visits for gods hold an important place in the sacred day ceremonies conducted under the leadership of the king. Unfortunately, today the names of the cult locations visited by Hittite Kings during sacred day ceremonies are not known. This is particularly important for the historical geography of Central Anatolia Region where cult visits occurred. At the same time, roles of the Hittite Kings during the cult visits, officials tasked in sacred days, sequence and importance of activities, differences of these activities from city to city and the importance of gods and goddesses worshipped will be comparatively investigated. Additionally, research of Hittite sacred days on the basis of cult visits may contribute to the better understanding of Hittite religious and cultural structure.

Purpose of our study is to obtain more comprehensive information about social and religious life of Hittites by investigating sacred days and cult visits organized by the kings. Cities visited may assist us in acquiring information

about important cult centers of 2000B.C Anatolia and determine the locations of these centers.

What remains today of Hittite religion reflects a state religion. For this reason many cuneiform texts found in Boğazköy archives have reached us. Hittite cuneiform texts depicting cult journeys and ceremonies taking place with the participation of king, queen, children and high-ranking officials form the main source of our investigation. In this study, previously proposed localization and text references to these cities are going to be reevaluated with the intention of identifying their present locations. Anatolian historical geography, above ground research, archeological digs and our own observations will be taken into consideration. In addition, identification of sacred days during which cult visits occurred, why cult visits are made only to Central Anatolia and not to other Hittite territories of South East Anatolia, Northern Syria, Western Anatolia, and an effort will be made to answer questions relating to the route taken by the King and his procession, and locations where they might have attended ceremonies and camped for the night.

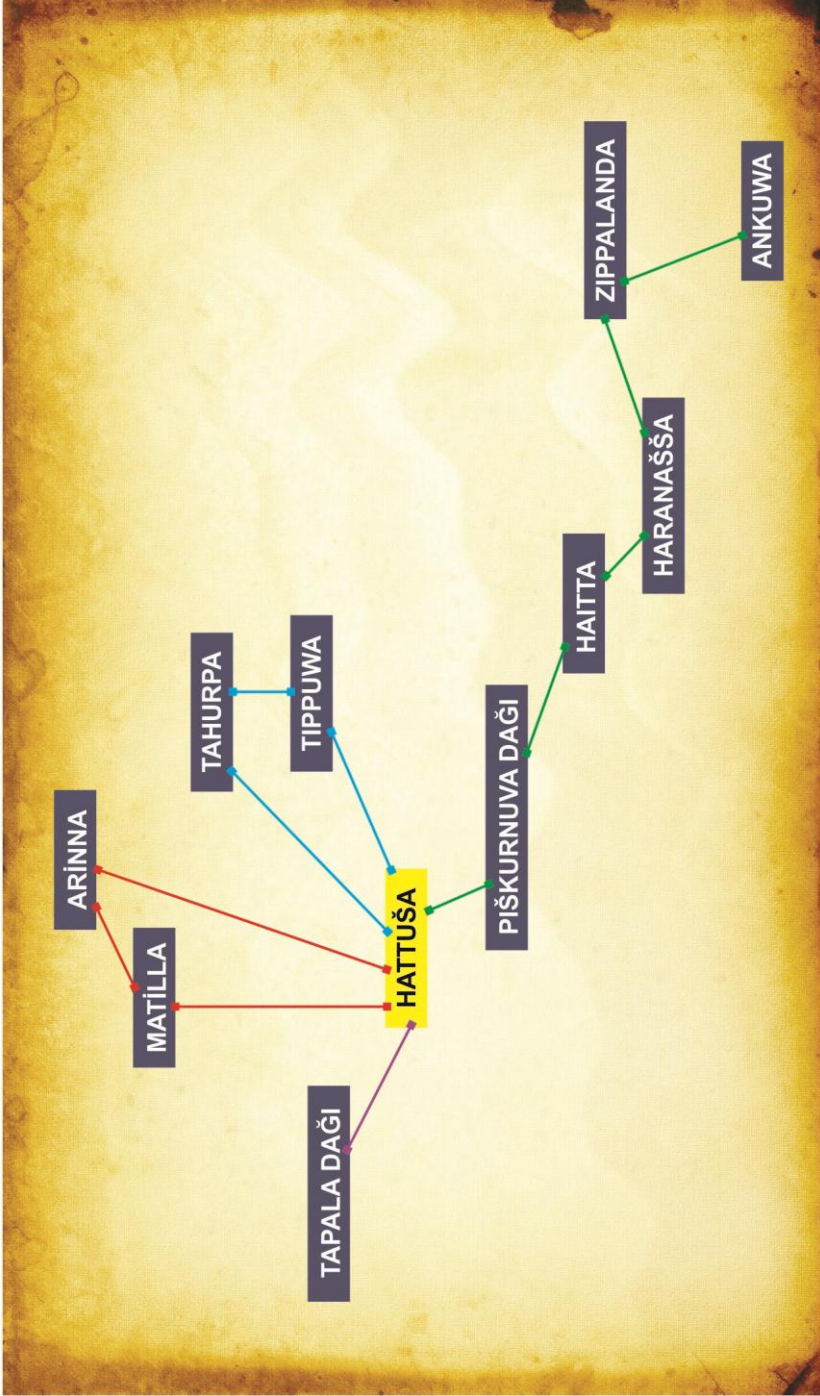
TABLÖLÄR

- I** AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı klt güzergahı
- II** AN.TAH.ŞUM^{SAR} bayramı kutsal ^{KUŞ}*kurşa*'nın güzergahı
- III** *nuntarriyaşhaş* bayramı klt güzergahı
- IV** Bayramlara göre ziyaret edilen klt merkezleri

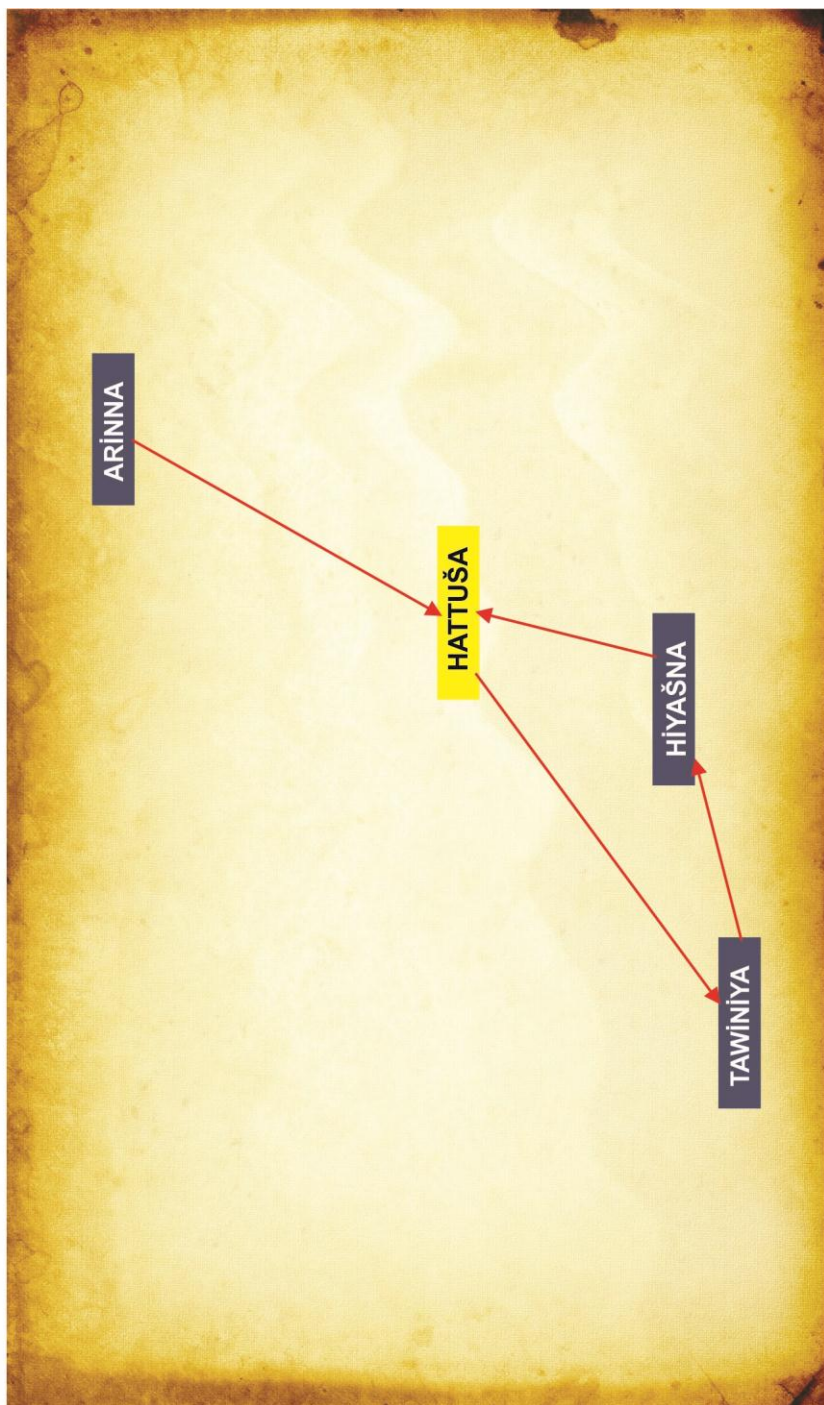
HARİTALAR

- I** Alacahöyük-Eskiyapar-Boğazkale / Arinna-Tahurpa-Hattuşa
- II** Alacahöyük-Eskiyapar-Boğazkale-Yassı-Hyk-Killik-Gazipaşa yresi/Arinna-Tahurpa-Hattuşa-HuranaŐŐa-Katapa
- III** Boğazkale- Byk Nefesköy / Hattuşa-Tawiniya

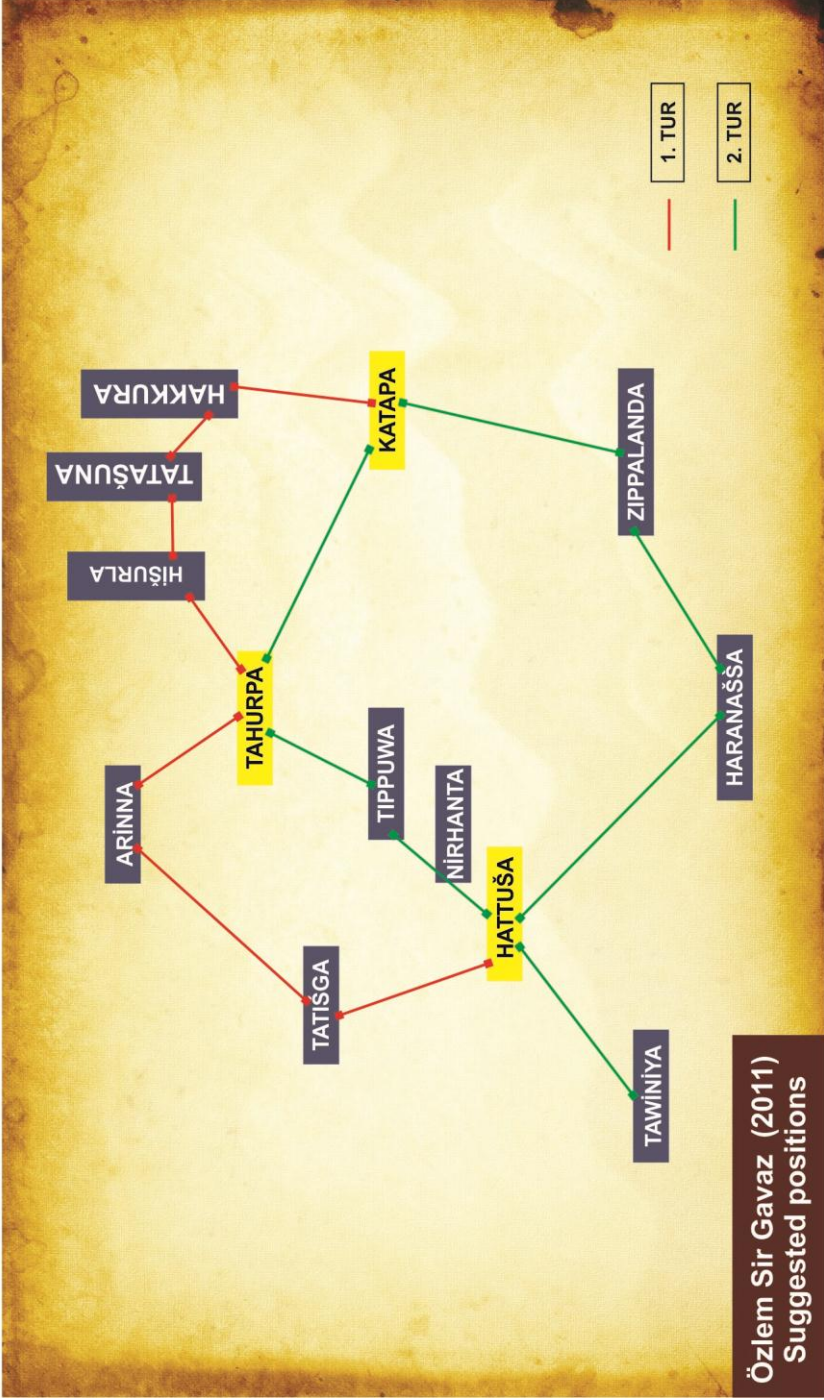
AN.TAH.ŠUM^{SAR} BAYRAMI KÜLT GÜZERGÂHI

AN.TAH.ŠUM^{SAR} BAYRAMI ^{KUŠ}kurša'NIN KÜLT GÜZERGÂHI

nuntarriyašhaš BAYRAMI KÜLT GÜZERĠAHI

Ziyaret Edilen Şehirler	nuntariyaşas Bayramı	AN.TAH.ŞUM ^{BAR} Bayramı	puriliyaş Bayramı	KILAM Bayramı	EZEN hewaş Yağmur Bayramı	EZEN tetheşnas Gök Gürlemesi Bayramı	EZEN MU (ti) Yıl Bayramı
Katapa	1.-2. ve 14. gün	x	x	x	x	gün belli değil ?	gün belli değil
Hakkura	3. gün	x	x	x	x	x	x
Tataşuna	3. gün	x	x	x	x	x	x
Hişurla	4. gün	x	x	x	x	x	x
Arinna	5.gün	8. ve 9. gün	x	x	x	x	x
Tatişga	6. gün	x	x	x	x	x	x
Harranaşsa	12. gün	35. gün	x	x	x	x	x
Zippalanda	13. gün	35. ve 36. gün	gün belli değil	gün belli değil	x	x	x
Tahurpa	15.gün	1.gün	x	x	x	x	x
Tippuwa	16. gün	2.gün	x	x	x	x	x
Nerik	16. gün (?)	x	1. gün	x	gün belli değil	x	x
Hattuşa	16. gün	1. ve 33. gün	gün belli değil	gün belli değil	gün belli değil	gün belli değil	gün belli değil
Ankuwa	x	37. ve 38. gün	gün belli değil (?)	gün belli değil	gün belli değil	x	gün belli değil
Karahna	x	x	x	x	gün belli değil	x	x
Şanantiia	x	x	x	x	gün belli değil	x	x
Pişkurunuwa Dağı	x	32. ve 34. gün	x	x	x	gün belli değil	x
Tapala Dağı	x	28. gün	x	x	x	x	x
Hakmiş	x	x	x	x	x	gün belli değil	x
Tawiniya	20. gün	gün belli değil	gün belli değil	x	x	x	x
Taurişa	x	gün belli değil	x	x	x	x	x
Wargatawi	x	x	gün belli değil	x	x	x	x
Kaştama	x	x	gün belli değil	x	x	x	x

(x) : şehirlere gidilmemektedir.